

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Универзитет Привредна академија у Новом Саду

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА У ПОЛИТИЦИ
СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

-докторска дисертација

Ментор:

Проф. др Милош Марковић

Кандидат:

Мр Боро Мердовић

Нови Сад, 2017. година

Теодори и Катарини

УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИВРЕДУ И ПРАВОСУЂЕ
У НОВОМ САДУ

КЉУЧНИ ПОДАЦИ О ЗАВРШНОМ РАДУ

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Боро Мердовић
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Проф. Др Милош Марковић, ванредни професор, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Наслов рада:	Улога и значај ванкривичних субјеката у политици сузбијања криминалитета
Језик публикације (писмо):	Српски језик, ћирилица
Физички опис рада:	Унети број: Страница: 287 Поглавља: 2 Референци: 203 Табела: 16 Слика: 1 Графикона: 37 Прилога: 1
Научна област:	Кривичноправна ужа научна област

Предметна одредница, кључне речи:	ванкривични субјекти, политика сузбијања криминалитета, кривични субјекти, превенција криминалитета, узроци криминалитета.
Извод (апстракт или резиме) на језику завршног рада:	Креирање мера политике сузбијања криминалитета које ће дати најбоље резултате у борби са овом негативном друштвеном појавом, заокупља пажњу научне и стручне јавности. Нарочито је то случај у последње две деценије када је дошло до експанзије појединих облика организованог криминала као што су тероризам, трговина људима, трговина оружјем, прање новца и сл. Пажња свих релевантних субјеката једне државе, али и међународне заједнице усмерена је на налажење најбољих решења која ће последице криминалитета свести на најмању могућу меру. Поставка овог рада заснива се на теоријском објашњењу узрока криминалитета и појмовном разграничењу, као и емпиријској студији којом смо тежили показати улогу и значај ванкривичних субјеката, којима се придаје све већи значај, у креирању мера политике сузбијања криминалитета. Кључна теоријска, истраживачка и практична сазнања о улози школе, невладиних организација, медија, локалне заједнице и служби социјалне заштите у спречавању и сузбијању криминалитета, сумирана су и критички анализирана у теоријском делу дисертације. Дат је преглед теоријских основа и дефиниција основних појмова које се тичу криминалитета и појединих његових облика као и објашње етиологије криминалног понашања. У другом делу рада приказани су резултати истраживачке студије чији је циљ био сагледати стање ванкривичних субјеката у нашем друштву из угла самих стручњака који се налазе у тим установама и организацијама. Анкетирано је 250 стучњака, по 50 из сваке од 5 типова ванкривичних установа и организација (школа, Центар за социјални рад, медији, органи локалне заједнице и невладине организације).

	Резултати студије показују да сарадња између ванкривичних субјеката није на задовољавајућем нивоу као и да нема јасних смерница и норматива за ту сарадњу, такође је сарадња са кривичним субјектима недовољна за постизање бољих и озбиљнијих резултата пре свега на пољу превенције криминалитета. Основни разлози за такво стање, према добијеним резултатима, су нестручност, непрофесионалност, одуство заједничких активности, недостатак средстава и кадра, незаинтересованост, недовољна подршка државе у реализацији програмских активности. Несумњиво је да су потенцијали ових субјеката, нарочито на пољу превенције криминалитета, којој се у међународној пракси све више поклања пажња, изузетно велики али је и чињеница, коју је и показала реализована студија, да је њихов утицај на креирање мера за сузбијање криминалитета, миноран и недовољан. На основу приказа добијених резултата, сазнања до којих је студија дошла као и поређењем са сличним студијама у другим земљама, дате су смернице и препоруке за будуће деловање ових субјеката.
Датум одбране: (Попуњава накнадно одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	1. проф. др Божидар Бановић, редовни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду - <i>председник Комисије</i> 2. проф. Др. Милош Марковић, ванредни професор Правног факултета за привреду и правосуђе у Новом Саду, Универзитета Привредна академија у Новом Саду – <i>ментор</i>

	3. проф. др Жељко Бјелајац, редовни професор Правног факултета за привреду и правосуђе у Новом Саду, Универзитета Привредна академија у Новом Саду – <i>члан Комисије</i>
Напомена:	

UNIVERSITY BUSINESS ACADEMY IN NOVI SAD
FACULTY OF LAW FOR COMMERCE AND JUDICIARY
IN NOVI SAD

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Boro Merdović
Menthor (title, first name, last name, position, institution)	Phd. Miloš Marković, associate professor, Faculty of Commerce and Justice in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad
Title:	“Role and significance other stakeholders of crime combating policy”
Language of text (script):	Serbian language
Physical description:	Number of: Pages: 287 Chapters: 2 References: 203 Tables: 16 Illustrations: 1 Graphs: 37 Appendices: 1
Scientific field:	Law (Specific field of science: Criminal Law)
Subject, Key words:	other stakeholders of crime, crime suppression policy, criminal actors, crime prevention, causes of crime.

Abstract (or resume) in the language of the text:	Creating policy measures of crime prevention that will give the best results in the fight against this negative social phenomenon, attracts attention of the scientific and professional public. This is particularly the case in the last two decades when there has been an expansion of certain forms of organized crime such as terrorism, human trafficking, arms trading, money laundering, etc. The attention of all relevant subjects of a state or international community is focused on finding the best solutions that will minimize the consequences. The setting of this work paper is based on a theoretical explanation of the causes of crime and conceptual delineation, as well as an empirical study aimed at demonstrating the role and significance of other stakeholders of crime, which are becoming more and more important, in the creation measures to combat crime. Key theoretical, research and practical knowledge of the role of schools, NGOs, media, local communities and social protection services in preventing and combating crime have been summarized and critically analyzed in the theoretical part of the dissertation. An overview of the theoretical bases and definitions of basic concepts concerning criminality and some of its forms as well as the common etiology of criminal behavior is also included. The second part of this document, presents the results of a research study aimed at examining the situation of these subjects in our society from the perspective of the experts themselves in those institutions and organizations. A total of 250 experts were surveyed, 50 from each of the 5 types of these mentioned institutions and organization (school, Center for Social Work, media, local community bodies and non-governmental organizations). The results of the study shows that cooperation between institutions that directly apply laws and other stakeholders of crime is not at a satisfactory level, and that there are no clear guidelines and norms for this cooperation, also cooperation with criminal actors is insufficient to achieve better and more serious results primarily in the field of crime prevention.

	The main reasons for such a situation, according to the results obtained, are inexperience, lack of professionalism, the abandonment of joint activities, lack of funds and staff, lack of interest, insufficient state support in the implementation of program activities. It is clear that the potentials of these entities, especially in the field of crime prevention is high, but the fact is that their influence on the creation of measures for the fight against crime is petty and insufficient. Guidelines and recommendations for future activities of these subjects are given based on the presentation of the obtained results, the findings of the study and comparison with similar studies in other countries.
Defended: (The faculty service fills later.)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	1. Phd. Božidar Banović, full professor of the Faculty of Security, University of Belgrade - President of the Commission 2. Phd. Miloš Marković, associate professor, Faculty of Commerce and Justice in Novi Sad, University Business Academy in Novi - mentor 3. Phd. Željko Bjelajac , full professor, Faculty of Commerce and Justice in Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad – member of the Commission
Note:	

САДРЖАЈ

УВОД.....	13
<i>I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ.....</i>	<i>16</i>
<i>1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И РАЗГРАНИЧЕЊЕ.....</i>	<i>16</i>
1.1. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА.....	16
1.2. ДЕФИНИЦИЈА КРИМИНАЛИТЕТА	19
1.3. ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ	23
1.4. ТЕРОРИЗАМ.....	30
1.5. ДРУШТВЕНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ.....	35
1.6. АСОЦИЈАЛНА И АНТИСОЦИЈАЛАНА ПОНАШАЊА	38
1.7. ДЕВИЈАНТНО И РИЗИЧНО ПОНАШАЊЕ.....	39
1.8. МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА	43
<i>2. ОСНОВНА ЕТИОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА КРИМИНАЛИТЕТА</i>	<i>49</i>
2.1. ПОЈЕДИНА ТЕОРИЈСКА ОБЈАШЊЕЊА УЗРОКА КРИМИНАЛИТЕТА	49
2.2. ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ.....	60
2.3. СОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ	68
2.4. ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ.....	75
<i>3. ДРУШТВЕНА РЕАКЦИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ И ДРУГА АСОЦИЈАЛНА ПОНАШАЊА.....</i>	<i>77</i>
<i>4. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА КАО НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА И ОДНОС СА ДРУГИМ НАУКАМА</i>	<i>87</i>
4.1. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И КРИВИЧНО ПРАВО.....	90
4.2. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И КРИМИНОЛОГИЈА.....	92
4.3. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И СОЦИЈАЛНА ПАТОЛОГИЈА.....	93
4.4. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА, КРИМИНАЛИСТИКА, СОЦИОЛОГИЈА И ОСТАЛЕ НАУКЕ	94
<i>5. ОСНОВНИ (КРИВИЧНИ) СУБЈЕКТИ ПОЛИТИКЕ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА.....</i>	<i>96</i>
5.1. ПОЛИЦИЈА И ЊЕНА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	97
5.2. ТУЖИЛАШТВО И ЊЕГОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	114

5.3. СУД И ЊЕГОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	120
5.4. УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И ЊИХОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА	126
6. <i>ВАНКРИВИЧНИ СУБЈЕКТИ ПОЛИТИКЕ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА.....</i>	<i>133</i>
6.1. МЕДИЈИ И КРИМИНАЛИТЕТ.....	133
6.2. УЛОГА ПОРОДИЦЕ И ШКОЛЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА.....	142
6.3. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	165
6.4. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И КРИМИНАЛИТЕТ.....	172
<i>II ЕМПИРИЈСКИ ДЕО</i>	<i>178</i>
<i>1. МЕТОДОЛОГИЈА ИСПИТИВАЊА СТАВОВА ЗАПОСЛЕНИХ У ВАНКРИВИЧНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА ПРЕМА КРИМИНАЛИТЕТУ КАО ДРУШТВЕНОЈ ДЕВИЈАЦИЈИ.....</i>	<i>178</i>
<i>2. РЕЗУЛТАТИ ИСПИТИВАЊА СТАВОВА ЗАПОСЛЕНИХ У ВАНКРИВИЧНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА ПРЕМА КРИМИНАЛИТЕТУ КАО ДРУШТВЕНОЈ ДЕВИЈАЦИЈИ ..</i>	<i>181</i>
2.1. ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ ИСПИТАНИКА.....	181
2.2. ИСПИТИВАЊЕ ОПШТИХ СТАВОВА ИСПИТАНИКА О КРИМИНАЛИТЕТУ, ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА И САРАДЊИ СА ДРУГИМ ВАНКРИВИЧНИМ СУБЈЕКТИМА НА ПОЉУ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА	184
2.3. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ МЕДИЈА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА	195
2.4. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ШКОЛЕ У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА	202
2.5. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	207
2.6. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	208
2.7. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	212
2.8. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА О САРАДЊИ ВАНКРИВИЧНИХ И КРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА.....	218

2.9. ОЦЕНА КОЈОМ ИСПИТАНИЦИ ИЗ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА ВРЕДНУЈУ РАД КРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА НА ПОЉУ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА	223
2.10. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА ИСПИТАНИКА О УЛОЗИ ПООШТРАВАЊА КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ И УВОЂЕЊУ СМРТНЕ КАЗНЕ КАО СРЕДСТВУ ЗА СУЗБИЈАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА.....	226
2.11. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА ИСПИТНИКА О ФАКТОРИМА КОЈИ РЕТЕТЕ СУЗБИЈАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА.....	230
3. <i>ТЕСТИРАЊЕ ИСТРАЖИВАЧКИХ ХИПОТЕЗА</i>	238
<i>ЗАКЉУЧАК</i>	245
<i>ЛИТЕРАТУРА</i>	254
<i>ПРЕГЛЕД ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА</i>	272
<i>ПРИЛОЗИ</i>	278

УВОД

Последице криминалитета у једном друштву су изузетно велике и погађају не само друштво као целину већ и сваког појединца тог друштва. Кроз историју човечанства, свако друштво је настојало да пронађе најбоље механизме и мере којима ће се супротставити криминалитету и његовим појавним облицима. У почетку су се те мере односиле на кажњавање извршилаца кривичних дела чиме се настојало постићи застрашивање других да ако учине нешто слично да ће то држава казнити. То је био неки облик генералне превенције. Међутим само деловање након учињеног дела не умањује последицу самог чина јер је дело већ извршено. Због тога су новија стремљења у научној и стручној јавности, а све више и у практичном деловању, усмерена на превентивне активности којима би се спречило настајање криминалног деликта а самим тим и предупредиле његове последице. У креирању мера којима се настоји спречити или ублажити последице криминалитета би требало да учествују сви субјекти једног друштва који на било који начин могу дати свој допринос. Само уједињени и повезани у једну целину могу дати резултат који ће бити од користи друштву и сваком његовом појединцу.

Кривични субјекти (полиција, тужилаштво, суд, установе за извршење кривичних санкција) су основа државног апарата који је пре свега усмерен на репресивно деловање. Ови субјекти своје активности у већини случајева реализују након извршеног кривичног дела и кроз историју се та улога није много мењала. У савременим стремљењима друштва на глобалном међународном нивоу све више се намеће потребе креирања мера које ће више бити усмерене на превенцију. Такође се и у репресивном деловању настоје пронаћи решења која ће уважавајући сва права и извршиоца и жртве, дати најбоље резултате који ће се огледати у томе да се последице минимализују, а да се слично понашање не понови. У том контексту се и деловање кривичних субјеката у свету, а самим тим и код нас, све више усмерава на превентивно деловање када год за то постоје могућности. Међутим кривични субјекти су увек били, и биће, основ државног деловања у борби против криминалитета.

Насупрот званичним државним органима и кривичним субјектима налази се

широка лепеза установа, организација и удружења од чијег деловања и активности зависе бројна дешавања у друштву. Њихова улога, значај и допринос у друштвеним догађајима и стању друштва уопште је велик али често и гурнут на маргину. Сви ти фактори у овом раду подведени су под назив ванкривични субјекти и у њих убрајамо: школу, медије, Центар за социјални рад (ЦСР), невладине организације (НВО) и органе локалне самоуправе. Улога ових субјеката, пре свега у превенцији појединих облика криминалног и асоцијалног понашања је изузетно велика. Чињеница, коју је реализована студија и поврдила, је да је потенцијал ових субјеката неискориштен и да постоје бројни проблеми у њиховом деловању.

У првом делу ове дисертације наведена су нека од решења и мера која су актуелна у земљама западне Европе и Америке као и концепти који, проверени кроз бројне студије и истраживања, дају добре резултате у борби са криминалитетом као глобалном негативном друштвеном девијацијом. Пре свега пажња и деловање свих тих концепата је усмерена на превенцију криминалитета али и понашања која представљају преступе који још увек нису структурирани и прерасли у криминалитет (асоцијална понашања). Такође је представљено деловање ванкривичних субјеката кроз пројекте, концепте и програме усмерене на превенцију, умањење последица криминалитета или помоћ жртвама криминалних аката. Сви ти резултати упућују на добру праксу чије основе би могле преузети и наше институције и органи уз поштовање свих особености које карактеришу наше друштво.

У другом делу рада, кроз реализовану студију и резултате до који је дошла, дијагностиковани су проблеми који оптерећују рад ванкривичних субјеката и који их спречавају да дају већи допринос у реализацији и креирању мера у борби са криминалитетом. На основу опште хипотезе постављене пре реализовања студије истраживања, а која је истраживањем и потврђена, ванкривични субјекти нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета, а сарадња ванкривичних и кривичних субеката у превенцији криминалитета је незадовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем. На основу уочених и потврђених тешкоћа у самом раду ових субјеката, као и спремности самих субјеката да прихвате одговорност и дају

свој пуни допринос у реалним условима и могућностима, зависи и њихов утицај на креирање мера политике сузбијања криминалитета.

I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И РАЗГРАНИЧЕЊЕ

1.1. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

Криминалитет као друштвена појава пратио је све облике друштва од самог настанка заједнице до данас. Без обзира на друштвено уређење, степен развоја друштва, богатство или сиромаштво, постојала су понашања појединаца и група која су од стране друштва сматрана негативним и противдруштвеним и према којима је друштво заузимало негативан став. Према тим облицима понашања друштво је предузимало посебне мере са циљем да се таква понашања предупреду или умање њихове последице. Као негативна друштвена појава, која се кроз историју мењала, увек је изазивала велику пажњу и интересовање бројних научних дисциплина као што су: право, социологија, психологија, социјална патологија и сл. У складу са тим, и све мере које је једно друштво предузимало у борби против ове антидруштвене појаве, сврставане су у политику сузбијања криминалитета.

Политика сузбијања криминалитета се дефинише на различите начине а први пут се у литератури као самостална научна дисциплина помиње у 19. веку у радовима теоретичара кривичног права. Међу првима је политику сузбијања криминалитета дефинисао Фојербах сматрајући је научном дисциплином која треба да предлаже измене у законодавству и организацији кривичног правосуђа. У првој половини 20. века. у немачкој литератури се искристалисала дефиниција по којој политика сузбијања криминалитета означава заједништво свих државних мера у борби против криминала (Хорватић, 2003: 23). Политика сузбијања криминалитета се посматра из два различита угла. Један је да се сматра научном дисциплином, док други политику сузбијања криминалитета дефинишу као апликативну дисциплину. У основи ових различитих схватања налазе се другачија полазна становишта, зависно од тога да ли се одређује као: 1)

„само“ научна (академска) дисциплина, 2) практична, свакодневна активност надлежних државних и других органа, 3) делатност супротстављања криминалитету као скупу најопаснијих људских понашања којима се повређују или угрожавају најзначајнија лична и друштвена добра и вредности, односно или 4) делатност сузбијања свих облика противправних понашања (криминалитета, али и других облика делинквенције-привредних престапа и прекршаја) (Јовашевић, 2014:122).

Хорватић даје дефиницију у којој под појмом политике сузбијања криминалитета подразумева обједињујућу интердисциплинарну научну организацију и систем деловања државне законодавне, извршне и судске власти, те вандржавних институција које планираним и смишљеним системом мера и поступака делују у сузбијању делинквенције, односно криминалитета. Та се политика дели на: превентивне и репресивне садржаје. Репресивни садржаји су прописани кривично-правним нормама због чега је кривично право централни део политике сузбијања криминалитета. Међутим ипак је погрешно становиште које, према теоретичарима кривичног права, политику сузбијања криминалитета види само као део кривичног права и која делује првенствено *ante delictum* (Хорватић, 2003: 23-24).

Б. Петровић и Д. Јовашевић одређују политику сузбијања криминалитета као правну научну дисциплину која прати примену кривичног права и његов успех у сузбијању криминалитета, односно, прати примену појединих средстава и метода у казненој политици и даје критичку оцену о корисности или некорисности тих средстава и метода у сузбијању и спречавању различитих облика и видова криминалитета. Њен је задатак, дакле, да на бази оваквог научног анализирања и проучавања даје сугестије и предлоге за увођење нових средстава и метода, за примену ефикасније казнене политике путем реформе кривичног права или за увођење нових организационих облика друштвене реакције против криминалитета (Петровић, Јовашевић, 2005: 98).

Према схватању З. Стојановића, политика сузбијања криминалитета представља научну дисциплину која је део науке кривичног права, али да је све самосталнија научна дисциплина која се бави изучавањем свих облика друштвене реакције на криминалитет.

Као практична делатност, она представља рационалну и организовану делатност која је усмерена на сузбијање криминалитета. Има два основна дела и то:

- криминална политика у ужем смислу - која се још назива и кривичноправна политика. Она прати и проучава примену кривичног права у сузбијању криминалитета, као што је примена кривичних санкција и других кривичноправних мера
- криминална политика у ширем смислу - која се бави применом не само кривичног права, већ и свим другим средствима и мерама које су подобне за сузбијање криминалитета (Стојановић, 2005: 68).

М. Милутиновић, под криминалном политиком (политиком сузбијања криминалитета) схвата организовано вођење борбе против криминалитета у смислу његовог све успешнијег сузбијања и спречавања, односно све већег потискивања из друштва све до потпуног елиминисања. То је теоријско-емпиријска дисциплина која има две димензије: теоријску и практичну. Теоријска димензија криминалне политике се односи на теоријско конципирање криминалне политике, као кохерентног и разрађеног система реаговања на друштвено опасна понашања, које се остварује у складу са друштвеном стварношћу и на основу резултата научне мисли у области криминологије, социологије, социјалне патологије, кривичног права и других наука и коришћења постојећих искустава на бази њиховог вредновања. Практична димензија криминалне политике обухвата осмишљавање и спровођење у живот друштвених акција, метода и мера превентивног или репресивног карактера на основу изграђене теорије о циљевима криминалне политике и могућности које пружа друштвена стварност. (Милутиновић, 1984:135)

Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић и Костић под појмом политика сузбијања криминалитета подразумевају рационалну и организовану делатност која је усмерена на сузбијање криминалитета (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић, Костић, 2009: 42). Према овом схватању политика сузбијања криминалитета обухвата, кривично законодавство и његову примену као и сва друга средства која се у друштву

користе у сузбијању криминалитета. Она представља практичну делатност чији је циљ заштита општеприхваћених вредности и добара од друштвено опасних деловања појединца и група.

Ово је само неколико дефиниција које указују на то да не постоји једно јединствено схватање политике сузбијања криминалитета коју често поистовећују са криминалном политиком. Бројни теоретичари су схватања да политика сузбијања криминалитета нема своје засебно место међу научним дисциплинама, већ је често сматрају граном кривичног права. Међутим, политика сузбијања криминалитета не може се посматрати само као грана кривичног права и издвајати се из једне свеобухватне целине која сублимира сва практична деловања свих кривичних и ванкривичних субјеката. У том смислу, без обзира на различита појмовна одређења политике сузбијања криминалитета као научне, односно практичне дисциплине, јасно се разликују два основна дела. То су:

- систем превентивних мера,
- систем репресивних мера (кривичне санкције које су прописане кривичним законодавством одређене државе).

1.2. ДЕФИНИЦИЈА КРИМИНАЛИТЕТА

Криминалитет је негативна друштвена појава, која је, због своје распрострањености и друштвене опасности, предмет непрекидног интересовања науке и праксе. Људско друштво од почетка свог настанка познаје облике понашања који су називани криминалитетом или злочином. Дефиниције криминалитета су различите и у њима се јављају различити синоними: злочин, делинквенција, преступништво, девијантно понашање, и сл. У нашој и страној литератури постоји велики број дефиниција криминалитета. Негде постоји схватање да има онолико дефиниција криминалитета колико има и криминолога. Криминалитет као негативна друштвена појава увек је изазивао интересовање бројних теоретичара и научника, али је уједно изазивао интересовање целог друштва и обичних људи. Разлог свега тога лежи у томе што је криминалитет са свим својим особеностима и негативним карактеристикама присутан у

свим деловима друштва, без обзира на социо-економски статус. Такође његове последице погађају све припаднике једне друштвене заједнице. Страх од криминалитета је присутан код већине грађана, што због саме чињенице да свако може постати жртва криминалног понашања, што због последица које такво понашање индиректно рефлектује на све чланове друштва. Поред индивидуалних последица које изазива, криминалитет представља удар на основне вредности и добра једног друштва чиме урушава основни и општеприхваћен систем друштвених вредности и норми. Последице криминалитета и криминалног понашања су са економске стране изузетно велике и директно или индиректно погађају сваког појединца али урушавају и целокупно друштво. Тај негативни финансијски утицај криминала огледа се кроз директну или непосредну материјалну штету, коју производи такво понашање, али и негативан финансијски ефекат, који се манифестује у улагању енормних количина новца у све субјекте који се баве спречавањем овог облика понашања (полиција, суд, тужилаштво, бројне агенције и тела), као и у развијање безбедносних система и програма (видео надзор, алармни системи, пројекти и сл.).

Кривично дело или злочин најчешће подразумева понашање појединца које је друштвено неприхватљиво и за које је прописана кривична санкција у кривичном закону.

Криминалитет би према томе представљао укупност свих кривичних дела на одређеном простору и у одређеном времену. Криминалитет се најчешће дели на примарни и секундарни.

Примарни криминалитет је вршење кажњивог дела први пут, док је секундарни криминалитет поновно вршење кривичног дела, односно ради се о поврату. Сам поврат или рецидивизам може бити специјални (ако је поново учињено исто кривично дело) или општи (ако је учињено било које друго кривично дело).

Постоје два, у литератури доминантна и највише распрострањена, гледишта у дефинисању криминалитета: кривичноправно и социолошко дефинисање криминалитета

Кривичноправно дефинисање криминалитета је настало у периоду када кривично право и криминологија нису били јасно разграничени. У оквиру ових дефиниција разликују се теоретичари који прихватају уже и шире правно дефинисање криминалитета. Према ужем правном схватању, криминалитет чине она понашања која су

инкриминисана у позитивном кривичном законодавству као кривична дела. Постоји и шира правна дефиниција по којој се појам криминалитета проширује на све кажњиве радње у одређеном правном систему, без обзира да ли су прописана кривичним или неким другим законом. Под криминалитетом се подразумева свако противправно понашање, за које се, према прописима важећим у једној држави, може изрећи санкција. Према овом схватању преступници су лица која су повредила норме кривичног закона, у којем су заштићени основни друштвени интереси и вредности.

Социолошко дефинисање криминалитета заступа схватање по ком се криминалитет не може свести само на она понашања која су кривичним или другим законом санкционисана, већ да се морају сагледати и друга антидруштвена понашања. Према овом гледишту под криминалитетом се подразумевају понашања која одступају од правних, моралних, културних, обичајних и других норми и правила која важе у једном друштву. Криминалитет је друштвени феномен, чији је оквир много шири од оног којег лимитира кривично право. Овај приступ разматра комплексне и шире димензије реалности, које доприносе појави криминалитета, настојећи да разуме промене друштвених, политичких, економских, психолошких и других услова, који могу бити од утицаја на промењив карактер криминалитета, његово одређење и инкриминисање од стране државе. У социолошком приступу дефинисања криминалитета, ова појава се садржајније третира, не посматра се само дело, већ се изучава и учинилац, друштвени узроци, околности и последице криминалитета (Бјелајац, 2015:146). Међутим, и у овом схватању криминалитета издвојиле су се бројна гледишта која су најчешће настојала објаснити узроке криминалног и девијантног понашања.

Најзначајнији социолошки приступи криминалитету кроз историју су:

- Клифорд Шо (eng. Clifford Shaw) и Хенри Мек Кеј (eng. Henry McKay) (40-те године 20 века) - *Чикашка школа* и социјална дезорганизација. Користећи систем мапирања проучавали су градске четврти и вршили класификацију оних са високим и ниским степеном криминалитета;
- Едвин Садерленд (енг. Edvin Saderlend) (прва половина 20-ог века) - *Теорија диференцијалне асоцијације*. Технике, мотиви и рационализације за криминално

понашање су научена понашања;

- Роналд Ејкерс (eng. Ronald Akers) (средина 20-ог века) - *Теорија социјалног учења*. Криминално понашање је научено и условљено је наградама и казнама које су повезане са референтном групом;
- Роберт Мертон (eng. Robert K. Merton) (средина 20-ог века) - *Теорија социјалне структуре и аномије*. Људи субституирају неприхватљиве циљеве и средства, кад не могу прихватити социјално прихватљиве;
- Тревис Хирши (nem. Travis Hirschi) (60-те године 20-ог века) - *Теорија контроле*. Људи са јаким социјалним везама мање су подложни криминалном понашању;
- Едвин Лемерт (eng. Edwin Lemert) (средина 20-ог века) - *Теорија етикетања*. Постоје два типа девијантног понашања: примарно је понашање узроковано биолошким и социјалним условима, а секундарно кроз самоперцепцију девијантности;
- Џорџ Волд (eng. George Vold) и Остин Тарк (eng. Austin Turk) (60-те године 20. века) - *Теорија конфликта*. Најугицајнији људи у друштву одређују законе и правосудни систем; припадници најниже класе су безугицајни и осећају се угроженима.

Запажа се да ни ово социолошко схватање криминалитета није јединствено, већ се оно испољава у духу појединих социолошких теорија. (Бјелајац, 2015:85).

Оба становишта имају своје предности али и бројне недостатке. Као основна критика кривичноправних дефиниција наводи се да су преуске, полазе искључиво од инкримисаности у закону, а као још једна од замерки наводи се то што нодовољно узимају у обзир мишљења других наука које се баве криминалитетом. Социолошким теоријама се замера то што су непрецизне у одређивању појма криминалитета, конфузне у коришћењу различитих термина (девијантно, асоцијално, делинквентно понашање, преступништво и сл), и што проширују појам криминалитета на све друге облике понашања којима се крше друге друштвене норме (моралне, обичајне), што се не може подвести под појам злочина.

Криминалитет се различито класификује и има изузетно разуђену феноменологију.

Најчешћа класификација криминалитета и његови појавни облици су следећи:

- имовински деликти,
- насилнички криминалитет - деликти насиља,
- организовани криминалитет,
- компјутерски криминалитет,
- саобраћајна делинквенција,
- сексуална делинквенција,
- политички криминалитет,
- криминалитет белог оковратника,
- еколошки криминалитет,
- малолетничка делинквенција,
- рецидивизам или повратништво у вршењу кривичних дела.

1.3. ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ

Појам организовани криминалитет први пут се јавља у 19. веку када се деловање мафије први пут повезује са овим термином. Дефинисање организованог криминалитета се временом мењало, али је сама срж, односно суштина организованог криминалитета увек остајала иста а то је криминална активност група лица са циљем прибављања материјалне користи и профита или утицај и превласт у појединим сферама друштвеног живота. Оно што се најчешће јавља као „камен спотицања“ у схватању и тумачењу организованог криминалитета и давању његове дефиниције, од стране различитих аутора и теоретичара, је да ли само постојање криминалне организације представља довољан услов да се може рећи да се ради о организованом криминалу. Оно што никако не треба изгубити из вида је да је организовани криминалитет изузетно комплексна, друштвено негативна и опасна појава, која се кроз историју мењала. Изузетно је адаптилан на све

услове, без обзира на подручје и временски оквир у којем делује, прилагодљив свим друштвеним уређењима и идеолошко политичким системима, са сталном тенденцијом раста и развијања. С обзиром на степен друштвене опасности све више се развија свест већине држава у свету о потреби заједничког деловања против ове негативне друштвене појаве. У том циљу све више смо сведоци доношења бројних међународних прописа, организовања међународних скупова и конференција, чија је основна тема борба против организованог криминалитета. Организовани криминалитет, заједно са тероризмом, представља најтеже облике криминалног понашања, који у себе сублимира одлике и елементе већег броја других облика криминалитета (имовински, криминалитет белог оковратника, деликата против живота и тела и сл.).

За дефинисање организованог криминалитета неопходно је да постоје неколико карактеристика које га издвајају од осталих криминалних понашања и које му дају специфичност. Постојање тих карактеристика је веома битно јер рана детекција неког понашања као организованог криминалитета битна је са више аспеката. Један од тих аспеката је битан због одређивања бића кривичног дела. Такође је битно и са аспекта вођења истраге и прикупљања доказа, вођење кривичног поступка и, на крају, изрицања кривичне санкције. Правилно схватање организованог криминалитета и његових обележја умногоме доприноси и његовом дефинисању. У теорији су се искристалисала два гледишта дефинисања појма организованог криминалитета и то: уже схватање, које под организованим криминалитетом подразумева постојање криминалне организације (постојање хијерархије у криминалној групи са подељеним улогама) и друго схватање по ком је за постојање организованог криминалитета опредељујућа врста криминалне активности коју предузима криминална група.

Специјализовано тело Европске уније (European Working Group on Narcotics and Organized Crime) је 1994. године усвојило оперативну дефиницију организованог криминалитета, коју је прихватио и Европски суд за људска права, а према којој, да би случај (кривично дело) био квалификован као организовани криминалитет мора да испуни три обавезна услова, која су кумулативно одређена и још најмање три од осам факултативних услова (Лазин, 2004:57). Обавезни услови су да је дело резултат заједничког деловања више од два лица, у циљу вршења тешких кривичних дела, ради

стицања добити или моћи.

Факултативни услови су:

- да је сваки члан криминалне организације имао унапред одређен криминални задатак или улогу;
- да је криминална организација планирана на дуже време или неограничено;
- да се делатност организације заснива на примени одређених правила интерне контроле и дисциплине чланова;
- да се делатност организације планира и врши у међународним размерама;
- да се у вршењу делатности примењује насиље и застрашивање;
- да се у вршењу делатности користе привредне или пословне структуре;
- да се користи праће новца или незаконито стечене добити;
- да постоји утицај организације или њеног дела на политику, медије, извршну и судску власт или на друштвене и економске чиниоце.

Ову дефиницију преузео је наш Законик о кривичном поступку, уз мале и занемарљиве разлике. Упоредивањем са дефиницијом организованог криминалитета, која је дата у Закону о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, уочавају се значајне разлике. По нашем праву, за постојање организованог криминалитета потребна су четири услова, док је по дефиницији Европске уније потребно најмање шест. У организовани криминалитет, по нашем праву, спадало би и дело које учини припадник групе која није криминална, ако је то у функцији организованог криминалитета. Према дефиницији Европске уније, у организовани криминалитет може да спада само дело које учини криминална група, а не група која није криминална. По нашем праву, организована криминална група траје „одређено време“, док по дефиницији Европске уније она траје „дуже време“. Такође, наша дефиниција, као циљ, предвиђа стицање само „материјалне користи“, док европска дефиниција алтернативно допушта и стицање „моћи“ (Николић, 2012 : 94).

Интерпол је 1993. године одредио дефиницију према којој се под организованим

криминалитетом сматра свака група која има структуру корпорације, чији је првасходни циљ да вршењем противзаконите активности прибави новац и која се одржава на застрашивању и корупцији.

Према Шкулићу, у основне карактеристике типичне или класичне групе, чије деловање спада у организовани криминалитет, могу се сврстати следеће одлике (Шкулић, 2008 : 23):

- неиделошки карактер,
- хијерархијска структура,
- трајност криминалне организације,
- професионализам,
- специјализација и подела рада,
- монополистички карактер криминалне групе,
- постојање система интерних правила криминалне организације (саморегулатива),
- ефикасан систем санкционисања сваког кршења тих правила.

Према Мијалковићу, доминантне карактеристике организованог криминала су (Мијалковић, 2012):

- *Постојање криминалне групе* или организације, коју чине три или више лица, која су се удружила на основу различитих критеријума и потреба, а може бити трајног, привременог и повременог карактера с обзиром на степен трајности и организовања.
- *Хијерархијска структура* која подразумева вођу организације, који је на врху са неколико сарадника, и разгранатом мрежом извршилаца припадника групе, који се налазе на дну организационе пирамиде, са тачно одређеним и подељеним улогама и дужностима.
- *Организовано деловање* које подразумева планирање криминалних активности, повезивање са државним органима и институцијама, припрема за извршење

кривичног дела (набавка средстава, стицање знања и вештина за извршење), плански и организовано групно извршење дела, као и заједничко и организовано уклањање трагова, подела плена, скривање и сл. након извршења дела.

- *Неидолошки карактер* групе, који се огледа у томе да сам циљ постојања и организовања групе није идеолошког, политичког карактера, већ стицање имовинске користи, а мотив учешћа у власти није идеолошки, већ обезбеђивање заштите од стране појединаца који партиципирају у власти и државним органима и институцијама.
- Постојање одређене *супкултуре* и правила понашања, постојање норми које се поштују унутар групе. Поштовање тих правила се обично обезбеђује под претњом система интерних санкција уколико се наређења и налози не испоштују савесно и беспоговорно. Из тога произилази и бескрајна оданост групи, где важи закон ћутања тзв. омерта.
- *Тајност* поступања која се огледа у тајности постојања и организовања групе, као и тајности припремања и извршења криминалних активности, чији је дијапазон изузетно велики (најчешће су то тешка кривична дела).
- *Монопол* над одређеном територијом и подела територије на којој делују различите групе, ширење свог деовања ван граница државе у којој је група настала у дужем временском периоду или трајно. Такође је присутан монопол у обављању одређене криминалне активности на тој територији.
- *Прилагодљивост* и адаптилност свим друштвено-економским и политичким системима и проналажење модуса свог деловања, као и повезивање са државом, државним органима или појединцима из власти, и/или финансијским структурама и корпорацијама
- *Ограничен број чланова* групе је битна карактеристика организованих криминалних организација јер се тако доприноси бољој тајности и ефикасности групе. Обично група има минималан број чланова неопходних за извршење криминалне радње. Пријем нових чланова у групу је специфичан, и подразумева посебне тестове

лојалности (извршење кривичног дела као доказ привржености и оданости групи).

- *Професионализам* се огледа у бављењу криминалним радњама као јединим занимањем припадника групе, који се најчешће специјализују за вршење одређене врсте криминалних активности.
- *Финансијска моћ* је једна од основних карактеристика организованог криминала. Капитал који поседују поједине организоване криминалне групе, које делују транснационално, већи је од буџета појединих држава
- *Нелегалне и легалне активности* карактеришу организоване криминалне групе. Нелегалне активности се огледају у вршењу кривичних дела као што су: трговина наркотицима, трговина оружјем, трговина људима и сл., док паралелно са њима обављају и легалне послове, који најчешће омогућавају праће новца стеченог нелегалним путем (вршењем кривичних дела).
- *Назив криминалне организације* је нешто што ту криминалну групу издваја и чини препознатљивом у односу на друге криминалне организације. Сам назив се формира на основу различитих критеријума (према називу вође групе, етничкој припадности, називу територије на којој делују или некој другој специфичности која ће дати ефекат распознавања (Cosa Nostra, Camorra, Blods, Jakuze, Kribs, MS13 и сл.).

Основне делатности организованих криминалних група које се сматрају организованим криминалитетом су (Бјелајац, 2013):

- Трговина дрогама,
- Трговина људима,
- Проституција,
- Трговина оружјем,
- Фалсификовање и стављање у оптицај лажног новца,
- Илегална трговина радиоактивним и другим опасним материјама,
- Кријумчарење и илегална трговина културним добрима,

- Сајбер криминал и интернет педофилија,
- Прање новца,
- Корупција.

Организовани криминалитет, као сложена негативна друштвена појава, изискује укључивање свих релевантних фактора једне државе и друштва у доношењу и обликовању посебних мера, усмерних на сузбијање криминалних активности овог типа и његових последица. У том контексту и на међународном нивоу су усвојени бројни законски акти и мере, све у циљу борбе против организованог криминала, који је постао глобална претња на међународном нивоу.

У нашем законодавству, први пут „Организовани криминалитет“, као правни појам, је уведен 2001. године, Закоником о кривичном поступку. Међународни прописи и закони других земаља, који регулишу у одређеној мери питања ове врсте криминалитета, послужили су нашој земљи као узор при одређењу појма организованог криминалитета и његових карактеристика.

Инкриминација организованог криминалитета се у нашем законодавству одређује Кривичним закоником, Закоником о кривичном поступку и Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала.

Према Закону о кривичном поступку из 2006. године, у члану 21, израз „организовани криминалитет“ се односи на случајеве основане сумње да је кривично дело, за које је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, резултат деловања три или више лица удружених у криминалну организацију или групу, чији је циљ вршење тешких кривичних дела, ради стицања добити или моћи, када је поред тога испуњено још најмање три од следећих услова: да је сваки члан криминалне организације, односно криминалне групе имао унапред одређени, односно очигледно одредиви задатак или улогу; да је делатност криминалне организације планирана на дуже време или за неограничени временски период; да се делатност организације заснива на примени одређених правила унутрашње контроле и дисциплине чланова; да се делатност организације планира и врши у међународним размерама; да се у вршењу делатности

примењује насиље или застрашивање или да постоји спремност за њихову примену; да се у вршењу делатности користе привредне или пословне структуре; да се користи праће новца или незаконито стечене добити; да постоји утицај организације или њеног дела на политичку власт, средства јавног информисања, законодавну, извршну или судску власт или на друге важне друштвене или економске чиниоце.

Доношењем новог Законика о кривичном поступку 2011. године, појам организованог криминалитета је дефинисан као вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе или њених припадника, док организована криминална група представља групу од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела, за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи.

Ради што успешније борбе против организованог криминалитета, у оквиру Министарства унутрашњих послова, Тужилаштва и судства формирана су посебна одељења и службе, чији је основна делатност поступање по предметима организованог криминала.

1.4. ТЕРОРИЗАМ

Тероризам је термин кој је веома често употребљаван и који се може свакодневно чути и прочитати како у средствима јавног информисања, медијима и другим средствима комуникације. Иако често кориштен и употребљаван, ипак међу стручњацима не постоји сагласност око јасне дефиниције тероризма, као ни то која кривична дела треба подвести под овај појам. Често се не прави разлика између појма терор (утеривање страха потчињенима и нарочито политичким противницима) који представља стил владања, од тероризма као израза који означава пре свега облике борбе против друштвених група које немају моћ да утичу на друштвене токове или бар не на начин који је позитивним правом одређен (Игњатовић, 2011).

Постоји велики број дефиниција тероризма које полазе од истих или сличних чињеница и критеријума за дефинисање. Овај појам су дефинисале бројне европске и

светске организације које се баве безбедношћу, бројни закони као и већина криминолога и других научних радника.

Према ФБИ-у то је незаконита употреба силе или насиља против лица или имовине да би се застрашила или присилила влада, цивилно становништво или било који њихов сегмент, ради промоције политичких или социјалних циљева (Јенкинс, 1996). Министарство одбране САД дефинише тероризам као срачунату употребу насиља или претњу насиљем да би се усадио страх, и са намером да се владе или друштва застраше или принуде, зарад постизања циљева који су углавном политички, верски или идеолошки.

М. Милошевић тероризам дефинише као плански акт насиља који предузимају одређене друштвене групе с циљем очувања или освајања власти. Према мишљењу овог аутора, тероризмом се назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту. Из овако конципиране дефиниције тероризма произилази да терористичког акта нема без следећих елемената: употребе физичког насиља, политичког карактера активности, изазивања страха и других политичких реакција, очекиваних ефеката и циљаног, планираног и организованог деловања (Вејновић, Шикман, Радуљ, 2006).

Под државним тероризмом могу се сматрати класични терористички акти по форми и садржају, а специфични по томе што су јавно изведени од стране припадника војних, полицијских или плаћеничких снага неке државе, изван њених граница, а по одлуци њених власти, као специфичан вид остварења политике силе у међународним односима (Симеуновић, 2002).

Као једна од многих дефиниција, које су настале анализом криминално терористичког насиља, по својој обухватности, издваја се дефиниција појма тероризма која подразумева доктрину, метод и средства изазивања страха и несигурности код грађана, систематском употребом насиља, ради остваривања одређених, првенствено политичких циљева (Бошковић, Скакавац, 2009). Тероризам може да се посматра из више углова. У ширем смислу то је напад на живот и тело појединца или мање групе људи ради

постизања политичких промена (Бјелајац, 2017).

Тероризам подразумева три темељна елемента: узроке који доводе до политичког насиља, које прераста у тероризам; терористичке акте које најчешће изводе терористичке организације, али неретко и државе (државни тероризам) и противтерористичку политику односно противтерористичко деловање. Данас смо сведоци, када је у питању противтерористичко деловање националних држава, али и међународне заједнице, да је већина активности усмерена на спречавање извођења терористичких аката, али не и на елиминацију тероризма, односно узрока који до њега доводе. Ефикасне борбе против тероризма нема уколико се константна пажња не посвети стварним узроцима који активирају механизам тероризације (Живаљевић, Југовић, 2014).

Главни разлози зашто је тешко дефинисати тероризам су више политички него теоретски. Ово због тога, што многи аутори и институције, прилазе изазову дефинисања тероризма са снажним интересима упереним ка исходу решавања неких других питања. Њима је добро познато да постоје терористичке организације, групе и акције које они подржавају, или им њихове активности иду под руку са сопственим интересима, те с тога класификују тероризам као нешто што је морално погрешно. Као резултат, ти аутори одбацују било какву дефиницију, јер ће онда и сами бити део тероризма. Иако је погрешно тврдити да је тероризам „у оку посматрача“, истина је да спремност да се један акт етикетира као тероризам зависи од тога ко посматра и чији је то акт (Nathanson, 2010:13).

У највећем броју данашњих терористичких активности, као њен нераскидиви део, јавља се религија. Сведоци смо у последњих неколико година колико је религија, а пре свега Ислам, повезан са тероризмом, где се највећи злочини, који настају терористичким деловањем чине „у име Алаха“. Религија проповеда мир и благостање, придржавање норми које код човека истичу позитивне особине. Религија се може и злоупотребити да се оправда насиље, рат и репресија. Током 90-тих година 20. века, религије и тероризам су се уско повезали, и од тада тероризмом доминира насилно теолошко учење. Религије су противе убијању, али је иронија у томе што оне често прелазе у милитантну идеологију, која за циљ има да заштити државу или неку другу друштвену групу (Зиројевић, Бјелајац,

2013).

Ово је још један од разлога зашто је тешко дефинисати сам појам тероризма и дати једну прецизну и јасну дефиницију. Оно што је за једно друштво и државу терористички акт, за друге је свети чин и борба за узвишене циљеве и веру. Верски терористи разликују се од етничких или националистичких терориста у неколико ствари. „Свети терор” садржи вредносни систем који је потпуно супротан "световном терору". Световни терористи желе да сруше неки политички систем, и да уместо њега успоставе други. Верски терористи свет виде као бојно поље између сила светла и сила мрака. Победа се не постиже у политичким оквирима. Нема преговора са непријатељем, он мора бити потпуно уништен. За политичке терористе убијање је само једна од опција. Верски терористи сматрају убијање обредним чином (Зиројевић, Бјелајац, 2013).

Анализирајући бројне дефиниције тероризма могу се издвојити неки основни елементи који доминирају у већини њих, док се неки други појављују као периферни и доприносе различитости у покушају давања једне свеобухватне дефиниције која би била општеприхватљива.

Неке основне карактеристике тероризма су:

- Акт насиља са основном намером да се пренесе порука која говори о циљевима и намерама изведене активности или саме претње том активношћу. Акт насиља се огледа у употреби силе различитим средствима и на различите начине.
- Изазивање страха и панике је један од основних циљева терористичке активности. Страх и паника се шире код ширих друштвених маса и обичног становништва и циљ им је стварање осећаја несигурности свуда и на сваком месту.
- Остваривање политичких циљева је такође једна од битних карактеристика, које га често у дефинисању сврстава у политички криминалитет. Остваривање тих циљева се тежи постићи на недозвољен, криминалан и неприхватљив начин, употребом и најбруталнијих метода (убиства, уцене, отмице и сл.)

- Као саставни део терористичког акта и терористичког деловања присутно је преношење одређене поруке. Некада се та порука преноси самим чином терористичког акта (одабир места, жртве, и сл), док се та порука најчешће преноси посредно путем медија и медијском експлоатацијом, средствима јавног информисања или путем интернета.
- Постојање терористичке организације је једна од основних карактеристика. Јасна намера за постизање одређених политичких или идеолошких циљева, хијерархијска структура, начини финансирања, разгранатост на територије више држава (постојање тзв. терористичких ћелија), врбовање и обука чланова и слично је све оно што тероризам ставља на врх приоритета у борби са друштвено неприхватљивим појавама свих држава света.
- Одабир жртве и мете (тј. објекта напада) је непредвидив и најчешће изненађујући, при чему сам чин карактерише бруталност, немилосрдност, непоштовање било каквих друштвених и моралних норми. Одабир жртве је често прецизно одређен, са циљем изазивања што јачег ефекта (политичка личност, утицајни војни и цивилни званичници), али неретко је и насумичан што опет доприноси изазивању страха и панике међу ширим друштвеним масама.
- Фактор изненађења је веома битна одлика терористичког деловања јер самим терористима даје предност у односу на органе безбедности државе. Одређивање места и времена напада даје могућност иницијативе терористима, нарочито зато што су војно, технички и оружаном изузетно опремљени.
- Оно што је веома битно, и што савремене терористичке тежње и активности чини специфичним, је висока материјално-техничка опремљеност терористичких организација, које имају веома велика новчана средства, која улажу у набавку најсавременијег наоружања и технике, као и за плаћање стручњака и научника из различитих области. Веома велика средства улажу и за плаћање инструктора за обуку својих присталица у тренинг камповима.

Као што можемо видети из ових неколико дефиниција, не постоји један јединствен став о томе шта тероризам представља, како му се супротставити и како и на који начин дефинисати и креирати политику сузбијања тероризма. У борби против тероризма примењују се разноврсне технике и методе, зависно од државе и најчешће њених финансијских могућности. Носиоци ових активности углавном су државни органи и институције, али значајну улогу имају и други субјекти, као и сами грађани. Основни чиниоци борбе против тероризма су државни субјекти система безбедности (полиција, војска, обавештајне службе). Мере које предузимају службе безбедности и безбедносни фактори могу се поделити на превентивне, које су усмерене на спречавање могућих терористичких напада и активности, и репресивне мере, које се предузимају након терористичког акта који је већ изазвао последицу. Већина мера које се предузимају у борби против тероризма су превентивног карактера и огледају се у примени политичких социјалних, економских и педагошких мера, а све са циљем како би се у што већој мери спречили терористички напади. Савремени извори тероризма и облици угрожавања вредности друштва чине нужном потребу за високим материјално-техничким нивоом опремљености органа безбедности државе, њихову ефикасну организацију, као и стварање све већег простора за примену резултата истраживања у оквиру различитих научних области које изучавају феномен тероризма.

1.5. ДРУШТВЕНЕ ДЕВИЈАЦИЈЕ

Девијација представља свако одступање од нечег што је стандард, нечег што је утврђено и опште прихваћено, било да се ради о правилима, нормама или законитостима.

Друштвене девијације су понашања и друштвене појаве које нарушавају универзалне вредности и установљене норме понашања, одступања од моралних, правних, религијских или обичајних норми друштва. Дакле, свако одступања од друштвених норми и вредности које изазива друштвену реакцију сматра се друштвеном девијацијом. Могу бити индивидуална или групна понашања, као што су: криминал, проституција, педофилија, самоубиство, болести зависности, просјачење, друштвене дезорганизације и сл.

У нашој литератури постоји неколико дефиниција појма друштвена девијација које се, пре свега, базирају на појединим теоријским правцима који се баве социјалном патологијом и представљају одраз истих. Два круцијална приступа социологије девијантности, структурално-функционалистички и социјално-антрополошки, виде ову појаву на потпуно различит начин:

- 1) Структурално-функционалистичка теорија друштвену девијантност дефинише као неприлагођеност појединца и друштвених група друштву или вредносно-нормативном поретку, или као поремећај који се испољава у одређеним друштвеним стањима када се нарушава укупна друштвена стабилност и равнотежа и када може доћи и до ширења девијантних понашања појединца и група.
- 2) Социјално-антрополошке теорије друштвену девијантност виде као неприлагођеност друштва човеку или човековим аутентичним и универзалним људским потребама (Југовић, 2002).

Весна Пешић и Иван Јанковић (1998) полазе од дефиниције да су *друштвене девијације облици супротстављања поретку као систему норми*. Они сматрају да се друштвене девијације разликују с обзиром на начине и циљеве супротстављања поретку, тачније, сукоб девијанта са поретком може бити различито мотивисан. Сукоб може настати као:

- последица намере појединаца или група да се постојећи поредак критикује и мења у одређеном правцу,
- жеља да се одрже постојећи односи моћи и то сузбијањем интереса група које нису на власти (носиоци оваквих девијација су владајући слојеви и припадници државног апарата),
- сукоб појединаца с нормативним системом може бити облик непосредне, приватне адаптације појединаца на дате услове живота.

Ови аутори, сходно горе наведеном, дефинишу три општа типа друштвених девијација. То су *системске, адаптивне и неконформистичке девијације*. Системске девијације се састоје у кршењу норми, пре свега правних (али и моралних), с циљем да

владајуће елите и припадници државног апарата одрже постојеће односе моћи и сачувају политичку и економску власт. Значи, ради се о таквим типовима девијација код којих владајуће групе у друштву на нелегалан начин користе свој привилеговани социјални положај како би сачували своје интересе.

Други тип друштвене девијантности јесу адаптивне девијације. Представљају такву девијацију којом појединци и групе разрешавају конфликтне ситуације, у којима се налазе услед свог положаја у друштвеној структури и систему поделе рада. Само функционисање класног друштва ствара тешке услове за опстанак појединих друштвених група. Пошто су таквим групама друштвене норме скоро недоступне и далеке, и отежавају уклапање у систем, ове групе налазе начин прилагођавања или свој опстанак у кршењу норми (Пешић, Јанковић, 1988).

Трећи тип друштвених девијација јесу неконформистичке девијације. Код њих кршење норми има за циљ промену постојећег друштвеног и политичког поретка. Неконформиста се залаже за нове друштвене односе и нови систем вредности. Он пориче девијантну природу свог понашања зато што не признаје легитимност норми које крши и политички поредак у коме живи.

Опште и заједничке карактеристике друштвене девијантности или друштвених девијација су следеће (Југовић, 2002:5) :

- друштвене девијације су друштвене појаве за које важе законитости општих друштвених појава; поред тога, друштвене девијације стоје у узрочно-последичним односима са другим друштвеним појавама; друштвене девијације су везане и за карактеристике глобалних друштава;
- друштвене девијације су облик човекове друштвености који се изражава у свесним делањима људи;
- тим делањима се крше успостављена друштвена правила, као и релативне и универзалне друштвене и људске вредности;
- карактеристика друштвених девијација јесте да оне представљају посебан тип друштвеног односа који одудара од уобичајених односа међу људима;

- друштвене девијације имају своје друштвене узроке, који их одвајају од био-физиолошке и психичке ненормалности или девијантности;
- друштвене девијације повлаче за собом одређене последице, у смислу друштвене средине која негативно реагује на одступање.

Неопходно је осврнути се на разлике између злочина тј. криминалног понашања и девијације. Док криминално понашање угрожава основне вредности једног друштва и сам његов опстанак, девијантно понашање у ужем смислу нема тако изражену опасност по заједницу. Криминално понашање прати деловање механизма формалне, а девијације неформалне социјалне контроле. "Нормално" и "девијантно" су релативне категорије, које зависе од онога што само друштво сматра нормалним или девијантним. Девијантно понашање је свако неинкриминисано одступајуће понашање. Сваки члан друштва је у извесној мери девијант, али нису сви грађани самим тим и злочинци или криминалци.

1.6. АСОЦИЈАЛНА И АНТИСОЦИЈАЛНА ПОНАШАЊА

Асоцијално понашање је појам који се користи и различито дефинише у друштвеним наукама. Најшире посматрано, обухвата она одступања у понашању која означавају неприхватање или супротстављање прокламованим или обичајним нормама заједнице, без обзира на форму, садржај или последице. Зато, када говоримо о асоцијалном понашању, најчешће обухватамо широку скалу асоцијалних поступака, почев од претеране непослушности у раном детињству до преступничког понашања. Тим понашањима заједничко је да су уперена против околине, друштвених норми и обичаја, што у битној мери отежава или онемогућава нормалан раст и развој, а за последицу има ангажованост различитих служби социјалне заштите на превенцији, откривању, испитивању и третману (Видановић, 2006).

Професор Јашовић под асоцијалним понашањем подразумева сва понашања која нису правно инкриминисана, тј. не представљају кршење правних норми, али су супротна моралу и моралним нормама и, као таква, санкционисана моралним друштвеним мњењем (Јашовић, 1991). Овде се, пре свега, ради о понашањима која не би привлачила нарочиту пажњу да су у питању одрасли чланови друштва, као што је бекство од куће, међутим,

ради се о малолетницима код којих оваква понашања најчешће представљају почетну фазу криминалне каријере, те изискују благовремену реакцију друштва. Асоцијално понашање се још назива и прединквентним понашањем јер најчешће код малолетника и деце представља „предворје“ криминалног понашања и малолетничке делинквенције.

Бркић под антисоцијалним понашањем сматра оно делање које је директно уперено против друштвеног поретка и закона као његове еминенције. У том смислу, типичан облик антисоцијалног понашања је криминал (Бркић, 1998).

Под антисоцијалним понашањем малолетника обично се сматрају тежи облици девијантног понашања, који се састоје у кршењу правно санкционисаних норми (Милосављевић, 2003).

Антисоцијално понашање је термин у широкој употреби у криминологији и психологији. Он се односи на феномен понашања против друштва и друштвених норми. Представља заједнички назив за све врсте понашања усмерене против друштвених, правних и моралних закона, норми и правила, ауторитета и друштвеног реда. Оно је штетно и опасно за одржање, интегритет и функционисање друштвених група, друштвених институција и друштва у целини, те је у свим земљама, без обзира на државно уређење, законски санкционисано. Код овог термина се ставља нагласак на то да је антисоцијално само понашање, а не и цела особа, због чега му се у новијој литератури даје предност у односу на уобичајене термине „делинквенција“, „преступништво“ и сличне. Разликује се од асоцијалног понашања у томе што асоцијално понашање није против, већ је само мимо уобичајних друштвених стандарда и вредности, односно представља одступање од тих стандарда. И један и други термин се најчешће везују за малолетничку делинквенцију и преступништво младих.

1.7. ДЕВИЈАНТНО И РИЗИЧНО ПОНАШАЊЕ

Термином девијантно понашање означавају се сви облици понашања који у значајној мери одступају од општеприхваћених вредности, норми и правила понашања, који могу бити и у позитивном и у негативном правцу. Заговорници употребе овог термина уводе и

критеријум друштвене реакције, те истичу да је реч о одступајућим понашањима која изазивају друштвену реакцију неодобравања (Милосављевић, 2003).

Појам ризико фактора и ризичног понашања у савременој литератури заузима значајно место приликом дефинисања и одређивања неких негативних утицаја и облика понашања. Реч ризик потиче од латинске речи *risicare*, која значи »усудити се«. Овде се пре свега мисли на бројне факторе који негативно утичу на испољавање друштвено неприхватљивих облика понашања, а у које спадају и бројни социјални проблеми. Присуство већег броја ризико фактора ствара потенцијал за испољавање преступничког понашања. Овај термин се често употребљава и за децу односно младе који се налазе под утицајем ризико фактора и који су, под утицајем тих фактора, у ризику да испоље поједине облике делинквентног понашања. Међутим, не испољавају сва деца која су под утицајем ризико фактора делинквентно понашање. У етимолошком смислу под “ризичношћу” се подразумевају околности излагања неком ризику, опасности, довођењу нечега у питање, или стављање на коцку неких вредности, добара, итд (Бошковић, 1999). Но у социолошком (социјално-патолошком) и криминолошком смислу, овај појам има вишеструко значење.

Под “ризичношћу” се могу подразумевати ризични фактори (или фактори ризика) узрочности неког девијантног понашања или девијантне појаве. Фактори ризика узрочности представљају најбитније чиниоце за настанак неке појаве или понашања. Дефинисање фактора ризика узрочности настаје као продукт теоријско-емпиријских сазнања о етиологији друштвених девијација. Значи, фактори ризика су етиолошким истраживањима утврђене карактеристике или утицаји индивидуе, породице, вршњака или заједнице који утичу на повећање вероватноће испољавања друштвене девијантности или девијантног понашања.

Истраживања су показала да изложеност чак и значајном броју ризичних фактора не значи и да ће се поремећаји у понашању нужно испољити. Многа деца и млади одрастају у, по свој прилици високо ризичним породицама и срединама, без икаквих проблема. Разлог за то, према многим истраживањима, лежи у присуству заштитних

фактора у њиховим животима, који чине противтежу ризичним факторима, и на тај начин се супротстављају њима и смањују њихово дејство. Заједно посматрано, ови подаци помажу разумевању како и зашто млади почињу са девијантним понашањем, али исто тако нам обезбеђују и правац за превенцију, смањење и елиминисање друштвених девијација.

Ризични и протективни фактори постоје на сваком нивоу на коме индивидуа ступа у интеракцију са другима. Индивидуа у те интеракције уноси своје квалитете и карактеристике и управо они представљају неку врсту филета који даје природу и тон овим интеракцијама, позитивно или негативно (Југовић, 2004).

“Ризичност” се најчешће везује за појам ризичних понашања. Овај појам подразумева следеће:

- Ризична понашања која настају као последица недовољног знања, немања свести, индивидуалне социјалне незрелости, присуства предрасуда или стереотипа, младалачке активности и радозналости, а која могу резултирати у различитим облицима девијантних понашања. Значи, ризична понашања не морају да детерминистички представљају “пут у девијантност”, али она јесу упозоравајући знак да постоји склоност и значајна вероватноћа да се уђе у неки од типова девијантног понашања.
- Ризична понашања јесу и она понашања која настају као последица већ манифестованих девијантних понашања, а која могу да изазову консеквенце по нпр. здравље појединца, по настанак неке другог девијантног чина или по угрожавање неких друштвених вредности.
- У чисто криминолошкој употреби, ризична понашања се некад изједначавају са криминалним делањем или вршењем различитих кривичних дела. Овде се ризична понашања искључиво посматрају са аспекта друштва или поретка. То су понашања којима се угрожавају нека друштвена добра или неке вредности.
- Ризична понашања моги бити и таква понашања којима се доминатно угрожава здравље и укупно физичко, психичко и социјално благостање. То се пре свега

односи на алкохолизам, наркоманију, ХИВ, пушење, самоубиства, друштвене неурозе, коцку, итд (Југовић, 2004).

Са аспекта развојних теорија, деца и млади су посебно подложни различитим развојним и васпитним утицајима родитеља, вршњака, пријатеља, медија и других социјалних фактора. Исто тако подложни су и бројним облицима могуће манипулације и негативних стимуланса који младу личност одводе у друштвено неприхватљивом правцу развоја. Бројне ситуације којима су дјеца континуирано изложена у породици и изван ње (неповољни утицај средине, психосоцијални фактори) могу младе “претварати” у особе ризичног животног стила (конзумације алкохола, опијата, бјежање из школе, ризична сексуална понашања и др.). Таква понашања представљају развојне ризике за дјецу и младе, али и за друге особе из њихове средине.

Најчешћа ризична понашања адолесцената су: конзумирање цигарета, алкохола, дрога, често мењање сексуалних партнера као и учествовање у крађама.

Резултати досадашњих истраживања (Југовић, 2004; Стојадиновић, 2004, Мердовић 2010) показују да се у ризичне факторе разних облика девијантног понашања адолесцената најчешће убрајају:

- социјална средина: доступност дроге, толеранција према злоупотреби супстанци или разним облицима насилног понашања, насиље у медијима, селидбе, лоша материјална ситуација и сл.
- породица: деградација породичних односа, дезорганизација породице, насиље у породици, болести чланова породице, слаба емоционална повезаност између родитеља и деце, неадекватне родитељске вештине и сл.,
- школа: слаб успех у школи, антисоцијално понашање, бекство са часова, напуштање школе,
- индивидуални – вршњачки фактори: отуђеност, изолација од вршњачких група, али и укључивање у вршњачке групе са проблемима у понашању, склоност бунтовништву и сл.,

- психофизичко стање: поремећаји пажње, радних навика, особине личности као што су ниско самопоштовање, емоционална нестабилност.

1.8. МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА

Малолетничка делинквенција озбиљан је проблем с којим се сусрећу сва савремена друштва. Реч је о малолетним особама које су починиле различита кривична дела, због којих је против њих покренут кривични поступак и изречена нека санкција (васпитна мера, васпитни налог или казна малолетничког затвора). Многа истраживања бавила су се феноменом малолетничке делинквенције из различитих перспектива. О појму малолетничке делинквенције постоје различита и бројна схватања а у литератури се срећемо са бројним терминима којима се ова појава или поједини њени облици означавају. У почетку се малолетничка делинквенција није разликовала од криминалитета.

Малолетничка делинквенција се издваја као посебна категорија криминалитета због специфичности везаних за биолошке, психо-социјалне, криминално-политичке и правне карактеристике малолетних лица. Ова негативна друштвена појава карактерише се низом посебних етиолошких и феноменолошких карактеристика које је одвајају од криминалитета одраслих пунолетних лица. Друштвено-негативно понашање малолетних лица разматра се као најтежи социјални проблем, како на националном, тако и на међународном плану (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић, 2003).

Појам малолетничке делинквенције један је од основних појмова којима се одређује преступничко понашање младих. Потиче од латинских речи - *delinquentia* = грешка, прекршај или *delinquere* = прекршити закон, а према речнику енглеског језика, израз делинквенција датира из 17. века и дефинише се као прекршај или преступ, обично блаже природе, поготово онај који почине младе особе. Постоје бројни термини и појмови којима се настоји објаснити само преступничко понашање деце и омладине и може се рећи да има дефиниција колико и аутора који се баве овом проблематиком.

Велики број аутора, проучавајући ову појаву са различитих аспеката, а у зависности шта под истом подразумева, различито је и језички одређује. Само у нашој земљи је у употреби преко 20 термина којима се она означава, као што су: малолетничко преступништво, васпитна запуштеност, друштвена неприлагођеност, морална посрнулоост, млади са дисоцијалним понашањем, антисоцијално понашање, асоцијално понашање, социјално патолошко понашање и сл. (Јашовић, 1991).

Израз малолетничка делинквенција одомаћио се у нашој литератури, а језички еквивалент овом страном термину јесте малолетничко преступништво, односно, преступничко понашање младих, који такође има широку примену у домаћој литератури. Термини малолетничко преступништво и малолетничка делинквенција, које често користитимо у синонимном значењу, изражавају битан „објективан квалитет ове појаве – преступ, прекорачење, повреду друштвених норми и вредности заштићених тим нормама” (Јашовић, 1991).

Аутори различитих оријентација настоје одредити појам малолетничке делинквенције и дати његову прецизну дефиницију, те су стога у теорији присутне правне, криминолошке, социолошке, психолошке и друге дефиниције. Покушај дефинисања ове појаве са различитих аспеката доприноси шареноликости дефиниција, тако да се не може говорити о једној општеприхваћеној дефиницији, која би била прихватљива за све представнике појединих научних дисциплина које се баве овим проблемом. Један од основних критеријума на основу којих се разликује малолетничка делинквенција од криминалитета одраслих јесте у годинама старости извршиоца.

У домаћој стручној литератури присутна је подела на три основна приступа одређивању појма малолетничке делинквенције.

Ужи приступ обухвата само оне радње и понашања малолетника који су обухваћени позитивним кривичним законодавством, дакле, криминалитет младих (Милутиновић, 1985). Заступници ових схватања инсистирају да малолетничка

делинквенција мора бити дефинисана законом и свести се на кривична дела као и код одраслих, пунолетних извршилаца. Једна од дефиниција коју је дао Царић јесте да малолетничка делинквенција представља „свако понашање особа испод законом одређене границе кривично-правног пунолетства које је у супротности с кривичним законом и које, због друштвене опасности личности и понашања, захтева интервенцију заједнице и потребу реаговања надлежних органа (Царић, 1971). Оваква дефиниција малолетничке делинквенције занемарује заштиту младих као субјеката таквог понашања и превасходно је фокусирана на заштиту друштва од таквог понашања. Такође, једна од основних замерки јесте то што је овако схватање делинквенције превише уско са аспекта превенције и ресоцијализације понашања која не представљају кривично дело, а са друге стране представљају индукторе делинквентног понашања младих. Овом дефиницијом нису обухваћене бројне појаве као што су скитња, просјачење, уживање алкохола и наркотика, бекство од куће и школе и слично, а које могу бити веома штетне, како за младе, тако и за цело друштво. Према ужем схватању, малолетничка делинквенција обухвата сва она понашања која су, као и за пунолетна лица, инкриминисана кривичним законом као кривична дела. Ово схватање је правно детерминисано и издваја вршење кривичних дела као друштвено најопаснији облик понашања (Константиновић-Вилић, Николић-Ристановић, 2003).

Према ширем схватању малолетничку делинквенцију чине сви облици девијантног понашања, од пределинквентних до оних која су инкриминисана у законодавству. Ово схватање полази од кршења свих правних норми, а не само кривичноправних. Дакле, реч је о кршењу свих правних норми које су прописане било којим законским или подзаконским актом (кривичне, прекршајне и др.). Овакав приступ је широко распрострањен у државама САД-а, па бројни амерички аутори наводе дефиниције делинквенције које, поред кршења кривичних закона, обухватају прекршаје локалних прописа и уредби, као и понашања младих која се означавају као статус offenses (прекршај који учини малолетник, а који у случају одраслих не подлеже санкционисању, као што су: бежање од куће, скитничење,

поседовање или употреба алкохола, кршење временских рестриција и сл.) (Васиљевић, 2005). Један од примера оваквог становишта садржан је у закону државе Калифорнија, којим се под делинквентом подразумева свака особа испод 18 година старости, која крши било који закон ове државе или закон САД-а, или било који пропис града или округа ове државе који дефинише кривично дело, изузев прописа који одређују временску рестрицију засновану искључиво на годинама старости, и која потпада под надлежност малолетничког суда који таквој особи може одредити старатељство суда (Welfare and Institution Code, Section 602). Критичари оваквих дефиниција истичу да су оне сувише формалне и правно лимитиране, па стога недовољне да одразе комплексност појаве (Васиљевић, 2005). Појам малолетничке делинквенције у ширем смислу обухвата таква девијантна понашања младих којима се крше легалне норме друштвене средине (Тодоровић, 1971).

Трећи приступ се у литератури среће и под називом социолошко-криминолошки, а његови заступници истичу обавезу друштва да реагује и на она понашања младих која се могу препознати као „предворје криминала”, а представљају кршење и неких моралних норми друштва. Према овом становишту, под делинквентним понашањем се подразумевају сва понашања младих која су позитивним законом одређена као кривична дела и прекршаји, као и низ других поступака и понашања који захтевају реакцију друштва применом васпитних и других социјалних мера и активности. Овакво схватање проширује малолетничку делинквенцију, поред криминалитета, социјално-патолошких појава и прекршаја, на поједина понашања која су карактеристична за одређени узраст (школска популација), као што су бежање од куће, бежање из школе и сл.

Већина страних аутора заступа гледиште да делинквенција не може бити само оно што је инкриминисано кривичним законом, већ да се морају узети у обзир и кршења моралних норми. Тако S. Robinson дефинише малолетничку делинквенцију као свако понашање које дата заједница у датом времену сматра да је у конфликту с њеним најбољим интересима, без обзира да ли преступник јесте

или није изведен пред суд (Јашовић, 1991).

Делинквенција је у општем смислу, укупност људских понашања којима се угрожавају основне друштвене норме и вредности. У ужем и најчешће коришћеном смислу, под делинквенцијом се подразумевају различити облици девијантног и неконформистичког понашања деце и малолетника којима се крше неке од друштвених, моралних, прекршајних и кривичних норми. Најчешћи облици малолетничке делинквенције су асоцијална понашања, различити облици прекршаја, имовински деликти и деликти против живота и тела. На ова понашања постоје специфични институционализовани превентивно-заштитни, породично-правни и процесно-кривични видови друштвеног реаговања, који се разликују од друштвеног реаговања на преступничка понашања одраслих (www.sr.wikipedia.org/sr).

Критика и основна замерка оваквом дефинисању малолетничке делинквенције је та што није довољно прецизна, те неки домаћи аутори, попут М. Милутиновића, сматрају да проширивање појма делинквенције ван правних оквира може понекад да послужи и за одређене злоупотребе које могу имати практичне импликације.

Под малолетничком делинквенцијом, према ужем правном одређењу, подразумевају се сва чињења и нечињења малолетника (особе са навршених 14 и ненавршених 18 година) која су Кривичним законом инкриминисана као кривична дела и за која је предвиђена кривична санкција. Према малолетницима се примењује посебан Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица.

Код младих се јавља потреба за дружењем, укључивањем у друштвени живот шире заједнице кроз припадање одређеним вршњачким групама. Ако се појединац укључи у одређену скупину коју друштво идентификује као позитивну групу, која негује одређене позитивне вредности и циљеве, имајући у виду поштовање норми и захтева шире околине, онда можемо говорити о задовољавајућем укључивању. Уколико у том друштву доминирају позитивне вредности, велика је вероватноћа да ће се и сам појединац развити

у друштвено корисног појединца и здраву личност која ће се конформистички понашати. Међутим, у неким мање контролисаним условима млади се удружују и идентификују с девијантним групама, тражећи себи сличне са истим психичким и друштвеним проблемима, а као циљ и садржај њихово дружење постаје обележено вршењем кривичних дела, вандализмом, хулиганизмом, бежањем од куће и из школе и другим асоцијалним понашањима. Такво укључивање проузрокује девијантно понашање, које често прераста у делинквенцију, чиме се малолетник налази на прагу своје криминалне „каријере“, са тенденцијом да, уколико негативни утицаји наставе да делују на њега, заврши у некој од васпитно-поправних установа. Поред вршњака и негативних узора и идола, бројни су фактори који доприносе структурирању делинквентног понашања малолетника (породица, школа, слободно време, медији, и сл.).

Први знаци девијантног понашања примећују се још у раном пубертету и зато, узимајући у обзир, да је граница почетног периода адолесцентног развоја знатно снижена, забрињавајуће је колико рано се почињу испољавати криминогени утицаји друштва на понашање младих. Уколико се на време тај утицај не примети и не спречи, могао би попримити огромне размере.

Због свега наведеног, реакција друштва је неопходна на почетом ниво и на најранијем узрасту. На тај начин би се негативне последице ризико фактора смањиле што је више могуће или би се њихово дејство потпуно неутралисало, а младој особи омогућили позитивни подстицаји за нормалан и друштвено прихватљив развој.

2. ОСНОВНА ЕТИОЛОШКА ОБЕЛЕЖЈА КРИМИНАЛИТЕТА

2.1. ПОЈЕДИНА ТЕОРИЈСКА ОБЈАШЊЕЊА УЗРОКА КРИМИНАЛИТЕТА

Истраживање и објашњење етиологије криминалитета, без обзира на облик (класични, организовани и сл), је једно од основних питања којима се бави већина криминолога од настанка саме криминологије и других научних дисциплина које у свом фокусу изучавања имају криминалитет као негативну друштвену појаву. Услед тога су се временом и развијала многа различита гледишта и теорије, које су свака на свој начин покушавале објаснити каузалитет криминалитета као друштвене појаве која има вишеструке негативне импликације на целокупно друштво. Сва та објашњења, према Игњатовићу (1998: 218), могу се поделити у две велике групе:

- Прву чине тумачења која злочин и криминалитет покушавају да повежу са дејством једног, основног чиниоца. Та оријентација може се означити као монокаузалистичка или монофакторска и припадају јој велики број аутора антрополошког, психолошког, али и социолошког усмерења. Класичан пример јесте учење оснивача криминологије Ломброза (итал. Cesare Lombroso) и његовог злочиначког атавизма, којим у својим првим радовима објашњава скоро целокупни криминалитет. Са наведеним у вези, требало би указати на једну правилност. Као и у осталим хуманитарним дисциплинама (психологији, социологији, и сл.), оснивач новог теоријског правца у криминологији даје, у настојању да истакне значај фактора који је у науци до тада (према његовом размишљању) био занемарен, објашњење које најчешће апсолутизује, да би тек настављачи његовог дела покушали да дејство тог чиниоца доведу у склад са утицајем осталих, чиме ублажавају једностраност оснивача теорије,

- Другу велику оријентацију у приступу проблему условљености злочина и криминалитета представља она која се ослања на равноправно третирање низа разноврсних фактора. Није реч о томе да се њихово дејство помиње, већ о равноправном третирању њиховог утицаја. То су мултикаузалистичка или мултифакторска објашњења. Оснивач тог гледишта је велики италијански криминолог Фери (итал. Enrico Ferri), који је дао први значајан покушај интеграције разноврсних чинилаца криминалитета. Касније, ширењу утицаја мултикаузалне оријентације веома доприносе и Гликови (енг. Sheldon and Eleanor Glueck), чија истраживања малолетничке делинквенције, заснована на упоредном изучавању деловања мноштва различитих чинилаца, постају узор многим ауторима.

Учења о узрочности криминалитета су стара колико и сам криминалитет. Од настанка друштва су се појединци интересовали да објасне шта то наводи човека да изврши злочин. Некада су та објашњења одударала и од здраве логике. Некада се криминално понашање објашњавало тиме да појединца обузму зле чини и духови и да зато чине злочине. То су нека од најстаријих учења тзв. демонологија. Криминално понашање и делинквенција нису сматрани последицом слободне воље. Демонологија је детерминистичка теорија кривичне узрочности (Martin, 2005).

Крајем 18. и почетком 19. века теоретичари делинквентног и криминалног понашања почињу користити нове научне методе при објашњењу девијантног понашања. Ови теоретичари су први прави криминолози и истичу преузимање личне одговорности појединца за своје понашање. Једна од првих школа и учења о узроцима криминалитета која се сматра и претечом савремених схватања у објашњењу узрока криминалитета је *класична школа*. Најсистакнутији представници ове школе су Cesare Beccaria и Jeremy Bentham.

Ова школа сматра да је човекова слобода највећа друштвена вредност, а злочин је повреда етичког реда и израз човекове слободне воље. Представници класичне школе се интересују за легалне кривичноправне поступке и функције закона, док личност злочинца

није била предмет њиховог интересовања. Класични теоретичари су тврдили да починиоци треба да буду лично одговорни за кривична дела, и сходно томе кажњени (Бошковић, 1995). Као највећи допринос овог учења сматра се то што су:

- уведени принципи законитости и једнакости у кривичном праву,
- индивидуализација казне,
- ограничена смртна казна,
- укинуте телесне казне.

Као највећи недостатак овог учења каснији теоретичари наводе то што је потпуно занемарена личност делинквента.

Биолошке теорије о узрочности криминалитета спадају у ред оних учења које као основни узрок криминалног понашања наводе утицај урођених особина појединца. Следбеници и теоретичари ове школе наводе да: генетске, биолошке и биохемијске предиспозиције појединца узрокују злочин или управљају девијантним склоностима особе. Једна од најутицајнијих школа која припада овом учењу је *антрополошка школа*, настала крајем 19. века. Ову школу је основао Ђезаре Ломброзо, полазећи од тога да делинквенти поседују нека типична конституционална обележја (посебно лобање и лица). Ломброзо разликује четири криминална типа:

1. Рођени злочинци - поседују бројне анатомске, биолошке и психолошке аномалије (неосетљиви су и без осећања самилости).
2. Епилептични злочинац - узрок девијантног понашања је душевна болест односно епилепсија. Специфичности: главобоља, делиријум, халуцинације, параноидне халуцинације. Деле се на: моралне лудаке (закржљалих моралних чула), душевне болеснике и матоиде или полулудаке.
3. Злочинци из страсти - неуравнотежене и преосетљиве особе које врше кривична дела у налету беса и љубоморе. Они чине 5-6 % криминалне популације. Код овог типа злочинца честе су амнезије, импулсивност, претеривање.

4. Случајни злочинци - не поседују урођене криминалне склоности али под утицајем спољашњих фактора чине мања кривична дела (Horn, 2003).

Ломброзо је у својим истраживањима указао да злочинци тј. извршиоци криминалних дела имају: психичке, анатомске и физиолошке аномалије. Међутим, учење ове школа је убрзо одбачено као неосновано јер занемарује друштвене факторе и социјалну средину, док се као позитиван утицај овог учења наводи то што указује на проучавање личности појединца као на битан фактор у објашњењу криминалног понашања.

Психолошке теорије криминалитета, приликом објашњења социјалних девијација и делинквенције, у први план постављају психолошке детрминанте. Представници ових теорија сматрају да су узроци криминалитета у разним психичким својствима и особинама личности, као што су: интелигенција, мотиви, ставови и сл. Психолошке теорије полазе, пре свега, од психолошких карактеристика које детерминишу понашање личности, доводећи у везу психичке особине и девијантност. Психолошке теорије узроке криминалног понашања траже у когнитивним поремћајима личности, који се дешавају под утицајем средине, функционисања мозга или неких других услова. У ову групу учења спадају: психоаналитичка теорија (Sigmund Freud i Carl Jung), Ајзенкова теорија личности (Hans Eysenck), теорија интелигенције, теорија условљавања, психопатолошка теорија.

Као посебан допринос ових учења наводи се то што савремена учења о узроцима криминалитета морају у обзир узети личност делинквента и његове психичке карактеристике, не занемарујући срединске факторе и утицај социјалне средине, и немогуће их је раздвојити јер су испреплетани. Нарочито психичке карактеристике личности долазе до изражаја, и морају се уважити приликом одређивања кривичне санкције за сваког појединца.

Социолошке теорије у криминологији су настале као критика биолошких и психолошких теорија криминалитета. Ове теорије прихватају биолошке и психолошке особине личности, али уважавају и различите друштвене узроке. За основу свог изучавања социолошке теорије узимају друштвене узроке криминалитета. Најистакнутији теоретичари овог учења поред Огиста Конта и Херберт Спенсера су и Карл Маркс, Макс

Вебер и Емил Диркем, у чијим делима су засновани различити теоријски приступи.

Француски социолог Емил Диркем увео је концепт аномије у својој књизи „Подела друштвеног рада“ из 1893. године, чиме је објашњавао нерегуларно стање до којег долази у појединим друштвима.

Други значајани представници *теорије аномије* су Robert Merton и Talcott Parsons који под појмом аномија означавају одсуство нормативности или придржавања норми у друштву или социјалној групи, због чега се појединци или социјалне групе својим ставовима и понашањем намећу друштву или групи. Према Мертону, девијантно понашање је стање у којем долази до нескалада између општеприхваћених норми и стандарда друштва и средстава тј. начина на који те норме треба постићи. Ово учење истиче да девијантно понашање представља немогућност појединаца или група да се прилагоде важећим друштвеним нормама и вредностима, користећи друштвено легална средства. Постоје следећи начини тог прилагођавања:

- Комфоризам – прихватање културе и институционалних вриједности друштвено легитимним средствима. Овде постоји склад између вредности и средстава којима се те вредности постижу;
- Ритуализам – не прихвата вредности одређеног друштва али прихвата начине и средства којима те вредности треба постићи;
- Иновација – прихватање културних вредности, али због економске неједнакости подстрекава сиромашне слојеве да користе нелегалне методе, а богате, да се користе корупцијским методама (криминалитет белог оковратника); дакле прихватају циљеве али те циљеве теже да постигну нелегалним средствима и на нелегалне начине (криминал, корупција);
- Повлачење – значи одбацивање вредности и могућности његовог институционалног остваривања и повлачења обично у алкохолизам, наркоманију, просјачење, вагабундажа и сл. То су случајеви неприхватања ни вредности (тј. циљева), ни средстава и начина за остварење тих циљева.

- Побуна је подређена радикалном циљу промене вредности и институција. Дакле одбацују се и вредности и циљеви и тежи се наметању нових вредности у друштву, применом других средстава и начина за њихово постизање.

Постоји више других теорија који су настале на темељима теорије аномоије. Међу тим теоријама издвајају се:

Теорија *диференцијалне асоцијације* спада у групу социолошких теорија и њен творац је Едвин Сатерленд (Edwin Sutherland). Полазна основа овог учења је да ће појединац развити онај облик понашања који зависи од социјалне интеракције са другима у друштву. Уколико је у контакту и интеракцији са појединцима који прокламују негативне облике понашања, онда ће и он сам развити негативно и делинквентно понашање. Девијантно понашање није наслеђено већ је научено. Особа постаје делинквент јер је у контакту са криминалним обрасцима понашања.

Теорија делинквентних субкултура - девијантне групе имају сопствене вредносне ставове и као такве се издвајају од остатка друштвених група. Као оснивач и главни представник овог учења издваја се Алберт Коен (Albert Cohen). Владајуће структуре намећу одређене обрасце понашања и културу понашања, коју нижи слојеви друштва безуспешно покушавају достићи и постићи. Услед тога, нижи слојеви друштва формирају своје моделе и облике понашања, који су различити од општеприхваћене културе и вредносног система. Одбацују нормативни систем и формирају своју субкултуру понашања, коју карактерише солидарност и повезаност унутар саме групе.

Интеракционизам и теорија етикетања – износи став да појединац није девијантан зато што је урадио неко дело већ зато што је друштво и њега и дело означило као девијантно. Представници ове теорије су: Хауард Бекер (Howard Becker), Едвин Лемерт (Lemert 1951), Френк Таненабаум (Tannenbaum 1938), Дејвид Маце (Matza 1969), Алберт Мемми (Mermi 1965), Ервинг Гофман (Goffman 2009; 2011) и Мишел Фуко (Fuko 1980; 2006; 2011). Бекер је тврдио да друштвене групе формирају девијантност тако што производе правила чије кршење ствара девијантност, затим приписују одређене девијантне улоге појединим људима, етикетајући их као аутсајдере. Друштво користи

овакве ознаке да би оправдало сопствени негативни однос према тој особи, а девијант такође користи ту етикету да би оправдао сопствене акције. Нису девијантни мотиви ти који стварају девијантно понашање, већ девијантно понашање временом ствара девијантне мотиве (Becker, 1963).

Сва ова учења имала су низ недостатака али и позитивних карактеристика јер је свако на свој начин настојало објаснити настанак девијантног понашања, нарочито код деце и адолесцената. У новије време јављају се и новије теорије које теже да обједине све факторе који утичу на развијање поремећаја у понашању појединца или група. Тај мултидисциплинаран приступ доприноси утврђивању ризико фактора који делују на развијање девијантног понашања, а самим тим и даје допринос у креирању политике сузбијања свих облика девијантног понашања, нарочито у превенцији преступничког понашања. У ова учења спадају развојни теоријски модели социјално неприхватљивог понашања младих. Развојни теоријски модели социјално неприхватљивог понашања младих представљају интегрисани приступ објашњењу криминалитета, на чију појаву утичу многобројни фактори (друштво, лични, економски фактори и др.). Да би се разумео криминалитет у обзир се морају узети различити фактори који на одређеном узрасту могу бити мање или више изражени. Ти фактори могу бити протективни или ризични. Протективни фактори доприносе развијању позитивних образаца понашања док ризични фактори стимулишу негативне облике понашања а самим тим и криминално односно делинквентно понашање. Међутим, бројна истраживања су показала да присуство ризичних фактора не значи нужно да ће се поремећаји понашања испољити, нити да је присуство протективних фактора гаранција да до поремећаја понашања неће доћи.

Интеграцијом већег броја идентификованих предиктивних фактора у међузависне секвенце и праћењем индивидуалних промена у поремећајима понашања током читавог живота, конципирани су динамички теоријски модели који настоје да објасне развој поремећаја понашања дуж целокупног животног тока. Поставке ових теоријских модела, који се у литератури уобичајено називају развојним теоријама поремећаја понашања, обезбедиле су валидна теоријска објашњења развоја поремећаја понашања, и тиме пружиле научно заснован садржај концепту ризичних и протективних фактора. Највећи

допринос остварило је шест развојних теорија, а то су: интегративна теорија когнитивног антисоцијалног потенцијала, комплементарни пар развојних теорија: целоживотно перзистентни и адолесценцијом лимитирани поремећаји понашања, интеракциона теорија, теорија интегративне вишеслојне контроле, општа узрастом одређена теорија неформалне социјалне контроле, и модел социјалног развоја (Поповић-Ћитић, 2010).

У овом раду навешћемо карактеристике интегративне теорије когнитивног антисоцијалног потенцијала чији је творац Фарингтон (David Farrington), и комплементарни пар развојних теорија: целоживотно перзистентни и адолесценцијом лимитирани поремећаји понашања чији је заступник Тери Мофит (Teri Moffitt).

Фарингтонова теорија развоја делинквенције говори о постојању тзв. хроничних делинквената, код којих постоји континуитет кривичних дела. Ова теорија заступа схватање да особе код којих се девијантна понашања испољавају на раном узрасту, врло често настављају са криминалним понашањем у одраслом добу. Истраживања су показала да су хронични делинквенти најчешће мушкарци који потичу из нижих социјалних слојева, примања породице су веома мала, а постоји и породична историја криминалног понашања. Утврђена је и веза између васпитања и породичног надзора са појавом криминалитета код младих. Особе које су имале слабији надзор родитеља и у чијем васпитању су родитељи примењивали оштре казне су најчешће испољавали криминално понашање. Такво понашање почиње да се испољава већ са осам година када се код деце јавља антисоцијално понашање, укључујући непоштење и агресивност. Такви појединци у школи су постизали слабији успех, описани су као немирни, проблематични, хиперактивни, имплусивни (Curling, McMurtry, 2008).

Полазна идеја ове теорије је да су поремећаји понашања детерминисани антисоцијалним потенцијалом, као својеврсним индивидуалним капацитетом за испољавање поремећаја понашања. Ниво антисоцијалног потенцијала појединца зависи од пет фактора, а то су: импулсивност, тешкоће у постизању жељених циљева, моделовање, социјализација и значајни животни догађаји. Импулсивност, тешкоће у постизању жељених циљева (школски неуспех, низак социоекономски статус, незапосленост) и

антисоцијални модели учења (криминално понашање родитеља, дружење са делинквентним вршњацима, криминално суседство) доводе до повећања нивоа антисоцијалног потенцијала и тиме подстичу испољавање поремећаја понашања, док се везивање за просоцијалне моделе, процес социјализације и узрасту примерени значајни животни догађаји (ступање у брак, проналажење адекватног посла или промена места становања) одређују као утицаји који снижавају ниво антисоцијалног потенцијала и инхибирају поремећаје понашања (Поповић-Ћитић, 2010). Наведени фактори у дужем временском периоду утичу на развој антисоцијалног потенцијала. Поред њих постоје и мотивациони и ситуациони фактори који у одређеном тренутку могу деловати на развој антисоцијалних потенцијала. Да ли ће се у одређеном тренутку антисоцијални потенцијал реализовати испољавањем поремећаја понашања или не, зависи од непосредних ситуационих утицаја (могућности и доступност жртве), когнитивних процеса (мишљење и одлучивање о ризику, потенцијалној добити и могућим исходима) и енергизирајућих фактора (досада, бес, конзумирање алкохола, притисак вршњака). Додатно, до краткотрајних промена у антисоцијалном потенцијалу могу довести и последице ранијег испољавања поремећаја понашања, изражене ефектима етикетирања, застрашивања или учења (Поповић-Ћитић, 2010).

Фарингтонова истраживања су помогла да се разуме зашто су поједини људи склонији испољавању преступничког понашања и развоју антисоцијалног потенцијала од других. Нека од тих објашњења су следећа:

- На основу одређених фактора у детињству могуће је предвидети континуитет криминалног и антисоцијалног понашања код адолесцената и одраслих.
- Економске кризе, лоше родитељство, породице са криминалном историјом, импусивност, хиперактивност и поремећај пажње допринсе појави антисоцијалног понашања у детињству.
- Адолесценти почињу са криминалним активностима, пре свега због жеље за материјаним добрима, узбуђењем, стицањем одређеног статуса међу вршњацима.

- Ефикасно одгајање деце, добар родитељски надзор као и дисциплина знатно смањују ризик од појаве антисоцијалног понашања деце (Curlnig, McMurtry, 2008).
- У оквиру овог теоријског учења интегрисане су идеје теорија аномије, социјалног учења, теорије контроле, теорије диференцијалних асоцијација и теорије етикетирања.

Мопитина теорија континуиране и адолесценте делинквенције или како се још може срести у литератури, комплементарни пар развојних теорија: целоживотно-перзистентни и адолесценцијом-лимитирани поремећаји понашања.

Комплементарни пар развојних теорија, ауторке Тери Мофит (Moffitt, 1993., 1997., 2003.), објашњава ток и развој два квалитативно различита типа поремећаја понашања, а то су: целоживотно перзистентни и адолесценцијом лимитирани поремећаји понашања. Полазну основу теорија чини разликовање четири категорије особа са поремећајима понашања. Прву категорију чине особе које у раном развојном узрасту почињу да испољавају поремећаје понашања и код којих поремећаји понашања трају током целокупног животног тока у континуитету. Ове особе одликује присуство целоживотно перзистентних поремећаја понашања. Другу категорију чине особе које поремећаје понашања испољавају искључиво током периода адолесценције, те се истиче да њих одликује присуство адолесценцијом лимитираних поремећаја понашања. Трећу категорију чине апстиненти, односно особе које се током целокупног животног тока уздржавају од испољавања поремећаја понашања. И последњу, четврту категорију чине особе које у ниском нивоу испољавају поремећаје понашање и имају специфичне проблеме менталног здравља. Комплементарни пар развојних теорија даје опис јединствених сетова фактора и објашњење развојних трајекторија за два примарна типа поремећаја понашања, а то су: целоживотно перзистентни и адолесценцијом лимитирани поремећаји понашања (Поповић-Ћитић, 2010).

Почетна тачка континуиранога делинквентног понашања је интеракција неуропсихолошких дефицита особе који су присутни од рођења, или непосредно након рођења, с неповољним породичним утицајима. Под неуропсихолошким дефицитима

Мофит (1993) подразумева меру у којој анатомске структуре и физиолошки процеси нервног система утичу на психолошке карактеристике као што је темперамент, понашање и когнитивне способности. Вербални дефицити и дефицити извршних функција, као неуропсихолошки дефицити, утичу на континуирану делинквенцију. Међутим, сама присутност неуропсихолошких дефицита не утиче на јављање континуиранога делинквентног понашања, већ интеракција тих дефицита с неповољном породичном околином. Под неповољним породичним окружењем подразумевају се лоше материјалне прилике, ниже образовање родитеља, криминалитет родитеља, неадекватне родитељске вештине, присуство социјално-патолошких појава у породици (алкохолизам, наркоманија и сл).

Ово учење наводи да адолесцентни делинквенти немају неуропсихолошких дефицита нити су одрастали у породицама са негативним обрасцима понашања и лошоом материјалном ситуацијом. Адолесцентна делинквенција је резултат интеракције јаз зрелости и вршњачкога социјалног контекста. Под јазом зрелости Мофит подразумева неугодан осећај адолесцената који се јавља јер су они биолошки зрели за одређене аспекте живота одраслих, али још увек нису социјално зрели јер се од њих тражи да на неки начин одгоде неке аспекте живота одрасле особе. Пример за то је финансијска и социјална зависност од својих родитеља, не дозвољава им се доношење самосталних одлука, иако сматрају да су способни да сами зарађују и доносе одлуке. Из тог разлога адолесцентни се често приклањају делинквентним вршњачким групама у којима могу задовољити те своје потребе. Управо због тога млади са осећајем јаз зрелости почињу делинквентно понашање гледати као начин на који ће постићи зрелост, а да би то понашање могли успешно имитирати, потребно је само да га посматрају ближе и довољно дуго (Moffitt, 2006). Адолесценцијом лимитирани поремећаји понашања јављају се током периода адолесценције и престају у раном одраслом добу. Оног тренутка када младе особе остваре легитимне улоге одраслих особа и буду у ситуацији да могу легално да постигну жељене циљеве, по правилу долази до престајања испољавања поремећаја понашања (Поповић-Ћитић, 2010).

2.2. ЕКОНОМСКИ ФАКТОРИ

Као што се види из претходног излагања криминалитет је изузетно сложена друштвена појава, која је вишеструко узрокована, и захтева комплексан и мултидимензионалан приступ у објашњењу њеног настанка.

У нашој литератури доминантно је мишљење проф. Игњатовића који заступа схватање да је свако криминално понашање изазвано спојем две групе чинилаца - личним цртама појединца и спољним (пре свега социјалним) чиниоцима. Њихово дејство нема исту снагу код свих облика преступничког понашања. Код неких је претежан утицај индивидуалних, код других спољашњих фактора, док код трећих и једни и други делују са приближно истим интензитетом. У заступању ове тезе он износи више ставова: прво, треба раздвојити узрочност појединачног криминалног понашања од каузалности криминалитета као укупности свих таквих понашања. Друго, потпуно је јасно да се једним чиниоцем (ма колико он уопштено био одређен) не може објаснити нити свако поједино дело нити њихов тоталитет. Ни органска структура човека, ни његова личност, ни друштвена дезорганизација, ни криза нормативног система, још мање сиромаштво или богатство, деловање средстава масовне комуникације, аномија или алијенација, класна борба или сукоб култура - ниједан од наведених или неспоменутих чинилаца (на које указују многобројне криминолошке теорије) не може, сам за себе, објаснити ни појединачно дело које означавамо као злочин - утолико мање може објаснити читав њихов микрокосмос који означавамо као криминалитет. То, наравно, не значи да се на тај начин негира да ови чиниоци, или бар њихов највећи део не утичу на неки начин, да до извршења дела дође (Игњатовић, 2011)

Економски фактори криминалитета су спољни фактори утицаја на криминогено понашање. Спољни фактори су они чиниоци утицаја на друштво, појединца и његово понашање, који воде порекло из друштвених односа и социјалних услова, и у литератури се дефинишу као социолошки или друштвени фактори. У друштвене факторе се убрајају криза вредносног система, нагле промене економске структуре, друштвено-економске кризе, политички сукоби, ратови и револуције, религиозни утицаји, положај

човека у друштву, миграције, сиромаштво, незапосленост, деловање средстава масовне комуникације, породица и породични односи, утицај вршњачке групе и сл.

За изучавање узрока криминалитета од изузетног значаја су: економски услови развоја друштва, разне економске кризе, развој привреде или њено пропадање, материјални статус појединца и породице, класне и социјалне разлике (незапосленост, богатство, сиромаштво и сл.). Економски узроци имају подједнаке импликације како на поједине облике криминалног понашања тако и на организовани криминалитет са свим својим појавним облицима. Читаве области криминалитета представљају својеврсни сектор криминалне економије (област привредног криминалитета, организованог криминалитета, илегалне трговине, фалсификовање новца, кријумчарења).

Економске кризе друштва чине велики привредни поремећаји у економији, што се неминовно одражава на друштвено стање и односе у једној земљи, а пратеће последице су:

- незапосленост,
- смањена платежна способност и стандард грађана,
- ограничене могућности инвестирања.

Такво стање доводи до економске несигурности појединаца и друштвених група. У време економских криза криминалитет се веома брзо развија и испољава у свим својим облицима.

Недостатак материјалних услова, који се огледа кроз сиромаштво и беду појединца или породице, доводи у питање задовољење основних егзистенцијалних потреба човека. Овакво стање може изазвати:

- посредно асоцијално и делинквентно понашање (необразовање и незапосленост),
- непосредно девијантно понашање (имовински деликти).

Код нижих друштвених слојева, односно појединаца и група који спадају у друштвене слојеве који се налазе на најнижој лествици једног друштва, криминалитет је

модел понашања који је прихваћен, и најчешће представља доминантан начин за задовољење основних потреба.

Сиромаштво није изоловани криминогени фактор, већ делује у стицају са другим факторима. Оно некада представља узрок, а некада услов криминалног понашања. Сиромаштво је један од генератора деликвентног понашања, посебно за деликте имовинског карактера. Криминалитет коме је узрок лош материјални положај појединца (беда и сиромаштво) у литератури се дефинише као криминалитет оскудице.

Британски теоретичар и писац Боб Холман (Bob Holman) као битну категорију која представља узрок преступничког понашања, а нарочито малолетничке делинквенције, наводи управо сиромаштво. Сиромаштво је у криминолошкој литератури дуго сматрано доминантним и основним криминогеним фактором. Многи теоретичари су наводили да је криминалитет последица беде и немаштине. Пре свега, потребно је дефинисати шта је то сиромаштво. У литератури су присутне бројне дефиниције и појмови који представљају синониме појму сиромаштво. Иако карактерише сва друштва у свим епохама, са различитим степеном учесталости и интензитета, не постоји једна јединствена дефиниција овог појма. Милосављевић је, да би на адекватан начин могао одредити појам сиромаштва, претходно размотрио појмове као што су: *беда* или *апсолутно сиромаштво*, *релативно сиромаштво*, *пауперизам* и *ново сиромаштво*.

Најзначајнији показатељи беде - апсолутног сиромаштва су:

- немогућност задовољења ни основних био-репродуктивних људских потреба, као што је потреба за храном, водом, обућом и одећом, па се зато каже да су они „на рубу живота“,
- веома висока смртност одојчади,
- изузетно кратак животни век, захваљујући ризицима који угрожавају опстанак човека,
- бескућништво,
- нехигијена и прљавштина,

- неписменост и низак општекултурни ниво и сл.

За одређивање појма *релативног сиромаштва* користи се критеријум шире схваћених основних потреба. Тако, на пример, амерички аутор Мајкл Харингтон (*Michael Harington*) под релативним сиромаштвом подразумева *ситуацију у којој неки појединци или породице немају ни минимум услова за заштиту здравља, за становање, исхрану и школовање*.

Питер Таунсенд (*Peter Townsend*) даје једну потпунију дефиницију релативног сиромаштва, подразумевајући под тим ситуације у којима појединци, породице и друштвене групе, због недостатка средстава, не могу да обезбеде исхрану и друге услове живота, нити да учествују у активностима које су уобичајене или прихваћене од стране друштва коме припадају (Townsend, 1979, према Милосављевић, 2003).

Према томе, релативно сиромаштво се не везује само за базичне потребе човека, већ се посматра у ширем социјалином контексту, односно, у дефинисање овог појма уноси се критеријум социјалних односа и активности човека у социјалном окружењу. Посебно се то односи на искључење из уобичајених активности заједнице, што упућује на проблем маргинализације сиромашних. Као индикатори релативног сиромаштва најчешће се наводе:

- друштвено безначајне улоге и положаји,
- социјална искљученост,
- маргинализација и
- социјална беспомоћ.

Појам и концепција *новог сиромаштва* настао је у капиталистичким државама да би се означиле социјалне прилике грађана и породица чији услови живота јесу, у квалитативном смислу испод животног стандарда друштва у коме живе. Као индикатори овог типа сиромаштва користе се најчешће:

- недоступност услуга и различитих институција (здравствене, образовне, културне, социјалне...) од којих зависи квалитет живота и стандарда,
- лоши услови друштвене промоције, односно, за напредовање и заузимање одређених друштвених положаја и ризик осиромашења и погоршања друштвеног статуса и
- психологија и култура, односно супкултура сиромаштва.

Појам пауперизам означава „службено или званично признато сиромаштво“. Свака држава у својим прописима уређује и одређује шта се сматра сиромаштвом, као услов да се могу користити одређене социјалне престације и помоћ, што најчешће зависи од карактера политичког, друштвеног и економског система.

Дакле, не постоји универзална дефиниција сиромаштва, јер се услови људског живота и околности временом мењају, па се тако мењају и схватања, критеријуми и мерила сиромаштва.

Имајући у виду савремене приступе и карактеристике сиромаштва, могуће је издвојити неке кључне елементе опште дефиниције сиромаштва, под којим се подразумевају такви услови живота неких појединаца и друштвених група које карактерише:

- непостојање економских, социјалних и културних услова за задовољавање основних биолошких, здравствених, културних, образовних и других људских потреба и
- недостатак услова за развој и репродукцију психичких и физичких способности и недостатак услова за продукцију и репродукцију живота.

Међутим, сиромаштво није директан узрочник других девијација, већ имају исту етиологију, где сиромаштво представља погодно тле за настанак других девијација, као што су криминалитет, алкохолизам, проституција, малолетничка делинквенција и сл.

Према Холману, сиромаштво представља један од битних фактора који утичу на настанак делинквентног понашања малолетника. Међутим, сиромаштво није увек узрок

криминала, јер многа деца која потичу из сиромашних породица не постану делинквенти и криминалци. Али, материјална и социјална лишавања могу малолетнике учинити још рањивијим на делинквенцију (Holman, 1995).

Бројне студије су показале да делинквенти имају тенденцију да долазе из породица са ниским примањима и социјално угрожених породица. Анкета *Continuities of Deprivation*, на челу са Kolvin, потврдила је да шест од десет дечака из таквих средина имају криминални досије. David Utting је закључио, након прегледа релевантних истраживања, да деца чије породице пате од финансијских лишавања (сиромашне породице) јесу јасно у већем ризику од оних чији родитељи имају примања и могу да им обезбеде угодан и лагодан живот. Такође, 1995. године у Енглеској, “National Association for the Care and Rehabilitation of Offenders“ (Национално удружење за заштиту и рехабилитацију преступника) објавило је студију осамнаест стручњака, укључујући и полицију, којом је председавао професор David Donnison, где је закључио да је вршење кривичних дела малолетника било уско повезано са неједнакошћу и сиромаштвом (Holman, 1995).

Евидентно је да између криминала и сиромаштва постоји тесна веза, нарочито у појединим друштвено маргинализованим групама. На пример, млади људи бескућници су вероватно најсиромашнији чланови друштва. Често немају новац и уопште немају сталног крова над главом. Они су у искушењу да почине кривична дела како би задовољили своје егзистенцијалне потребе, као што су храна и одећа, а такође су плен за оне који желе да их намаме у проституцију и злоупотребу психоактивних супстанци (ПАС).

Незапосленост и незапослени представљају следећу друштвену категорију са ниским приходима. Године 1993, у Манчестеру је спроведено истраживање које је показало да на националном нивоу 70 % озбиљних кривичних дела јесу она почињена од стране незапослених (Holman, 1995). Незапосленост је најважнији узрок сиромаштва и игра кључну улогу у изазивању: распада породице, социјалних невоља и раста криминала. (Will Hutton, према Holman, 1995).

Интересантно је навести и које су то предности богатства, тј. разлику између припадника нижих слојева друштва (сиромашних) и богатих, у откривању и евидентирању кривичних дела. Један од разлога због чега су, по истраживањима, у извршењу кривичних дела доминантни сиромашни јесте и то што је мања вероватноћа да ће дете које потиче из богате породице на адекватан начин бити процесуирано. Односно, сходно утицају који имају његови родитељи, друштво ће се више потрудити да такво дете заштити стигматизације и кажњавања, налазећи алтернативну меру као санкцију, док ће према малолетнику из сиромашне породице бити примењене најстроже мере, па чак и затворске казне. Такође, малолетног делинквента који потиче из богате породице на суду могу бранити угледни адвокати, које ангажују родитељи, и који често издејствују најблаже казне за малолетника. Студија која је обухватила институције за малолетне делинквенте у Енглеској, и коју је водила Cairine Petrie, потврдила је да у затвору нема малолетника који потичу из добростојећих породица (Holman, 1995).

Сиромаштво директно утиче и на породицу, а нарочито на обављање родитељске функције. Повољни материјални услови омогућавају и олакшавају васпитно функционисање породице, док породице у којима су родитељи забринуте и окупиране тешкоћама материјалне природе нису у стању да посвете довољну пажњу васпитању деце. Оптерећени тим бригама, које најчешће интензивно доживљавају, родитељи уносе у породицу немир који се неповољно одражава на децу, која могу, било услед недовољне васпитаности, било због немогућности да на друштвено прихватљив начин допринесу побољшању материјалне ситуације, прибећи криминалним радњама. У неким случајевима сиромаштво, и нарочито беда, могу остварити пресудан утицај на вршење криминалних радњи. Али, сиромаштво не постиже увек такав ефекат. Стабилне и морално чврсте породице, у којима су унутрашњи односи здрави, врло често одолевају притиску сиромаштва, остајући достојанствене у њему (Мердовић, 2010).

Материјално благостање породице није никаква гаранција да у понашању њених чланова неће доћи до девијација. На основу опсежне истраживачке грађе може се закључити да су породице више и средње класе флексибилније и боље се прилагођавају друштвеним променама. Унутрашњи живот ових породица карактерише већи

егалитаризам у расподели ауторитета, социјализација деце у складу са друштвеним очекивањима, веће брачно задовољство и породична равнотежа. Међутим, ако такво материјално стање не прати висок квалитет породичних односа, млади постају размажени и хронични лењивци, лишени способности реалног поимања смисла и вредности живота. Код њих се развијају осећања засићености и досаде, која тражи „вентиле“ у асоцијалним поступцима. Постоји и тип младог преступника који има све потребне услове за живот, али, у тежњи да има више, почиње са вршењем криминалних радњи (Мердовић, 2010).

Сиромаштво је прожето са бројним другим друштвеним девијацијама и проблемима, и битан је фактор у настајању бројних других социјалних проблема и социјално-патолошких појава, међу којима малолетничка делинквенција заузима посебно место.

Занимљиво је истаћи да се у литератури све чешће сусрећемо са ставовима појединих аутора да богатство представља један од економских узрочника криминалитета, а нарочито организованог криминалитета. Ови аутори полазе од тезе да и богатство - изобиље, (као и паразитизам - потреба за раскошним животом), може бити узрочник неких облика криминалитета. Богаћење намеће велике обавезе и дужности, али је и изазов за још веће богаћење. Не бирају се средства и начини за брзо стицање капитала, макар то били и најтежи облици привредног и организованог криминала. Криминалитет „изобиља“ с обзиром да у њега спадају кривична дела у вези привреде и организовани криминалитет, много је опаснији од тзв. криминалитета сиромашних у који најчешће убрајамо дела класичног криминалитета.

Међутим, оно што посебно у савременом друштву заокупља пажњу научне и стручне јавности је утицај економских фактора на организовани криминалитет. Развојем друштва и отварањем граница, отварају се и тржишта за лакши проток робе и трговину, што организовани криминалитет, као изузетно адаптивна друштвена девијација, вешто користи. Глобализација, као једна од основних карактеристика сваког савременог друштва у области економије, и успостављање глобалних, заједничких економских тржишта, доприносе не само експанзији организованог криминалитета већ и настајању нових,

савремених облика испољавања криминалних активности. Слободно кретање људи, добара, односно велика покретљивост и трансфер новца и капитала, пружају бројне могућности и дају садржајније димензије организованом криминалитету. Поред актуелизације стандардних облика, попут прекограничних кријумчарења, широке лепезе превара, отварају се и перспективе у вези са тзв. високотехнолошким криминалитетом, односно разним злоупотребама у сајбер простору. Такође, отварање и брисање граница међу државама, могућност слободног кретања радне снаге и запошљавања људи који припадају различитим ентитетима, односно миграциона кретања људи са једног простора на други, представљају погодне тле за развој организованог криминалитета (Бјелајац, 2013:86).

Економски узроци организованог криминалитета могу се посматрати у контексту економског развоја односно економског назадовања једне земље, који доводе до настанка и развоја организованог криминалитета, али и као економски узроци који доводе до транснационалног организованог криминалитета. У том контексту до изражаја долазе научна гледишта према којима се проблеми економског развоја једне земље консеквентно доводе у везу са новим облицима организованог криминалитета (Бошковић, 2004:55).

Актуелна економска криза, која је погодила све земље света, различитим интензитетом, допринела је, посредно или непосредно, развоју криминалитета, нарочито његових организованих облика, што имплицира најтеже последице како по појединца тако и по државе и друштво у целини.

2.3. СОЦИЈАЛНИ ФАКТОРИ

Као посебна група фактора која неминовно утиче на јављање криминалитета издвајају се социјални фактори. Под социјалним факторима подразумевају се сви они чиниоци који утичу на појединца и друштво у целини, а који проузрокују неједнакости политичких, етичких, културних права и могућности, а нарочито материјалних могућности. Под економским факторима описали смо сиромаштво, као основну категорију појединца и група коју карактерише недостатак материјалних средстава. Из ње проистиче и незапосленост као последица глобалних криза, економских криза,

деградације друштвеног поретка и друштвеног система. Међутим, сиромаштво и незапосленост спадају и у групу социјалних фактора који узрокују разне врсте преступничког понашања, а самим тим и криминалитета. У даљем тексту осврнућемо се на неке од социјалних фактора, који поред сиромаштва и незапослености, имају битну каузалну везу са делинквентним понашањем.

Глобализација, као појам који је тренутно популаран како у стручној литератури тако и у свакодневној комуникацији и говору, нема јасну и прецизну дефиницију. Глобализација као идеја је примењивана у економском, социјалном, политичком, војном, културном и другим контекстима. Као појава утицала је на драстичне разлике и промене у свим државама света. Оно у чему се слаже већина научних и стручних радника из различитих области, самим тим и из криминологије, је да глобализација неминовно доводи до социјалне искључености и социјалне неједнакости. Као последица тога јавља се осећање депривираниости људи, пораст несигурности и страха и маргинализација појединца и група, што опет имплицира и јављање криминалног понашања. Криминал је вишедимензионалана социјална девијација, која има своја општа, посебна и појединачна изворишта. Различити облици криминала имају и специфичне или појединачне услове и узроке. Међутим, истраживања криминала у различитим друштвеним и културним срединама показују да одређени социјални, економски и политички услови посебно погодују његовом развоју (Југовић и др. 2008).

Иан Тејлор (Ian Taylor) је дефинисао неколико криза које карактеришу транзиције у друштву и доприносе развоју друштвених девијација, самим тим и криминалитета са свим својим појавним облицима. То су: кризе запослења; кризе материјалног сиромаштва и друштвених неједнакости; страх од „друштвеног пада и страх од других; кризе националне државе; кризе друштвене „искључености“ и „укључености“; кризе у „култури“; кризе мушкости и „родног поретка“ и кризе породице и родитељства (Тејлор, 1999). Глобализација је поларизована и сегментирана у богатим земљама, док расте број сиромашних и маргинализованих делова друштва. Није ретко да се она изједначава са неправдом која оснажује моћне да искористе слабе и богате да искористе сиромашне. Глобализација на тај начин ствара нове обрасце неједнакости. Не постоји једноставан

одговор на питање о утицају глобализације на неједнакост и социјалну искљученост. Дефиниција социјалне искључености коју је Европска Унија прихватила као релевантну гласи: Социјална искљученост је процес у коме су одређени појединци или групе гурнути на маргине друштва и спречени да у њему у потпуности учествују због свог сиромаштва, недостатка основних компетенција или као резултат дискриминације. Ово их удаљава од посла, прихода и образовних могућности, као и од друштвених мрежа и активности у оквиру заједнице. Они имају мало приступа властима и органима одлучивања и на тај начин се често осећају немоћним и неспособним да преузму контролу над одлукама које утичу на њихов свакодневни живот (European Commission, 2010: 2).

Као последица глобализације коју карактерише повезивање већине држава, укидање граница, слободан проток робе и људи, јављају се и миграције. Миграције као процес преласка становништва из једног дела земље у други део, или из земље у неку другу земљу је све динамичнији у периоду друштвених и економских криза и представља све већи проблем за државе које су нови домаћини. Поред добровољних миграција, које су условљене различитим околностима, посебно су изражене илегалне миграције, где између осталог, постоји свеprisутна изложеност жртава (сиромашних миграната) кријумчарењу људи и трговини људима, делатностима које представљају извор зараде организованим криминалним групама, док се жртвама крше најелементарнија људска права у суровим условима ропства и сексуалне експлоатације. Такође, као криминогени фактор, миграције су карактеристичне за нека нормална стања, као што су: урбанизација насеља и индустријализација (Бјелајац, 2015:174). Доласком у нову средину досељеници се сусрећу са бројним проблемима који могу довести до испољавања различитих облика асоцијалног и делинквентног понашања. Језичка баријера, лош материјални статус, недостатак образовања, неприлагодљивост и сл. су фактори који утичу на то да се појединац осећа несигурно, одбачено и да излаз из таквог стања тражи у вршењу кривичних дела. Криминално понашање је одраз немогућности прилагођавања појединца, који често користи нелегитимна средства како би постигао легитимне циљеве. У таквој ситуацији и условима често долази и до отуђења или стања аномије, када се осећа одвојеност и усамљеност. Отуђење од друштва, отуђење од рада и резултата рада, отуђење од себе

самог или отуђење од човека. Сваки овај облик аномије носи са собом ризик од испољавања асоцијалног и друштвено неприхватљивог понашања и криминалитета као најтежег његовог облика.

Тренутно смо сведоци и једне од највећих миграција која је погодила Европу а која, нажалост, није заобишла ни нашу земљу. Миграције становништва из ратом погођених подручја у Сирији, Ираку, Авганистану, носе са собом бројне негативне последице како по саме мигранте тако и по земље кроз које пролазе, као и земље које су крајња дестинација миграције. Бројне европске земље улажу огромне напоре и средства да спрече прилив миграната на своју територију, свесни последица које неконтролисан долазак већег броја људи са собом носи. Нарочито долази до изражаја то што су то појединци или читаве породице које немају никаква материјална средства, без перспективе да сами, и без помоћи државе у коју долазе, реше свој социо-економски статус. Наша земља која се налази на „мигрантској рути“, такође је осетила последице прилива избеглица из наведених земаља. Један број избеглица се задржао на нашој територији услед немогућности да наставе свој пут даље. То је самој држави направило проблем у смислу њиховог збрињавања и трошења материјалних средстава за обезбеђивање основних егзистенцијалних потреба. Сведоци смо и све учесталијих вршења кривичних дела од стране миграната као што су разбојништва, крађе и насилничко понашање појединаца или мањих група.

Период друштвене кризе, економске кризе, кризе морала и моралних вредности, карактеришу бројне негативне појаве које директно погађају појединца али и породицу као основну јединицу тог друштва. Породица и школа су друштвени фактори и субјекти који су одговорни за социјализацију најмлађих чланова друштва и њихову правилну интеграцију. Период криза утиче на породицу доводећи у питање њену саму егзистенцију. Родитељи не успевају да обезбеде задовољење основних егзистенцијалних потреба. Услед прековременог рада и тежње да се заради за преживљавање, родитељи најчешће раде по два и више послова. У таквој ситуацији запостављају и не стижу да врше своју основну функцију, а то је васпитање деце. Тада настају и бројни проблеми у функционисању породице, нарушени породични односи и дезорганизација и деградација породице.

Слично се дешава и са школом и образовним институцијама у друштвима захваћеним кризом, што доприноси све мањој социјалној контроли младих и њиховом неадекватном прилагођавању и социјализацији.

Вршњачке групе су такође један од битних социјалних фактора који може узроковати криминално понашање појединца. У периоду адолесценције почиње да се развија властита индивидуалност малолетника и они настоје да се укључе у различите видове друштвеног живота. Основно је питање: „Ко сам ја?”. Непрестано теже да их третирају као одрасле, настоје да се истичу, буду запажени и оригинални, а истовремено су посебно осетљиви по питању угледа и части. У процесу трагања за својим идентитетом, они се укључују у друштво. Тежећи да задовоље потребу за удруживањем, најчешће захтеве групе, коју препознају као себи блиску, надређују захтевима родитеља.

Вршњачка група је група особа приближно истог узраста, социјалног статуса и интересовања. Вршњачка група, посебно у периоду адолесценције, вишеструко је значајна у свим облицима развијања односа, комуникација и социјализације. Односи у вршњачким групама често помажу појединцима да се ослободе ранијих зависних веза како би стекли већи степен самосталности. Креативни односи у групи вршњака могу помоћи и у превазилажењу криза адолесценције, као што су: нормативна криза, криза идентитета, криза ауторитета, као и криза сексуалности. У извесним случајевима, вршњачка група може имати негативан утицај на развој појединца, уколико су њени циљеви асоцијално усмерени и деструктивни. У најтежим случајевима говори се о малолетничким бандама (<http://sr.wikipedia.org/sr-el/> посећено дана 11.02.2017. године).

Изласком из породице и укључивањем у нове друштвене групе, пре свега, вршњачке, малолетник долази у ситуацију у којој преиспитује свој систем вредности које је изградио у породици. Наилазећи на систем вредности групе, малолетник се налази на раскршћу: да ли је већ постојећи систем вредности добар, да ли га треба задржати или се приклонити неком другом који важи у одређеној групи, а који је различит од постојећег (породичног).

Вршњачки утицај неоспоран је и важан део одрастања, развоја идентитета

појединца и обликовања његових навика и понашања. Односи с вршњацима током адолесценције постају све важнији, а код адолесцента расте потреба да чини оно што вршњаци од њега траже. Вршњачки притисак може се дефинисати као утицај групе на појединца кроз позитивно поткрепљење, онима који се конформирају групним нормама, и/или санкције, онима који се опиру конформизму. Способност детета да изгради интерперсоналне односе са другима често зависи и од тога како други прихватају њега. Да ли ће он у одређеној групи вршњака бити прихваћен или одбачен, зависи од тога да ли прихвата правила понашања те групе и да ли група прихвата њега самог. Група вршњака у школи може одбацили неког ученика, услед чега он, да би задовољио своју потребу за припадношћу, сигурношћу и сл., тежи да пронађе групу у којој то може постићи, а која обично буде антисоцијалана, делинквентна група, склона насилничком понашању и другим облицима преступничког понашања. Такве групе су: делинквентне, навијачке, скинхедси, панкери, и сл., у којима појединац тражи своје место. Као припадник одређене групе обавезан је да прихвата неформалне облике понашања који карактеришу ту групу (агресивно и насилничко понашање, вршење кривичних дела, сукоби са полицијом, и сл.). Појединац у групи стално трпи притисак од групе као целине и њених појединих чланова (Мердовић, 2010:55)

Вршњачки притисак представља притисак да се „ради нешто или не ради другачије од осталих, без обзира жели ли особа то или не” (Clasen, Brown, 1985, према Лебедина-Манзони, Лотар, Рицијаш, 2008:77). Притисак на појединца да нешто учини или не учини, или суптилнији притисци, као што су избегавање или искључивање члана који се не конформира групним нормама.

Brown, Clasen i Eicher (према Лебедина-Манзони, Лотар, Рицијаш, 2008) наглашавају четири основне карактеристике вршњачког притиска код адолесцената:

- вишедимензионалност - адолесценти перципирају вршњачки притисак у различитим подручјима свог живота,
- вишесмерност - притисак да се нешто направи/не направи ,
- постоји и према позитивним и према негативним понашањима,

- промењив је кроз адолесценцију.

Досадашња истраживања показују како је вршњачки притисак важан механизам којим се преносе групне норме, одражава лојалност и статус међу члановима групе, повезан је са самопоштовањем, а неретко и с девијантним понашањем. Управо је раздобље ране адолесценције и подељености између зависности о родитељима и снажне жеље за аутономијом, раздобље интензивног формирања идентитета, обележено снажним утицајем вршњака.

На поремећаје у друштвеном понашању утиче група вршњака, нарочито ако породица није у ситуацији да одговори емоционалним, материјалним и другим потребама. Дружење са антисоцијалним вршњацима повезано је и са већом дистанцом према родитељима. Ова већа дистанца је и показатељ и предиктор антисоцијалног понашања младих. Она омогућава да вршњаци добију већи значај од родитеља.

Уколико малолетник није прихватио, усвојио позитивне системе вредности, није стекао поштовање према ауторитетима, као такав, лакомислено може да почини кривично дело које група, у којој се налази, од њега захтева.

Уколико група прихвати адолесцента и он у оквиру групе оствари своје потребе за блискошћу и потврди своје вредности, макар и понашањем које је супротно његовим правим убеђењима, негативни идентитет се све више учвршћује.

У литератури се наводи неколико механизма преко којих вршњачка група стимулише антисоцијално понашање. Девијантна група:

- *промовише девијантне норме и вредности.* Агресивност унутар групе је чешћа и нормалнија, конфликти тежи, делинквенција је не само нормална, већ и пожељна и често потребна да би се стекао статус у групи. Бенефиције од чињења кривичних дела су веће;

- *учи разне “вештине“ антисоцијалног понашања, кроз интеракцију у групи;*

-*врши имплицитни пристанак да се учествује у делинквентним активностима групе;*

- својим активностима дружења доводи у ситуацију *повећања повољних прилика за кривично дела* (Лакићевић, 2000).

Утицај групе којој малолетник припада често бива пресудан за опредељење малолетника према делинквентном понашању (вршењу кривичних дела). Статистички подаци бројних истраживања показују да малолетници чешће врше кривична дела у групи вршњака или старијих, а да се врло ретко јављају као самостални извршиоци кривичних дела, и да припадношћу групи теже да би оправдали своје делинквентно понашање.

Медији такође представљају један од битних социјалних фактора, који утиче на формирање мишљења појединца или друштва у целини, као и на усмеравање његовог понашања.

2.4. ПОЛИТИЧКИ УЗРОЦИ

Политички узроци криминалитета се не могу издвојити и посматрати одвојено од социјалних и економских јер се они прожимају и преплићу и чине једну целину. Политика и политички систем једног друштва је фактор који одређује најчешће шта је то што се у једном друштву и држави прокламује као општеприхваћено. Политика која је на власти и политичке партије су те које доносе законе и подзаконске акте, дефинишу економску и социјалну а самим тим и политику сузбијања криминалитета. Оно што је карактеристично у последње две деценије је наметање политичких система западноевропских земаља и САД као пожељних и једино исправних. Намеће се вишестраначки систем са већим бројем политичких партија и странака што доприноси демократији и честој смени власти и опозиције. Западне земље, међу којима предњачи Америка, настоје да, зарад неких својих геополитичких и економских интереса, наметну свој систем вредности и друштвеног уређења. Помажући поједине политичке странке у тзв. „земљама у транзицији“ настоје да успоставе власт у тим земљама, које су им лојалне и послушне, и да преко њих имају контролу у тим земљама. Такве промене се најчешће дешавају после бројних демонстрација и протеста једног дела друштва, чиме се прави криза у друштву и држави, која погодује бујању и ширењу криминала како појединца тако и организованих криминалних група. Такве кризе и дешавања у друштву доводе до дестабилизације

правног поретка, нарушавања политичког система једне државе као и националне безбедности. Службе безбедности губе на ефикасности што погодује организованим криминалним групама да развијају своје послове. Нестабилан политички систем у једном друштву доприноси јављању корупције у највишим државним органима. Дестабилизација друштва и неефикасан политички систем слаби и државне институције и органе, које не обављају своју функцију на задовољавајућем нивоу. Све то доприноси слабљењу других система у друштву, а нарочито васпитно-образовног система, што се одражава на најмлађе чланове друштва. Долази такође то дезорганизације и слабљења улоге породице о чему смо већ писали у претходном делу.

Политичке промене на глобалном нивоу, као што су проширење Европске уније на Источну Европу, допринеле су слабљењу граница и контроле протока путника и робе што је искористио организовани криминалитет за ширење својих делатности. На тај начин долазимо до парадокса који се огледа у томе да са једне стране имамо либералније тржиште, слободу кретања људи и лакши проток робе и ширење тржишта, док са друге стране то користе организоване криминалне групе које на тај начин лакше кријумчаре оружје, наркотике, уметничка дела и сл. Нестабилан политички систем земаља у транзицији користе организоване криминалне групе тако што средства стечена на нелегалан начин пласирају у легалне токове. Финансирањем појединих политичких партија, организоване криминалне групе као против услугу добијају могућност учешћа у: сумњивим приватизацијама и куповини пропалих државних предузећа, изградњи пословних и стамбених објеката и сл. Све то доприноси јачању организованог криминалитета којем мање државе најчешће нису способне да се супротставе сам без помоћи са стране.

3. ДРУШТВЕНА РЕАКЦИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ И ДРУГА АСОЦИЈАЛНА ПОНАШАЊА

Два основна начина и облика реакције друштва на криминалитет су репресија (lat. repressio - сузбијање, обуздавање и превенција (praeventio - спречавање, предупређење). Репресија је у свим друштвима била доминантан начин реакције на криминална и преступничка понашања. Разлика, у тим различитим временским и историјским епохама у смислу репресивног деловања на понашања која су одударала од општеприхваћених друштвених норми, је сама сврха кажњавања. Од одмазде, наношења бола и патње за учињени преступ па све до савремених стремљења ка ресоцијализацији и преваспитању, сврха кажњавања иако различита, извесно је да је давала одређене резултате на пољу генералне и специјалне превенције. Репресивно деловање које се огледа у кажњавању, уз све недостатке који му се приписују, је до данас остало важан фактор успостављања друштвеног поретка, сигурности људи и имовине. Неопходно је радити на усавршавању казненог система, уклањању недостатака и тежити прилагођавању савременим друштвеним трендовима и потребама друштва за заштиту од криминалних и других асоцијалних понашања. Уопштено перцепција да се репресија предузима после извршеног кривичног дела у новије време постаје ирелевантна. Наиме, репресија као перманентна друштвена реакција, није само окренута ка прошлости, већ у извесној мери ка будућности, јер има за циљ спречавање вршења неког недозвољеног понашања (Бјелајац, 2015).

Циљ казненоправног реаговања је сузбијање и смањење обима криминалитета, смањење броја тешких кривичних дела, већи проценат расветљавања кривичних дела, откривања починилаца тих кривичних дела и повећање личне и имовинске сигурности грађана. Две су намере самог кажњавања. Једна је да се спречи настављање и понављање кривичног дела од стране извршиоца чија је кривица доказана у судском поступку, а друга намера је да се код потенцијалних извршилаца кривичних дела изазове психолошки ефекат да таква и слична понашање неће остати некажњена, којим се они одвраћају од испољавања криминалног понашања. Упрово из овога произилази превентивни ефекат

самог кажњавања. Из наведеног се може закључити да, поред репресивне функције, кажњавање има и превентивни утицај. Тај утицај се огледа у враћању починиоца кривичног дела у оквиру друштвено прихватљивог понашања (специјална превенција) и утицај на потенцијалне извршиоце кривичних дела и ширу сосијалну средину у циљу одвраћања од таквог понашања (генерална превенција). Репресивно деловање друштва и државе преко кривичних субјеката у савременом друштву наилази на бројне критике и оспоравања. Те критике се односе на неефикасност, превелике трошкове, економску неисплативост, велики проценат рецидивизма и сл. И у најразвијенијим земљама, као што је САД, репресивно деловање не даје добре резултате и све је више на удару критике бројних научних и стручних радника и организација. У том смислу већина земаља се окреће активним превентивним мерама, које су много јефтиније и део су укупних напора да се побољшају услови у свим друштвеним областима. Превентивне активности су доминантне из разлога што не утичу само на спречавање појаве криминалног понашања већ кроз различите пројекте и програме утичу на побољшање општих услова живота појединца и шире друштвене заједнице.

Не постоји јединствена дефиниција за превенцију криминалитета. Различити аутори и студије нуде различите дефиниције. Превенција криминалитета је термин који се користи да опише настојања да се смањи криминалитет, одврате извршиоци кривичних дела и да се унапреди јавна безбедност (Fisher, 2010). Превенција криминалитета обухвата препознавање и предвиђање ризико фактора који воде ка криминалном понашању и реакцију која би ублажила или елиминисала њихове штетне утицаје. Мере у циљу превенције криминалитета могу да обухвате доношење и спровођење одређених закона и правних аката, социјалне и васпитно-образовне програме, рад бројних удружења и невладиних организација и сл. Сви ти програми и мере остварују значајне ефекте у развијању просоцијалних и спречавању јављања различитих облика асоцијалног и делинквентног понашања.

Превенција криминалитета обухвата широк спектар активности које су усмерене ка смањењу криминалитета и/или страха од криминалитета (Fisher, Lab, 2010). Модели превенције криминалитета су подељени у три категорије тј. три нивоа деловања, слично

као и у медицинским наукама. Издвајају се три нивоа превентивног деловања - примарна, секундара и терцијарна.

Са становишта медицине, примарна превенција се односи на мере које су предузете како би се избегао почетни развој болести или проблема. Секундарна превенција се креће изнад тачке општих друштвених проблема и фокусира се на појединце и ситуације које показују ране знаке болести. Активности у овој фази су скрининг тестови или систематски прегледи радника који рукују са токсичним материјама. Терцијарна превенција почива на месту где се болест или проблем већ манифестује. Активности у овој фази подразумевају отклањање непосредних узрока проблема у циљу спречавања понављање у будућности. Брантингхам и Фауст (Pol Brantingham i Frederik Faust) су овај медицински модел превели на поље превенције криминалитета.

Брантингхам и Фауст наводе да је *примарна превенција* у области кривичног правосуђа усмерена на идентификацију узрока физичке и друштвене средине које пружају могућности настанка кривичних дела (Brantingham, Faust, 1976). Примарна превенција се односи на програме или активности усмерен на оне који никада нису били укључени у систем кривичног правосуђа, као што су програми за едукацију или информисање јавности, становништва и младих о темама као што су насиљу у породици или насиљу у школи. Врсте превентивних активности су и дизајн животне средине, видео надзор, приватно обезбеђење и образовање и информисање о криминалу и превенцији криминала. Дизајн животне средине обухвата широк спектар мера за превенцију криминала у циљу онемогућавања извршења кривичног дела. Планирање при изградњи зграда у циљу боље прегледности, боље осветљење и расвета, бољи безбедносни и заштитни системи на вратима станова и кућа спадају у области дизајна животне средине. Тзв. грађанске патроле повећавају способност грађана да изврше контролу над својим крајем, и додатно утичу на потенцијалне преступнике да не изврше кривично дело јер ће бити примећени. Активности система кривичног правосуђа такође спадају у домен примарне превенције. Присуство полиције у некој области или делу града такође може утицати превентивно на смањење криминалног понашања и смањење страха од криминала код локалног становништва. Примарна превенција обухвата шира друштвене питања која су у вези са

криминалом и девијацијама. Понекад се назива социјална превенција. Активности усмерене на ублажавање незапослености, лоше образовање, сиромаштво и сличне друштвене негативности могу да утичу на смањење криминалитета и страх од криминалитета јер утичу директно на узроке девијантног понашања у самом зачетку.

За Брантингхама и Фауста, *секундарна превенција* "бави се раним откривањем потенцијалних починилаца и покушава да интервенише пре извршења илегалних активности" (Brantingham, Faust, 1976:288). Секундарна превенција се односи на програме посебно циљане за децу и младе, који су идентификовани као особе у ризику од укључивања у злочин, од стране социјалних служби, васпитно-образовних институција или правосудних система. Циљ мера секундарне превенције је способност да се исправно идентификује и предвиди јављање проблема. Овде се често наводе мере ситуационе превенције. Рад полиције у заједници, који се ослања на укључивање грађана у решавању проблема у суседству, је најоригиналнији пример ситуационе превенције. Ситуациона превенција је карактеристична по концентрисаности на развијање краткотрајних мера за спречавање специфичног извршилачког понашања, и на тај начин обухвата највећи број оних субјеката који су склони делинквентном понашању.

Социјални програми такође могу помоћи да се спречи злочин и елиминишу фактори који воде ка њему. Циљеви ових програма обухватају нпр. едукацију ученика у школи, минимизирање њиховог учешће у банди, пружање помоћи жртвама насиља и злостављања. Други програми су усмерени ка томе да спрече рецидив бивших преступника или да пруже услуге рехабилитације (Crime prevention. (2014). Salem Press Encyclopedia).

Секундарна превенција је фокусирана на факторе који већ постоје и подстицајни су за девијантно понашање. Секундарна превенција може бити усмерена на пределинквентно понашање или на девијантно понашања које доводи до криминалне активности. На пример, алкохол и употреба дрога су веома везани за друге облике девијације. Мере секундарне превенције су усмерене управо на конзумирање алкохола и психоактивних супстанци као потенцијалних узрока делинквентног понашања. Школе играју веома важну

улогу у секундарној превенцији, која се огледа у идентификацији проблема младих на што ранијем узрасту. Секундарна превенција ће имати боље резултате уколико су у њу укључени родитељи, наставници, васпитачи или органи локалне заједнице који су у сваодневном контакту са особама и условима који доводе до девијације.

Терцијарне превенције се "бави стварним преступницима и укључује интервенцију на такав начин да они неће поновити кривично дело" (Brantingham, Faust, 1976 : 288). Терцијарне превенције се односи на програме за оне који су у систему кривичног правосуђа и/или се враћају у заједницу, у циљу спречавања поновног извршења кривичног дела. Терцијарна превенција се највише огледа у раду правосудних органа. Она се неопходно јавља као резултат неуспеха прве две превенције и њено остварење се може одвијати само путем примене репресивних мера, првенствено према рецидивистима. Активности полиције, тужилаштва, суда, установа за извршење кривичних санкција, лечење и рехабилитацију у специјалним установама и болницама, спадају у домен терцијарне превенције.

Заједничким и свеобухватним концептом превенције, комбиновањем свих врста и облика превентивних активности, држава и друштво има већу шансу за отклањање узрока делинквентног понашања и спречавање његовог даљег структурирања и понављања. Оно што је заједничко свим мерама и програмима превенције је да су усмерени, пре свега, на факторе који утичу на јављање преступничког понашања. Постоји широк спектар фактора и околности које утичу на животе појединаца, породица, адолесцената, локалне средине, као и ситуације и могућности које олакшавају виктимизацију и извршење кривичног дела.

Ти фактори могу бити протективни и ризични. Концепт ризичних и протективних фактора уважава широко прихваћено научно становиште да су поремећаји понашања вишеструко детерминисани, односно условљени деловањем низа различитих фактора (Durlak, 1998). Чиниоци који својим деловањем ометају позитиван развој и повећавају вероватноћу јављања и одржавања поремећаја понашања се називају ризични фактори или фактори ризика (Жунић-Павловић, Поповић-Ћитић, Павловић, 2010). Хокинс и Каталано наводе следеће врсте ризичних фактора:

- *ризични фактори у локалној заједници* (доступност ватреног оружја, криза и транзиција, економска депривација, медијски приказ насиља, доступност психоактивних супстанци и сл,
- *ризични фактори везани за породицу* (поремећај понашања чланова породице, дезорганизација породице, породични сукоби, неадекватни родитељски ставови и вештине),
- *ризични фактори у школи* (школски неуспех, бежање из школе и са часова, неиспуњавање школских обавеза и сл.),
- *ризични фактори у вршњачким групама* (припадност ганговима и навијачким групама, бунтовништво, вандализам, рано и перзистентно антисоцијално понашање),
- *индивидуални ризични фактори* (бежање од куће, агресивно понашање, конзумирање алкохола, дрога и цигарета, скитња и сл.).

Одређивање који су фактори повезани са различитим врстама криминала може довести до развоја низа стратегија и програма за промену ових фактора, као и спречавање или смањење учесталости тих злочина. Ови основни или узрочни фактори се често називају фактори ризика. Они укључују глобалне промене и трендове који утичу на социјалне и економске услове региона и земаља; факторе који утичу на поједине земље и локалне средине и заједнице; оне који се односе на породице и породичне односе; и оне који утичу на појединце (Shaw, 2010). Степен вероватноће настајања, развијања и одржавања поремећаја понашања је одређен присуством две групе фактора, који се називају ризични и протективни фактори. Ризични фактори су чиниоца који повећавају вероватноћу испољавања поремећаја понашања, док протективни фактори делују у правцу смањења те вероватноће (Жунић-Павловић, Поповић-Ћитић, Павловић, 2010). Знања о ризику и протективним факторима омогућава реализацију превентивних програма, који ће бити прилагођени одређеном подручју или насељу у ризику, или групи младих који су већ испољили неки облик девијантног понашања или су у ризику да га испоље. На

националном нивоу, ово помаже државним органима у одређивању приоритета у решавању проблема криминала, фокусирајући се на градове или насеља који су најугроженији. Овакви циљани програми у западним земљама показали су се као ефикасан и економичан начин за смањење нивоа криминала и виктимизације. Присуство ризичних фактора не значи нужно да ће се поремећаји понашања испољити, нити је присуство протективних фактора гаранција да до поремећаја неће доћи (Hawkins, Catalano, Miller, 1992). Оно што је неспорно је да идентификација и познавање и једних и других фактора доприноси креирању превентивних програма и активности са циљем спречавања делинквентног понашања.

На основу анализе резултата лонгитудиналних истраживачких студија утврђене су кључне карактеристике ризичних и протективних фактора (Жунић-Павловић, Поповић-Ћитић, Павловић, 2010):

- неспецифична природа: један фактор може утицати на појаву, развој и одржавање различитих облика поремећа понашања, као што и различити фактори могу условити појаву, развој и одржавање једног истог облика поремећаја понашања;
- посредан начин деловања: ниједан фактор сам за себе не утиче директно на настанак, развој и одржавање поремећаја понашања, већ се утицај једног фактора остварује посредно преко других фактора;
- кумулативност ефеката: што је већи број ризичних фактора већа је вероватноћа да ће се испољити поремећаји понашања, а што је већи број протективних фактора вероватноћа за испољавање поремећаја понашања је мања;
- динамички међуодноси: испољавање поремећаја понашања не зависи само од простог броја и врсте фактора, већ и од облика њихове међусобне динамичке интеракције

У последњих 20-ак година, на основу бројних истраживања и студија, развили су се бројни превентивни програми. Сваки од тих програма усмерен је био на превенцију појединих облика преступничког понашања а самим тим и криминалитета као најтежег

облика таквог понашања. Зависно од циљне групе и дела популације којој су намењени, сви програми су класификовани у неколико подгрупа. Обично један исти програм не даје исте резултате у различитим срединама. Тако у појединим подручјима један превентивни програм може допринети смањењу стопе криминалитета, али да не допринесе смањењу осећаја сигурности код грађана. Са друге стране, исти тај програм у другом граду или делу града може дати добре резултате на пољу повећања осећаја сигурности и смањењу страха од криминала, а да не допринесе смањењу криминалитета на том подручју. Те класификације су различите и обично наглашавају утицаје појединих фактора за које сматрају да су доминантни у односу на неке друге ризико факторе.

Разни приступи и програми превенције су груписани у четири главне категорије у смерницама за превенцију криминалитета, (United Nations Guidelines for the Prevention of Crime Economic and Social Council resolution 2002/13) и то:

1. Превенција криминала кроз социјални развој обухвата низ програма социјалне, образовне, здравствене обуке, као што су оне којима је циљна популација деца и млади у ризику (деца која живе у подручјима са високом стопом криминалитета, лошег економског статуса, деградираних породица и сл), помоћ родитељима у одгајању деце и развијању адекватних родитељских вештина. Неки од пројеката из ове групе су усмерени на школу и школску популацију, рекреативни програми и програми за адекватно попуњавање слободног времена, а све у циљу смањења утицаја ризичних фактора.

Према ставу 6 (а) Смерница за превенцију криминала, превентивни програми ове врсте промовишу добробит људи и подстичу про социјално понашања кроз социјалне, економске, здравствене и образовне мере, са посебним акцентом на децу и младе и фокусирају се на ризико и заштитне факторе у вези са криминалом и виктимизацијом (превенција путем друштвеног развоја или социјална превенција криминала). (www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_standards_and_norms_in_crime_prevention_at_your_fingertips.pdf посећено дана 11.3.2017. године.)

Превенција криминала у локалној заједници представља концепт превентивних програма чије су активности усмерене на локалну средину у којима је дејство појединих

ризичних фактора веома изражено. Ови програми су усмерени на она места или делове града у којима је присутна социјална и економска депривација и социјални и економски проблеми.

2. Превенција криминала у локалној заједници често подразумева активно учешће локалних становника и организацију у тим заједницама и насељима. Они могу бити укључени у идентификовање локалних приоритета као и примени мера као одговор на идентификоване проблеме. Термин "заједница" може да се односи на мања насеља, области у граду, или мала села или градове, или у неким случајевима групу грађана са конкретним проблемима (Shaw, 2010).

Према ставу 6 (б) Смерница за превенцију криминала, такви програми имају за циљ да "Мењају стања и услове у насељеним местима, који су негативни, виктимизирајући и који уносе несигурност код становника, а која произилазе из кривичног дела, те граде иницијативу, стручност и посвећеност чланова заједнице (локална превенција криминала)"(www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_standards_and_norms_in_crime_prevention_at_your_fingertips.pdf посећено дана 11.3.2017. године).

3. Ситуациона превенција криминалитета обухвата програме који имају за циљ смањење могућности да кривично дело буде извршено, као и повећавање могућности да извршилац дела буде откривен и кривично процесуиран.

Према ставу 6 (ц) Смерница за превенцију криминала, такви програми "Врше превенцију криминалитета на тај начин што смањују могућност вршења кривичних дела, повећавајући могућност откривања извршиоца и минимизирају корист прибављену извршеним кривичним делом, пружајући помоћ и информације потенцијалним и стварним жртвама и на тај начин дизајнирају бољу животну средину (ситуациона превенција криминала)."(www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_standards_and_norms_in_crime_prevention_at_your_fingertips.pdf посећено дана 11.3.2017. године.)

Идентификација места и појединаца у ризику од виктимизације, посебно са фокусом на поновљене виктимизације, је најбитнија одлика ситуације превенције (Fisher, Lab, 2010).

Ситуациона превенција криминалитета је уско повезана са превенцијом криминала кроз дизајн животне средине, који се конкретно бави променама изграђеног окружења или пејзаж. Овде се најчешће јављају програми као што су обезбеђење појединих простора, паркова, постављање видео надзора или ограда на тим просторима где се најчешће окупљају млади.

4. Превентивни програми усмерени на реинтеграцију и постпенални прихват. Циљна група ових и сличних програма су особе које су већ у систему кривично правних органа тј. већ су испољили делинквентно понашање за које им је изречена нека кривична санкција. Ови програми имају за циљ да таквим особама помогну да се ресоцијализују и поново укључе у локалну заједницу на друштвено прихватљив начин, смањујући ризик од рецидивизма. Мере које се најчешће предузимају су помоћ при проналажењу посла, обука, образовање, помоћ при проналаску стана. Поједини програми се реализују и у оквиру саме установе у којој се осуђени налази на издржавању казне. Циљ таквих програма је његова припрема за постпенални период, након изласка из установе.

4. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА КАО НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА И ОДНОС СА ДРУГИМ НАУКАМА

Потреба друштва да реагује на криминалитет као негативну појаву, која погађа целокупно друштво, а самим тим и појединца, постојала је од давнина и провлачила се кроз целу историју развоја друштва. Основни циљ је увек био смањење криминала, заштита друштвеног поретка и повећање степена сигурности чланова друштва и имовине. Политика сузбијања криминалитета као научна дисциплина развила се негде с почетка 19. века, а термин политика супротстављања криминалитету први пут је употребљен 1804. године у делима Паула Фојернбаха (Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach), који се сматра оснивачем класичне школе кривичног права. Као научна дисциплина развила се на темељима кривичног права и криминологије. Из ове две дисциплине црпела је материјал градећи себе у научну дисциплину, која је у интеракцијским везама и са другим научним дисциплинама чији је предмет интересовања криминалитет са свим својим појавним облицима. Основна мера супротстављања криминалитету била је репресија, односно кажњавање појединца, често и на најбруталније начине. Тек нешто касније долази до хуманизације кажњавања и тежи се прилагођавању казне тежини и степену опасности учињеног кривичног дела, проучавања личности појединца приликом одмеравања казне и сл. Међутим, оно што је постала и остала карактеристика и савремених мера борбе против криминала је репресија и кажњавање. У данашње време се поред кажњавања све више пажње поклања афирмацији превенције и ресоцијализације починилаца кривичних дела. Превентивне мере имају за циљ да предупредe преступничко понашање и смање његове негативне последице, док се ресоцијализацијом покушава вратити појединац у друштво као његов користан члан након издржане казне, која му је изречена за учињени преступ.

Као и свака друга научна дисциплина и савремена политика сузбијања криминалитета почива на одређеним начелима. Ова дисциплина настоји да, како се то наглашава, друштвену стратегију супротстављања криминалитету постави на одређеним

принципима који међусобно не би требали да су противуречни без обзира на то што сами по себи, садрже различите сегменте друштвене стварности (Кривокапић, 2002:87). Политика сузбијања криминалитета треба да обједини цели низ различитих стајалишта и погледа на криминалитет почев од оних општефилозофских, социолошких поставки и гледања на проблем криминалитета, па до оних који произилазе из наука које се овим проблемом баве као предметом свог истраживања, дакле целим својим садржајем (Бјелајац, 2015:225). Начела којима се руководи политика сузбијања криминалитета као научна дисциплина су следећа:

- Начело правне државе (код појединих аутора: начело правне и социјалне државе);
- Начело законитости (легалитета);
- Начело легитимности (легитимитета);
- Начело ограничења кривичноправне присиле;
- Начело кривице;
- Начело превенције;
- Начело индивидуализације;
- Начело праведности;
- Начело хуманости;
- Начело научне политике сузбијања криминалитета

Поједина начела која су овде наведена, изведена из других научних дисциплина (кривично право и др.), друга начела су одраз цивилизацијских достигнућа и општих антикриминалних тенденција (начела правне државе и начела законитости), док су поједина начела (начело научне политике сузбијања криминалитета) својствена политици сузбијања криминалитета, и везују се за ту научну дисциплину.

С обзиром на то да политика сузбијања криминалитета има задатак да пројектује циљеве друштва на плану сузбијања и превенције криминалитета, значајно је постићи већу хармоничност и рационалност антикриминалних активности, са свеобухватним приступом политике сузбијања криминалитета као науке. С тим у вези, неопходно је остварити синхронизацију у реализацији ових начела, јер степен и квалитет реализације

сваког од начела појединачно утиче на квалитет и степен реализације осталих начела. Та међузависност, најбоље се огледа у томе, што на пример, индивидуализација прелази у самовољу без легалитета, а такође без индивидуализације није могућа праведност, хуманост, итд. (Бјелајац, 2015:226).

Политику сузбијања криминалитета, као науча дисциплина, треба да изгради одбрамбене механизме и дефинише реакцију друштва на криминалитет као феномен који прети да угрози даљи хумани развој човечанства. Да би добила статус научне дисциплине, политика сузбијања криминалитета мора имати свој предмет истраживања и циљ, као и своје методе. Савремена политика сузбијања криминалитета то данас, недвосмислено, има.

Кроз историју ова научна дисциплина је имала различи третман од стране других наука које су се бавиле појмом криминалитета. Тако је у појединим временским раздобљима припајана другим кривичним и правним наукама да би се тек у 19. веку осамосталила развијајући се као посебна научна дисциплина, која је уско повезана са другим наукама у чијем интересовању се налази криминалитет и друга асоцијална понашања. Улога и циљ политике сузбијања криминалитета је да понуди научно утемељена решења и мере за супротстављање криминалитету, а нарочито организованом криминалитету, као његовом најопаснијем сегменту. Политика сузбијања криминалитета се као наука бави феноменологијом и етиологијом криминалитета, остварујући непосредну везу са другим сродним наукама.

Политика сузбијања криминалитета веома често се упрошћено схвата као борба против криминала, са нагласком на репресивни приступ уз агресивне мере. Таква схватања су, наравно, површна и произвољна. У садашње време, где се криминал и криминално окружење динамично мењају, прилагођавају, трансформишу, са посебном инвентивношћу и мобилношћу, ова научна дисциплина постаје све комплекснија и захтевнија. У оквиру истраживања о старим и новим облицима злочина, потребна су валидна знања, која требају дати одговоре на тако сложена питања контроле и сузбијања криминалитета (Бјелајац, 2015:238).

Оно што се очекује од политике сузбијања криминалитета као научне дисциплине је да предвиђа кретање и трансформацију криминалитета кроз његову етиологију и феноменологију и да сходно томе предлаже мере и решења којима би се настајање и последице ове негативне друштвене појаве свеле на минимум.

4.1. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И КРИВИЧНО ПРАВО

Кривично право је дефинисано као систем законских правних прописа којима се, у циљу заштите државног и економског уређења одређене државе и слобода и права грађана, утврђују услови за примену казни и других кривичних санкција према починиоцима кривичних дела. Политика сузбијања криминалитета је, како произилази из наведене дефиниције, уско везана са кривичним правом. У одређеном временском периоду развоја политике сузбијања криминалитета, као самосталне научне дисциплине, се сматрало да је она саставни део кривичног права тј. грана кривично правне науке.

Веза кривичног права и политике сузбијања криминалитета огледа се у томе што кривично право нормативно прописује које ће се понашање сматрати кривичним делом и за које ће понашање бити прописана кривична санкција, чиме одређује нормативне оквире за практично реализацију циљева политике сузбијања криминалитета. Међутим и политика сузбијања криминалитета има значајан утицај на прописивање норми кривичног права. Од резултата мера које се спроводе политиком сузбијања криминалитета, њених смерница, поставки и резултата истраживања зависи и прописивање кривичних норми од стране државе. С обзиром да је криминалитет динамична појава, која се често мења и адаптивна је на све услове у друштву, тако се у том контексту морају мењати и мере и начини супротстављања овој негативној друштвеној појави. Самим тим и неки облици негативног друштвеног понашања, који раније нису били толико развијени и присутни у друштву (а који су настали у периоду глобализације, научно-технолошког развоја човечанства, транзиције и сл.), изискују и промене у нормативном смислу и увођење таквих понашања у законске оквире и прописивање санкција за таква понашања. Ту се, пре свега, мисли на кривична дела организованог и високо-технолошког криминалитета.

Кривични поступак за дела организованог криминалитета такође мора имати своје специфичности и разликује се од кривичнопроцесног поступка који се води у случајевима класичног криминалитета. Овде се, пре свега, мисли на средства, начине и методе истраживања и прикупљања доказа за успешно вођење поступка, где политика сузбијања криминалитета има значајан допринос.

Политика сузбијања криминалитета се током свог развоја различито примењивала. У савременим демократским државама уобичајено се истичу три главна циља кажњавања: заштита друштва од преступника, рехабилитација преступника и превенција криминалног понашања. (Бјелајац, 2015:247). Само извршење кривичних санкција регулисано је правом. Правом извршења кривичних санкција „уређује се поступак извршења кривичних санкција према пунолетним лицима, права и обавезе лица према којима се извршавају кривичне санкције, организација Управе за извршење кривичних санкција, надзор над њеним радом, извршење санкција изречених за привредне преступе и прекршаје, одузимање имовинске користи прибављене кривичним делом или привредним преступом и примена мере притвора“. Извршењем кривичних санкција остварује се општа и индивидуална сврха њиховог изрицања у циљу успешне реинтеграције осуђених у друштво (Закон о извршењу кривичних санкција, чл.1. и 2.). Мере које примењује политика сузбијања криминалитета су најчешће репресивне, а њихова примена је регулисана правом извршења кривичних санкција. Један од основних циљева извршења санкција је ресоцијализација лица које је осуђено и његово враћање у друштво са опште прихваћеним начином понашања. Савремена схватања кажњавања и супротстављања криминалитету залажу се за алтернативне санкције где политика сузбијања криминалитета са успехом налази своје место. Резултати и делотворност изречених санкција умногоме утичу на креирање мера политике сузбијања криминалитета.

Као што се види из наведеног, политика сузбијања криминалитета је нераскидиво везана са кривичним правом и свим његовим гранама и међусобно се прожимају и допуњују.

4.2. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И КРИМИНОЛОГИЈА

Криминологија је самостална наука која, користећи сазнања и истраживачке поступке наука о човеку и друштву, емпиријски проучава криминални феномен тј. злочин, његовог извршиоца и жртву, криминалитет и начин на који друштво реагује на криминално понашање (Игњатовић, 2011: 22)

Криминологија као наука о етиологији и феноменологији криминалитета, остварује везу са политиком сузбијања криминалитета, на начин што својим достигнућима у области комплексног феномена који изучава, даје потпору политици сузбијања криминалитета у њеном приступу свом предмету истраживања. Заправо, криминологија као мултидисциплинарна наука, политици сузбијања криминалитета и другим наукама које су усмеренека истраживању и проучавању феномена криминалитета, на које је непосредно ослоњена и са којима је међусобно повезана, послужила је као научни темељ, на који су се надоградиле и осамосталиле одређене научне дисциплине (Бјелајац, 2015:249).

Предмет криминологије није искључиво криминал и криминалац, већ се у ширем контексту бави истраживањем и проучавањем узрока пораста и разноликости криминалитета, његовим појавним облицима, процесом мењања криминалних појава, јављањем нових облика криминалитета, етиологијом криминалног понашања што нераскидиво има везе са мерама за сузбијање криминалитета. Политика сузбијања криминалитета и сама се бави етиологијом и феноменологијом криминалитета као и криминологија. Међусобно се допуњују, а сама политика сузбијања криминалитета, која је и настала на темељима криминологије, користи сазнања и достигнућа криминологије како би се развијала и дала што боље резултате у сузбијању делинквентног понашања кроз креирање мера и начина супротстављања овој, по друштво и појединца, опасној друштвеној појави.

4.3. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА И СОЦИЈАЛНА ПАТОЛОГИЈА

Социјална патологија је посебна научна дисциплина која се бави друштвеним девијацијама те се често може срести у литератури и термин наука о друштвеним девијацијама. Као посебна научна дисциплина развила се из социологије, али и из криминологије, јер су јој предмет интересовања негативне друштвене појаве међу које спада и криминалитет. Користи све методе социолошких наука. Под девијантним понашањем подразумева сва она понашања појединца и група која одступају од опште прихваћених облика и норми понашања. Изучавање друштвених девијација попут алкохолизма, наркоманије, малолетничког преступништва, сиромаштва, незапослености, економских криза, миграција, рата и ратних прилика, итд., и њихов утицај на настанак и развој криминалитета као негативне друштвене појаве је неспоран. У том контексту се и политика сузбијања криминалитета преплиће са социјалном патологијом. Нарочито долази до изражаја веза између ове две дисциплине у креирању мера превенције.

Социјална патологија се бави изучавањем девијантних понашања појединца на најранијем узрасту и периоду адолесценције. Изучавање малолетничке делинквенције, асоцијалних појава као што су скитња, просјачење, бекство од куће, вршњачко насиље, алкохолизам, гангови и слично, социјална патологија доприноси креирању мера политике сузбијања ових облика понашања а самим тим и криминалитета. Тежња политике сузбијања криминалитета у новије време је на превенцији тј. спречавању да до криминалног понашања уопште и дође, а резултати истраживања до којих долази социјална патологија томе дају изузетан допринос. С обзиром на то да девијантна и асоцијална понашања младих представљају „увод“ и „предворје“ криминала одраслих, сазнања до којих долази социјална патологија могу бити драгоцене у креирању мера политике сузбијања криминалитета.

4.4. ПОЛИТИКА СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА, КРИМИНАЛИСТИКА, СОЦИОЛОГИЈА И ОСТАЛЕ НАУКЕ

Криминалистика је наука која примењује сазнања природних и техничких дисциплина у циљу откривања и расветљавања кривичних дела и откривања њихових учинилаца (Игњатовић, 2011:31). Дели се на три гране (Алексић, Шкулић, 2002):

- криминалистичку технику – проучава закономерности у материјалном свету које стоје у вези са вршењем кривичних дела,
- криминалистичку тактику – бави се изучавањем појавних облика и начина извршења кривичних дела и психичким и другим карактеристикама њихових учинилаца,
- криминалистичку методику – проучава закономерности настајња, откривања, прикупљања, обраде и оцене информација релевантних за откривање, разјашњење и спречавање појединих врста кривичних дела.

Из овако дефинисаног предмета и поделе криминалистике види се да је повезана и са политиком сузбијања криминалитета. Обе научне дисциплине се баве етиологијом и каузалитетом криминалног понашања и реакцијом на та понашања. Међутим истом предмету прилазе са различитих гледишта. Док криминалистику интересује начин извршења кривичног дела, прикупљање доказа, средства извршења те самим тим и расветљавање одређеног кривичног дела, политику сузбијања криминалитета интересују сазнања до којих је криминалистика дошла, како би се на што ефикаснији начин супроставила одређеној врсти кривичних дел, а самим тим и криминалитету уопште. Криминалистика је као научна дисциплина усмерена и на превенцију криминалитета, а са друге стране откривањем и расветљавањем учињених кривичних дела и извршиоца остварује своју репресивну улогу. Циљеви, задаци и уопштено речено интересовања политике сузбијања криминалитета и криминалистике међусобно се подупиру и преклапају. Наиме, успешна антикриминална политика, подразумева планско, односно организовано, осмишљавање и спровођење активности свих чланова друштвене заједнице на пољу репресије, а нарочито превенције криминалитета као примарне одреднице

савремене политике сузбијања криминалитета (Бјелајац, 2015: 250).

Социологија, како и сам назив каже, је наука о друштву (латински *Societas* – друштво, *logos* – наука). Предмет њеног интересовања је друштво у целини са свим својим деловима, кретањима и променама. У оквиру социологије, као опште науке о друштву, развиле су се и бројне посебне социолошке дисциплине. Те дисциплине настојале су, свака из свог угла, да разјасне поједине феномене друштва. Социологија даје посебним друштвеним наукама теоријски и методолошки оквир за изучавање оних области друштвене стварности, или појединих друштвених појава, које су предмет њиховог изучавања, а посебне друштвене науке дају социологији, прије свега огроман емпиријски материјал, као и резултате до којих су дошле изучавањем законитости посебних области друштвене стварности и појединих друштвених појава (<https://sh.wikipedia.org/wiki/Sociologija> посећено дана 22.3.2017. године). Неке од посебних социолошких дисциплина баве се и криминалитетом као негативном друштвеном појавом, а међу њима се издвајају криминалана социологија и социјална патологија или социологија девијантности. Као што смо навели у претходном делу овог рада, социјални узроци (незапосленост, сиромаштво, миграција, кризе, ратови и сл.) су најчешће доминантни у јављању криминалног понашања појединца и група. Из овога произилази и неспорна и нераскидива веза између социологије, као науке о друштву, и политике сузбијања криминалитета, у чијем фокусу интересовања се налази криминалитет као негативна друштвена појава.

Политика сузбијања криминалитета је у посебној вези и корелацији *са социјалном политиком*. Сам назив је доста сличан и упућује на преплитање и узајамно допуњавање. Социјалну политику можемо дефинистати као свесну и практичну друштвену делатност која се бави животним и радним условима људи и друштвених група. Социјална политика део је глобалне политике друштва, па је самим тим подложна утицају других чинилаца, као што су владајући вредносни систем. Социјална политика преовладава друштвене ризике, ублажава социјалне неједнакости, подстиче на друштвену солидарност и интеграцију, амортизира социјалне сукобе и омогућава нормално функционисање и развој друштва. Мере социјалне политике су најчешће социјалне престације, које имају за циљ потпору и ублажавање социо-економског положаја

појединца и група. Социјалне престације представљају давања и чињења лицима која се налазе у стању немогућности задовољења основних егзистенцијалних потреба. Предмет интересовања социјалне политике везан је за сузбијање криминалитета, као негативне друштвене појаве, док политика сузбијања криминалитета велику пажњу поклања социјалној заштити у области социјалне политике, као организованог друштвеног делатности од јавног интереса, чији је циљ пружање помоћи и оснаживање за самосталан и продуктиван живот у друштву појединаца и породица, као испречавање настајања и отклањање последица социјалне искључености (Бјелајац, 2015: 252).

5. ОСНОВНИ (КРИВИЧНИ) СУБЈЕКТИ ПОЛИТИКЕ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

Безбедност је сада и увек била примарна за сваку власт у свакој држави. Сва друштва су постављала основни захтев за спровођењем закона и његовог ефикасног функционицања. Кроз историју, свака власт, без обзира на облик и уређење, се ослањала на полицију, као основни орган који је био задужен за спровођење закона, и фактор који је обезбеђивао усаглашеност понашања појединца и група са друштвеним нормама, стандардима и законима.

Мере које једно друштво предузима у циљу сузбијања криминалитета и других асоцијалних понашања треба да буду пажљиво планиране и координиране од стране највиших државних органа. Држава је основни носилац мера које се предузимају у том циљу преко својих званичних органа и субјеката. Међутим, државни органи који се баве сузбијањем криминалитета су најчешће репресивни, и у те субјекте се убрајају полиција, тужилаштво, суд и и установе за извршење кривичних санкција. Да би резултати политике сузбијања криминалитета били добри, и по друштво и државу корисни, неопходно је укључити и друге субјекте који се најчешће називају ванкривични и у које убрајамо школу, породицу, медије, невладине организације, установе социјалне заштите (Центар за социјални рад), органе локалне заједнице и сл. Само удруженим деловањем кривичних и ванкривичних субјеката, кроз превентивну и репресивну делатност, њиховим садејством и сарадњом, можемо очекивати ефикасну и успешну борбу против свих облика криминала.

Кривични субјекти представљају и основне, званичне факторе сузбијања криминалитета. Њихово деловање мора бити јасно конципирано и дефинисано кроз законску регулативу, подзаконске акте и правила како се не би стварао простор бројним махинацијама и „слободном тумачењу“ поступања и деловања сваког од њих понаособ. Јасно прецизираним деловањем, обавезама, правима и законом утврђеним правилима поступања сваког од наведених субјеката, доприноси се сврсисходном и кохерентном деловању државе и друштва на пољу превенције и репресивног деловања против криминалитета.

Акцент деловања кривичних субјеката је на репресији тј. откривању кривичних дела и извршилаца, прикупљању доказа и процесуирању починилаца пред надлежним судовима и изрицање адекватне кривичне санкције, чија сврха треба да буде ресоцијализација преступника и спречавање рецидива.

5.1. ПОЛИЦИЈА И ЊЕНА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Полиција структурално припада Министарству унутрашњих послова, у оквиру којег се прецизно дефинишу њене обавезе и дужности. Унутрашњи послови су законом утврђени послови државне управе, које обавља Министарство, а чијим обављањем се остварује и унапређује безбедност грађана и имовине, пружа подршка владавини права и обезбеђује остваривање Уставом и законом утврђених људских и мањинских права и слобода, као и други, са њима повезани послови из утврђеног делокруга и надлежности Министарства (Закон о полицији, 2016). У истом Закону у чл. 3. дефинисана је и полиција као централна организациона јединица Министарства која у обављању унутрашњих, односно полицијских послова, штити и унапређује безбедност грађана и имовине, поштујући Уставом зајемчена људска и мањинска права и слободе и друге заштићене вредности у демократском друштву, уз могућност на Уставу и закону засноване употребе средстава принуде.

Полиција као орган унутрашњих послова представља најнепосреднији чинилац у борби против криминала у једном друштву. Њена улога је превасходно репресивна и огледа се у откривању кривичних дела и њихових извршилаца, прикупљању доказа и

процесуирању извршилаца пред надлежним судовима. Рад и обавезе полиције су прецизно дефинисане законом и подзаконским актима. Најновијим Законом о полицији из 2016. године у чл. 30. су јасно дефинисани полицијски послови као део унутрашњих послова које обавља полиција, применом полицијских мера и радњи и полицијских овлашћења.

Полицијски послови, у смислу овог закона, јесу:

- 1) превенција криминала и унапређење безбедности у заједници;
- 2) безбедносна заштита живота, права и слобода грађана, заштита имовине, као и подршка владавини права;
- 3) откривање и расветљавање кривичних дела, прекршаја и преступа;
- 4) откривање и хапшење учинилаца кривичних дела и прекршаја и других лица за којима се трага и привођење надлежним органима, обезбеђивање доказа, њихова анализа, криминалистичко форензичко вештачење употребом савремених форензичких метода и евиденција;
- 5) откривање имовине проистекле из кривичног дела;
- 6) одржавање јавног реда, спречавање насиља на спортским приредбама, пружање помоћи у извршењима у складу са посебним законима;
- 7) извршавање послова утврђених прописима о оружју, приватном обезбеђењу и детективској делатности;
- 8) обезбеђивање одређених јавних скупова, личности, органа, објеката и простора;
- 9) регулисање, контрола, пружање помоћи и надзор у саобраћају на путевима и други послови из прописа о безбедности саобраћаја;
- 10) контрола државне границе, послови у вези са кретањем и боравком странаца, послови азила, прекограничног криминала, ирегуларних миграција и реадмисије;
- 11) безбедносна заштита Министарства;

12) извршавање других полицијских послова и задатака утврђених законом и подзаконским актом донетим на основу овлашћења из закона.

При обављању послова из своје надлежности полиција се придржава утврђених и достигнутих стандарда полицијског поступања, узимајући у обзир међународно опште прихваћене стандарде поступања који се односе на:

- 1) дужност служења грађанима и заједници;
- 2) одговарање на потребе и очекивања грађана;
- 3) поштовање законитости и сузбијање незаконитости;
- 4) остваривање људских и мањинских права и слобода;
- 5) недискриминацију при извршавању полицијских задатака;
- 6) сразмерност у употреби средстава принуде;
- 7) забрану мучења и примене нечовечних и понижавајућих поступака;
- 8) пружање помоћи настрадалим лицима;
- 9) придржавање професионалног понашања и интегритета;
- 10) обавезу заштите тајних података;
- 11) обавезу одбијања незаконитих наређења и пријављивања корупције.

Иако су Устав и Закон основ у оквиру којег је утемељено поступање полиције, та категорија је промењива, не само у различитим државама и друштвима, већ и у оквиру једног друштва кроз време и развој, трпела је бројне промене. Усаглашавање законодавства појединих држава са бројним међународним прописима, који дефинишу рад и поступање полиције, је нешто што је неминовност и што и наша држава, као чланица бројних међународних организација, мора поштовати.

Полицијске организације, односно органи унутрашњих послова, као и друге

специјализоване службе, имају обавезу да се прилагођавају демократским променама у друштву у складу са уставним и законским обавезама на унутрашњем плану, као и међународним активностима чиме би испунили и своју криминално-политичку улогу (Кривокапић, 2006)

Данас је потпуно јасно да само ефикасна и добро организована полиција може довести до смањења криминалитета. Њена улога у сузбијању криминалитета је од круцијалног значаја, па самим тим се истиче и њена највећа друштвена одговорност. Као структура власти и основни субјект политике сузбијања криминалитета, суочава се са бројним потешкоћама и изазовима, што се одражава на квалитет њеног функционисања и уопште перспективе даљег развоја (Бјелајац, 2015).

Улога полиције се кроз историју мењала, модификовала и прилагођавала самој промени криминалности у његовом етиолошком и феноменолошком погледу. Од самог настанка њена улога је била доминантно репресивна, па се и данас полиција сматра основним репресивним апаратом државе. Према неким теоретичарима прва полиција је основана у Енглеској 1829. године, у време када је Лондон, као главни град Енглеске, био стедиште криминалаца, просјака и скитница и где је несигурност грађана била на изузетно високом нивоу. Као реакција на такву ситуацију основана је полиција која се сматра претечом данашње модерне полиције. Вршена су бројна истраживања у криминологији која су настојала објаснити улогу полиције у друштву, оправдати њено постојање или га оповргнути. У неким истраживањима су коришћене ситуације које су се *ad hoc* дешавале, као што су штрајкови полиције у појединим градовима и земљама. У неким од тих ситуација, када полиције није било на улицама, десили су се бројни злочини и број извршених кривичних дела је драстично увећан по неколико пута. Међутим, у истим или сличним ситуацијама, у неким другим земљама, није дошло до значајне промене у броју извршених кривичних дела. И једна и друга истраживања не дају јасан и прецизан одговор на постављену тезу да ли треба постојати полиција као државни орган или не. Оно што је сигурно је да полиција и њено деловање представљају значајан фактор стабилности у одржавању јавног реда и мира, очувању стабилности и сигурности друштва и појединца и основни је субјект у борби против криминала и других асоцијалних понашања.

У савременом свету, са променама које доноси научно-технолошки развој и модернизација друштва, као и глобализација као нераскидиви феномен данашњице, улога полиције и начин њеног деловања су се такође мењали. Развијање криминала, а нарочито организованог криминала, и његовим усложњавањем изискивало је промене у самом функционисању полиције и примени другачијег модалитета рада и поступања. Основна делатност полиције која спада у групу тзв. *post delictum* радњи, односно активности након извршеног кривичног дела, су открити кривично дело и учиниоца, указати на доказе и прикупити их ради успешног вођења поступка. Ова активност полиције може се одвијати по налогу надлежног тужилаштва или суда или самоиницијативно, што је најчешће и случај. У свом поступању полиција мора поштовати Закон о кривичном поступку, који блиско уређује сваку активност полиције у предкривичном поступку. У примени појединих овлашћења неопходно је добити писану сагласност тужилаштва и суда, како би прикупљени докази имали валидност за вођење поступка, али и како би се спречиле злоупотребе и заштитила права и слободе грађана загарантована Уставом. Овде се најчешће мисли на активности полиције које се тичу аудио и видео снимања, тајне опсервације и прикупљања података, прислушкивања телефонских разговора и других видова електронске комуникације, употребе *undercovera* (прикривени иследник) и сл. Прикупљање података и њихово коришћење у откривању кривичних дела и извршилаца тих дела, посебним истражним методама као што су тајна пратња, аудио и видео снимање, *undercover* и сл. су методе које се у савременом раду полиције користе у већини развијених земаља. Код нас су ове методе такође у употреби и без њих не би било могуће решити већину кривичних дела из домене организованог криминала. Оно што представља проблем у раду полиције је то што организоване криминалне групе, најчешће због великих сума новца које поседују, користе најсавременија средства комуникације и средства за ометање полицијских активности, а да сама полиција није технички довољно добро опремљена како би успела да дође до неопходних информација и података. Због тога је неопходна стална модернизација опремљености полиције, обука и усавршавање како би и њени резултати били бољи у сузбијању криминалитета.

Поред техничке опремљености битан фактор у ефикасном супротстављању

криминалитету је организациона структура полиције. Организациона структура треба да омогући полицијској организацији брз одговор на изазове, ризике и претње безбедности које доноси окружење, да оспособи полицију за ефектно и ефикасно функционисање, то јест за остваривање дефинисаних циљева и постизање жељених резултата уз што мањи утрошак ресурса (Цветковић, 2010).

Данас, више него икада пре, полиција се суочава са бројним и тешким изазовима, који су посебно специфични за овај временски период, карактеристичан по наглој експанзији криминалитета. Полицији као највидљивијем, најбројнијем и најскупљем делу репресивног државног апарата, намеће се основни захтев, а то је висок степен функционалности и ефикасности, ради очувања безбедности, заштите основних права и слобода и делотворног спровођења закона (Бјелајац, 2015). Ову своју функцију и задатке може остварити само уз стално унапређење свог рада технички и организационо, прихватањем и имплементацијом савремених метода рада и поступања, сталном едукацијом полицијског кадра и сарадњом са међународним институцијама, али и отварањем према локалној заједници и сарадњом са ванкривичним субјектима (породицом, школом, медијима, локалном заједницом, научним институцијама и сл.). У складу са тим полиција стално пролази кроз реформе и осавремењивање облика реаговања и поступања, како на класичне облике криминалитета тако и на нова криминална понашања нарочито из домена организованог криминалитета.

У савременој пракси поступања полиције, која се искристалисала и дефинисала у последњих неколико деценија у већини развијених земаља западне Европе и САД, а коју су прихватили и наши научни радници, имплементирајући је у својим истраживањима и научним радовима, издавају се четири модела полицијског деловања:

- деловање уз сарадњу локалне заједнице (Community Policing),
- стратегија разбијених прозора (Broken Windows),
- приступ нулте толеранције (Zero Tolerance),
- стратегија решавања проблема (Problem Oriented Policing).

Деловање уз сарадњу локалне заједнице (Community Policing)

Сарадња са локалном заједицом је један од концепата који се у задњих неколико година имплементира и у нашој земљи и којем се све више поклања пажња, јер је у САД, где је и настао, као и у земљама западне Европе, дао добре резултате на пољу превенције криминалног понашања. Огледа се у сарадњи и учешћу полиције у креирању превентивних програма са локалном заједницом и органима државне управе.

У Стратегији полиције у заједници коју је донела Влада Републике Србије 2013. године стоји да је полиција у Републици Србији у свом деловању оријентисана на остваривање безбедности грађана, друштва и државе афирмишући индивидуалну безбедност грађана као предуслов за равноправно остваривање људских и мањинских права и квалитетан живот у друштву. Савремене промене у демократским друштвима и утицаји које остварује криминал и други облици угрожавања безбедности, захтевају да се јача и унапређује превенција уз развијање партнерства са грађанима и заједницом. Развој полицијске делатности у заједници заснива се на унапређивању превентивног рада полиције, полицијске организације и управљања, система вредности у полицији и вредновања полицијског рада и афирмисање улоге заједнице у подизању нивоа безбедности. Концепт полиције у заједници, промовише идеју о већем учешћу заједнице и грађана у полицијском деловању, као савремени приступ безбедности грађана, друштва и државе. Полиција у заједници подразумева подизање нивоа свести, професионалне културе и рада полиције, кроз проактивно деловање и исказивање интересовања за безбедност заједница и уважавање ставова грађана о безбедности. Успостављање и развој полиције у заједници је мотивисано намерама да се унапреди сарадња и заједнички рад полиције и заједнице, што доприноси смањењу конфликта, обезбеђује бољу доступност правде и адекватан одговор на безбедносне потребе и захтеве грађана уз њихову подршку полицијском раду. У Стратегији полиције у заједници коју је донела Влада РС, 30.4.2013. године стоји да развој полиције у заједници представља тежњу полиције да оствари доследну заштиту достигнутог нивоа људских и мањинских права, утврђених законима, ратификованим међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права, поштује културолошке и друге легитимне различитости и идентитете појединаца и

група, обезбеди одговорну и хуману примену закона, развија етичке вредности и позитивну културу организације и својих службеника, уважава потребе и захтеве грађана и заједнице и са њима споразумно одлучује и делује.

У Великој Британији безбедност у заједници је позитивни резултат активности превенције криминала која се показује као нови квалитет људског живота. У таквом позитивном окружењу становништво, и индивидуе и колектив, су заштићени од могућих опасности или претњи које произилазе из насиља или кривичних дела, а институције имају одговоре и капацитете да реше безбедносне проблеме (Бјелајац, 2015: 274). Међународни центар за превенцију криминала дефинише безбедност у заједници као активну радњу, односно процес у коме се кључне организације једне заједнице удружују да би радиле у партнерству ради постизања безбедније животне средине за све.

Рад полиције у заједници има три заједничке карактеристике: партнерство полиције и заједнице, приступ решавања проблема и организациона децентрализација. Вилијамс указује на то да се претходни покушаји увођења иновативних промена у полицијским организацијама нису успели одржати, пре свега јер нису добро схваћени од стране полицијских руководиоца, који нису подржали структурне промене, које су од суштинског значаја за институционализацију полиције у заједници (Villiams, 2003). Рад полиције у заједници је и филозофија (начин размишљања) и организациона стратегија (начин да се изврши ова филозофија), који омогућава полицији и заједници да блиско сарађују и на креативне начине реше проблеме криминала и других друштвених поремећаја и побољшања квалитета живота у заједници. Филозофија почива на веровању да грађани заслужују увид у процес рада полиције у замену за њихово учешће и подршку (Trojanovicz, Bucknerouk, 1990).

Усвајање полиције у заједници као начина рада полиције не значи напуштање традиционалног модела полицијског деловања које се тиче истражних радњи и хитног реаговања на злочин. Уместо тога, равнотежа мора бити успостављена између захтева за брзом реакцијом и деловањем у ситуацијама где је то неопходно и повећаним фокусом на превентивном деловању полиције. Максималан учинак се може најбоље постићи кроз

приступ који комбинује две филозофије (Edwards, 1999). Као и полиција у заједници, и друге полицијске стратегије, као што су обавештајне полиције (*Intelligence led police*) и *problem-oriented police* су се истовремено појавиле (Prenzler, Sarre, 2002). *Intelligence led police* је модел деловања полиције који се односи на то да полиција пре свега мора да се базира на обавештајном раду. Овај модел настао је 90-тих година прошлог века а његови заговорници инсистирају на њему нарочито након терористичких напада 11. септембра 2001. године у САД-у. Настао је у САД и Великој Британији и често се комбинује са осталим моделима полицијског деловања. *Problem-oriented police* стратегија ставља већи нагласак на истраживања и анализе, као и превенције криминала и ангажовање јавних и приватних организација у смањењу проблема заједнице. Herman Goldstein, универзитетски професор (University of Wisconsin–Madison), засновао је ову стратегију 1979. године, а она се базира се на активирању свих потенцијала заједнице на идентификацији проблема у најранијој фази његовог јављања како би реакција била адекватна.

Рад полиције у заједници је стратегија која може бити успешна када се користи са другим комплементарним стратегијама. Планирање деловања полиције захтева тимски рад сарадњу, комуникацију, сарадњу између надлежних органа и фактора, и између полиције и заједнице. Планирање активности мора обухватити одговорност на индивидуалном нивоу (сваког полицијског службеника), на нивоу полицијске организације (било да се ради о полицијској станици, одељењу и сл.), јер сарадња са заједницом мора бити део свакодневних активности полиције. Уз рад полиције у заједници као централни парадигме, могуће је спровести иницијативу и стратегију која обухвата изградњу партнерстава у контексту повећања размене обавештења и већег разумевања заједнице, укључивање локалних организација у превентивне програме и рад полиције уопште. (Ratcliffe 2003).

Активности које полиција предузима у циљу подизања сигурности локалне заједнице су бројне и у литератури се срећемо са неколико подела односно група тих активности. Према Моргану и Њубурну (Rod Morgan i Tim Newburn), те активности се могу поделити у 4 групе :

- хватање у коштац са узроцима криминалитета – програми са децом, програми локалне заједнице, превентивни програми са школском популацијом (код нас се реализују програми „Вршњачко насиље“, „Дрога је нула, живот је један“, предавања на тему електронског насиља и сл.), рад са преступницима и њиховим породицама;
- смањење прилике да се изврши злочин – предузимање мера чији је основни циљ подизање нивоа безбедности грађана. Огледа се у побољшању сигурности кућа и објеката, уградња савремених видео надзора, побољшање осветљености јавних површина и улица, поштовање безбедносних процедура приликом издавања дозвола за рад појединих објеката и сл.
- бављење специфичним проблемима злочина – ове активности полиције тичу се појединих врста криминалних дела, која су специфична и доминантна на одређеном подручју, као што су тешке крађе у кућама и становима, насиље у породици, вршњачко насиље, разбојништва, неовлашћено коришћење туђег возила, насиље над децом и сл.
- помоћ жртвама злочина и смањење страха од криминалитета – помоћ жртвама злочина (жртвама насиља у породици, жртвама сексуалних деликата), програми и иницијатива за самозаштиту и сл.

Стратегија разбијених прозора (Broken windows)

Овај концепт полицијског деловања настао је 1982. године а први су га предложили амерички научници Вилсон и Келинг (James Q. Wilson and George L. Kelling). Инспириран је жељом промене у раду полиције на терену у многим деловима САД, пре свега Њујорку. Овај концепт се заснива на претпоставци да један непоправљен разбијен прозор симболизује и преступнику и онима који закон поштују да ником није стало да се супротстави преступу. Уколико средина и званични органи не одреагују на најситнији пропуст (разбијен прозор, графите и сл.), то је сигнал да се делинквенти на том подручју могу настанити и испољавати преступничко понашање без бојазни од санкционисања. Вилсон и Келинг су на основу резултата пројекта, који је реализован у 28 градова САД-а,

оформили своју теорију разбијених прозора. У том пројекту у градовима су појачане пешачке полицијске патроле у квартовима где су се јавили и најситнији преступи. Резултати пројекта су били такви да, иако стварна стопа криминала није значајно смањена, локално становништво се осећало безбедније због повећаног присуства полиције у њиховом суседству. Такође, грађани који живе у подручјима где су уведене пешачке патроле су испољавали позитиван став о полицији у знатно већем степену.

Најпознатији пример примене полицијске стратегије „разбијених прозора“ је у Њујорку 1990. године, под управом градоначелника Рудија Ђулијанија (Rudy Giuliani) и начелника полиције Вилиама Братона (William Bratton). Ђулијани и Браттон су тражили агресивно супротстављање злочину на ниском нивоу, што је узроковало повећање броја хапшења за најситније прекршаје (за 70 %). За то време, криминална активност у Њујорку пала у стопама које далеко надмашују национални просек у Сједињеним Америчким Државама. Број кривичних дела са елементима насиља у Њујорку, опао је за више од 56 %. Имовински криминалите је опао за 65 % у граду, у односу на 26 %, колико је било смањење широм САД-а. Стопа пријављених пљачки и разбојништва је пала за 3,2 % , док је крађа возила опала за 2,1 %. Присталице теорије сломљеног прозора су тврдили да ови статистички подаци пружају јаке доказе да је идеја рада полиције по овом концепту дала више него добре резултате. Међутим, критичари ове теорије тврде да нема доказа да је смањење ситних преступа довело до смањења насилног и имовинског криминалитета. Наведено је неколико других могућих објашњења за ове резултате. Прво, величина полиције у Њујорку порасла за више од једне трећине током 1990-их, док је број људи који су осуђени за злочине у граду повећао за 24 одсто. Друга половина деценије је донела економски бум, који је довео до виших стопа запослености, и широм земље и у самом Њујорку. Између 1992. и 1999. године, стопа незапослености у Њујорку опала за 39 %, а статистичка анализа је показала да су бољи изгледи за запошљавање условили смањење стопе криминалитета.

Теорија сломљених прозора, такође је критикована због подстицања расне дискриминације мањинских група, посебно Афроамеричке и латино заједнице, као и да доприноси пренатрпаности затвора и скупих терета за правосудни систем.

Пристап нулте толеранције (Zero Tolerance)

Овај начин полицијског деловања захтева да се полиција ангажује у сузбијању и најситнијих престапа и асоцијалних понашања, са циљем да се отклони осећај страха грађана од криминала. Тежња оваквог деловања је да се сузбијањем и неких најситнијих престапа као што су просјачење, скитња, испијање алкохола на јавним местима, писање графита и сл. пошаље порука и озбиљнијим преступницима да њихово понашање неће остати некажњено и незапажено. Термин „нулта толеранција“ се односи на политику сузбијања, од најтежих кривичних дела па све до оних најситнијих прекршаја, настојећи да реагују на све прекршиоце једнако у духу праведности и нетолеранције на кршење свих правила (Skiba, Peterson, 1999). Програми нулте толеранције у деловању полиције реализовани су у САД и показали су низ мањкавости и недостатака. Нулта толеранција је тада посматрана као мера за борбу против криминала на локалном нивоу са циљем успостављања реда на јавним местима (Smit, 2001). Истраживања и евалуација рада полиције показала су и недостатке као што је повећање бруталности полиције и злоупотреба полицијских овлашћења, прекомерне употребе силе, погрешна хапшења, разни облици корупције, што указује да су полицијске снаге ван контроле. Програми нулте толеранције су уведени и у школама САД, у појединим државама. Увођење нулте толеранције на престапе у школама и школској средини допринели су смањењу броја таквих престапа не само у школи и универзитету већи и непосредној близини васпитно-образовних установа. У појединим школама је на престапе, као што су поседовање наркотика или оружја у школи и школском дворишту, као мера уведено потпуно удаљавање из установе без алтернативе да преступник даље настави школовање. Управо та одлика ове стратегије, што не пружају никакве алтернативне начине за ученике да постигне образовање, више подстиче криминал него што га спречава (Bogos, 1997). *New York Times* је објавио извештај са бројних студија у којима стоји "да црни ученици у школама широм земље су далеко чешће него белци суспендовани или протерани из школе, а далеко мање шансе су да буду у школама и разредима за надарене" (Levin, 2000).

Примена оваквог модела деловања полиције мора бити постепена и подложна евалуацији и преиспитивању. Не може се свим облицима делинквентног и асоцијалног

понашања приступити са овог становишта. Потребна су истраживања и стална провера делатности полиције, организовање пилот пројеката који би показали све врлине и мане ове стратегије. Евидентно је да се раним детектовањем и реаговањем на најситније преступе спречава ескалација таквог понашања и његова прогресија у озбиљније облике делинквентног и криминалног понашања. Исто тако је евидентно да таква реакција полиције и државних органа има низ недостатака који се најчешће и наводе као основна критика овог модела поступања полиције.

Стратегија решавања проблема (Problem Oriented Policing)

Рад полиције заснован на фокусирању полицијских активности на решавање проблема, од самог тренутка настанка, је основа овог модела полицијског деловања. Проблемски оријентисан рад полиције представља такав модел у којем полиција не чека позив како би реаговала, већ се активно укључује у процес откривања самих узрока проблема. Полиција пре самог испољавања криминалног понашања настоји да идентификује узрочнике проблема, и да онда у сарадњи са другим чиниоцима и субјектима, усмери своје деловање како до манифестације проблема у тежем облику не би ни дошло. Први је овај модел рада полиције артикулисао професор права Херман Голдштајн, још 1979. године (Herman Goldstein). Он је сумирао основне елементе проблемски оријентисаног рада полиције. Према Голдштајну полиција класификује одређене проблеме било да се ради о тежим злочинима или о преступничком понашању са мањим последицама, користи резултате научних истраживања и податке до којих се долази практичним радом полиције на терену и све то сумира како би се што успешније супротставила таквим облицима понашања у сарадњи са другим друштвеним актерима (Goldstein, 2001).

Овакав начин рада полиције придаје велики значај превентивним активностима и настоји да укључи друге јавне установе и субјекте, невладине организације, када њихово учешће има потенцијал да значајно доприноси смањењу проблема. Резултати до којих се долази применом оваквог концепта рада полиције се презентују другим субјектима и јавности, а све са циљем побољшања рада полиције, њеној професионализацији и

креирању најефикаснијих мера у сузбијању друштвено негативних обика понашања.

Основна претпоставка већине концепата рада полиције огледа се у томе да је полиција државни субјект који је задужен за спровођење закона, при чему се занемарују њене друге могућности деловања на криминална понашања. Рад полиције подразумева често и одређене мере тајног и прикривеног деловања. Концепт проблемски оријентисаног рада полиције подразумева отварање полиције према јавности, контролу рада полиције и сарадњу са другим субјектима, како у оквиру кривичних тако и ванкривичних субјеката, који могу допринети успешној борби против криминалитета. То никако не значи да треба запоставити конвенционалне начине и методе полицијског деловања, већ да те начине и методе треба осавременити, унапредити и повезати са другим поступцима и активностима других чинилаца и фактора који се баве проблемом криминалитета.

У циљу решавања проблема, полиција мора прво разумети узроке и услове који доприносе јављању неког проблема. Полиција мора пажљиво и потпуно испитати и анализирати факторе који доприносе или изазивају проблем. То захтева од полиције да оде и корак даље од самог прикупљања доказа и других облика стандардног полицијског деловања на преступ. Полиције треба да истражи и да одговоре на питања као што су:

- Колико је велики и колико је озбиљан проблем? Ко је оштећени и како?
- Који услови и фактори доприносе проблему? Где проблем постоји, и, обрнуто, где то не постоји? Како објаснити разлику?
- Како полиција тренутно решава проблем, и са којим ефектом тренутна реакција полиције доприноси решавању проблема?
- Које друге групе, организације и појединци деле одговорност за решавање проблема и колики је њихов допринос томе?
- Како се слични проблеми манифестују негде другде и на који начин се решавају?

На овај начин полиција настоји да пажљиво анализира проблем - како најефикасније одреаговати на проблем, како га решити са постојећим концептом и средствима деловања, како наћи нове начине реакције на проблем уколико постижећи

модел не даје резултате, како се исти проблем манифестује у различитим условима локалне средине. Уз нове увиде у проблеме добијене пажљивом анализом, полиција се охрабрују да развије нове одговоре на проблеме, одговоре који су прилагођени самом проблему и конкретним условима локалне средине у којима се јављају. Полиција се подстиче да развије одговоре, или више типичних комбинација одговора, изван конвенционалног деловања, а све у циљу успешног реаговања на идентификовани проблем.

Општи циљ концепта проблемски оријентисаног рада је да полиција буде ефикаснија у решавању широког спектра проблема јавне безбедности, да полиција буде подржана од стране јавности и јавног мњења, да стекне поверење јавности али уједно и да оствари основну улогу у вези са одржањем јавног реда и мира, у складу са принципима уставне демократије.

Концепт проблемски оријентисаног рада полиције користи више различитих модела деловања од којих је најпознатиси САРА модел. Сара је акроним који значи скенирање, анализу, одговор и процену (SARA = scanning, analysis, response, assessment). Свака фаза САРА модела подразумева конкретне кораке које треба предузети (Scott, 2005).

Скенирање - подразумева прикупљање података о стању у локалној заједници, проблемима који се јављају, идентификацију последица које ти проблеми изазивају у заједници, уочавање који су проблеми приоритетни, утврђивање колико често се проблем јавља и колико дуго траје.

Анализа - ова фаза подразумева идентификацију и разумевање догађаја и услова који претходе и прате проблем, анализу и обраду прикупљених података, како се проблем јавио, због чега у одређеном тренутку и на одређеној територији, утврђивање ресурса који могу помоћи у решавању проблема, израду хипотезе о узроку проблема и начину његовог решавања

Одговор – представља фазу у којој се предлажу конкретна решења за решавање

одрђеног проблема. Која средства, методи, који субјекти би требало да буду укључени у процес решавања проблема, да ли се сличан проблем већ испољавао и у ком обиму, на који начин је тада реаговано на њега – све су ово питања на која се у овој фази тежи дати одговор. На крају се предлаже план конкретног реаговања и активности које треба спровести у циљу решавања проблема.

Процена – фаза у којој се вреднују постигнути резултати. Врши се евалуација постигнутог и упоређивање са оним што је планирано. Процена да ли су постављени циљеви реализовани и у ком обиму, да ли су употребљена средства дала жељени резултат, каква је била улога појединих субјеката који су били укључени у процес решавања проблема, и на крају извођење закључака о предузетим активностима у циљу коришћења у неким следећим сличним ситуацијама.

Концепт рада полиције оријентисаног на решавање проблема компатибилан је са другим сличним моделима полицијског деловања. Међусобно се допуњују и користе сазнања и резултате до који долазе у свом поступању како би пронашли што боља и ефикаснија решења у сузбијању криминалитета. Одређене реформе у поступању судова и тужилаштва и њихово сагледавање проблема криминалитета не само кроз призму репресије, већ и њихово укључивање у превентивне програме, такође је у компатибилном односу са концептом полицијског деловања заснованог на решавању проблема. Стратегија решавања проблема захтева да се полиција ослања на укљученост локалне заједнице и грађана у процес решавања проблема. Полиција изграђује односе поверења са грађанима у заједници, што је у одређеном смислу и суштина деловања полиције у заједници. Такви односи поверења су нужни, јер грађани у заједници треба да представљају „продужену руку“ полиције у контексту тенденције да обављају проширене полицијске задатке (Бјелајац: 2015).

Као што се може закључити из наведених концепата поступања полиције, у савременим друштвима, фокус тог поступања је све више усмерен на превентивне активности. Основни циљ је предупредити јављање кривичних дела у што ранијој фази настанка. Да би успешно креирала и учествовала у обликовању превентивних програма

усмерених на спречавање настанка преступничког понашања или смањења на што мању меру, полиција у свом деловању мора користити податке, сазнања и резултате научних истраживања која су рађена у тој области. Модерна криминална политика је изградила концепт функционалног повезивања својих програма превенције са резултатима конкретних етиолошких истраживања. Тај рационални и практични елемент доминира у овој науци, јер програмирање репресивне, као и превентивне политике и њихова успешна реализација зависе од фактора који проузрокују криминалитет. Међутим, научно организовање борбе претпоставља и свестрано научно познавање криминалног феномена, што је превасходни задатак криминалне етиологије (Млађеновић-Купчевић, 1982). Дакле, неопходно је искористити све податке до којих су дошла истраживања како би програмима превенције били на адекватан начин обухваћени и третирани узрочници настанка криминалног и преступничког понашања. Неспорно је да полиција даје пуни допринос са аспекта превенције криминалитета. Њене активности нити почињу, нити се завршавају радњама идентификације и кривичним гоњењем починилаца кривичних дела. Савремена полиција учествује у обукама у циљу спречавања кривичних дела и откривања њихових извршилаца, али и у оквиру своје надлежности пружа помоћ потенцијалним жртвама криминала. И то је такође њена есенцијална улога (Бјелајац, 2015:265)

Ефикасност превентивног рада полиције у директној је зависности од (Стојановић, 1991):

- подршке грађана,
- кадровске оспособљености,
- техничке опремљености,
- степена унутрашње корупције,
- континуиране едукације и специјализације,
- систематизације организационих јединица,
- међународне сарадње,
- приватизације сигурности (приватне агенције).

Од основних активности које полиција свакодневно спроводи у свом раду и

поступању, а које се могу подвести под превентивне, можемо навести следеће:

- Патролна и позорничка делатност у деловима где су учестали проблеми;
- Надзор и обезбеђење објеката који могу бити предмет напада или у којима се могу очекивати одређени проблеми и преступи;
- Обезбеђење јавних скупова и контрадиверзионе мере;
- Евиденције и дозволе;
- Провере идентитета лица и контролни преглед лица;
- Контрола јавног саобраћаја и путника;
- Контрола преласка државне границе;
- Обрада података и аналитичко-статистичко истраживање;
- Информисање грађана и рад у заједници,
- Појачан надзор рецидивиста и лица која су изашла са издржавања казне;
- Сарадња унутар међународних полицијских организација.

Иако се превенција сматра основом савременог полицијског деловања и јединим исправним и правим путем којим треба ићи како би борба са криминалитетом и свим његовим појавним облицима дала најбоље резултате, сведоци смо да репресивна улога полиције и даље доминира, односно да деловање полиције почиње након сазнања да је извршено кривично дело.

5.2. ТУЖИЛАШТВО И ЊЕГОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Тужилаштво као део правосудног система има улогу да спроводи закон, истражне радње и кривично гони извршиоце кривичних дела. Улога Јавног тужиоца је јасно дефинисана и Закоником о кривичном поступку (ЗКП) где се у чл. 43. наводе његова права и дужности. Основно право и основна дужност јавног тужиоца је гоњење учинилаца кривичних дела.

За кривична дела за која се гони по службеној дужности, јавни тужилац је надлежан

да:

- 1) руководи предистражним поступком;
- 2) одлучује о непредузимању или одлагању кривичног гоњења;
- 3) спроводи истрагу;
- 4) закључи споразум о признању кривичног дела и споразум о сведочењу;
- 5) подиже и заступа оптужбу пред надлежним судом;
- 6) одустане од оптужбе;
- 7) изјављује жалбе против неправноснажних судских одлука и да подноси ванредне правне лекове против правноснажних судских одлука;
- 8) предузима друге радње када је то одређено овим закоником.

Улога тужиоца кроз историју се мењала као што се мењала и у различитим државама са различитим државним уређењем. Оно што је заједничко свима је да тужилац има комплексну улогу која се огледа у заштити права и слобода свих грађана, али уједно и заштита државе и спровођење закона на правичан начин. Улога тужиоца се огледа у покретању кривичног поступка и предлагању санкције, искључиво у оним случајевима када се несумњиво утврди кривица. Постигнути резултати практичне примене тужилачког концепта истраге по њеном озакоњењу у компетентном кривичном процесном законодавству говоре у прилог томе да он доприноси њеној ефикасности неупоредиво више него судски концепт истраге. Ово пре свега из разлога што је добро познато и сасвим неспорно да је ефикасно спроведена истрага један од веома битних фактора ефикасности кривичног поступка као целине (Радуловић, 2012). Тужилачко-полицијски концепт истраге је доминантан у савременом кривичном процесном праву, и то како у компаративним националним кривично-процесним законодавствима, тако и пред међународним кривичним судовима (Шкулић, 2005). Већина европских земаља је напустила концепт у којем истражни судија води поступак извођења доказа и прешла на концепт тужилачке истраге.

У Немачкој, као и у САД и другим земљама, кривични поступак је доживео значајне промене током последњих деценија. Једна заједничка карактеристика је да су јавни тужиоци добили доминантну улогу у том поступку. У Немачкој, пре судске одлуке, све већи удео случајева је већ завршен од стране јавног тужиоца. Ово високо дискреционо право тужиоца, познато као претпретресно скретање или неформално санкционисање, је да се утврдити у ком случају би требало одложити суђења одбацивањем оптужби или наметањем одређене обавезе осумњиченима у замену за неку другу кривичну санкцију (Entorf, Spengler, 2015). Увођење оваквих овлашћења тужиоца и изрицање алтернативних незатворских санкција у Немачкој и другим Европским земљама допринело је смањењу броја затвореника у установама за извршење кривичних санкција. У САД, број затвореника осуђених на дугогодишње казне затвора се скоро учетворостручио у периоду између средине седамдесетих година прошлог века и данас. У 2011. години, број затвореника на 100.000 становника у САД је био 730, што је више од осам пута већи од оног у Немачкој, где је тај број 87. Ови подаци говоре у прилог тенденцији смањења изрицања затворских казни у Европском законодавству, док са друге стране говоре о доминацији изрицања затворских санкција у САД. Улога тужиоца је доста комплексна и он увек мора водити рачуна о балансу - са једне стране заштита законитости и спровођење закона, а са друге стране заштита и самог извршиоца кривичног дела у процесу извођења доказа његове кривице. Тужиоци заступају интересе свих грађана у томе да се судски поступци спровode на марљив, стручан и поштен начин којим се уважавају права свих грађана (Бјелајац, 2015). Међутим, улога тужиоца у кривичном поступку није била предмет неких битнијих истраживања као што је то случај са полицијским деловањем и поступањем. Ово се може оправдати чињеницом да је рад полиције видљив и експониран, док тужиоци раде у залеђини и њихово поступање није толико видљиво за обичног грађанина. Према неким истраживањима, која су рађена у Америци, улога тужиоца у тој земљи у кривичном поступку је неприкосновена и потпуно аутономна од спољњих утицаја и фактора. Тужиоце бирају грађани, док се у неким другим државама тужиоци именују од стране политичке елите, која је на власти што оптерећује сам рад тужиоца. У тим земљама тужиоци су често под притиском не само да предложи блажу казну већ, неретко, и да одустану од покретања поступка. Постоје и извесне разлике у погледу

предлагања санкције од стране тужиоца. У већини земаља САД тужиоци "саветују" суд коју казну би требало да изрекне, док нпр. у Јапану, њихов препоруке скоро увек буде усвојена. Неке од разлика се тичу и тога да тужиоци у појединим земљама, као што је Јапан, не могу понудити повољнији статус, уколико осумњичени призна кривицу, док је на пример код нас та могућност дата тужиоцу.

Рад тужиоца мора бити независан и лишен свих притисака како би што успешније испунио своју улогу спровођења закона и заштите друштва од криминалитета, и са друге стране заштитио уставна права и слободе сваког грађанина. Међутим, рад тужиоца се не може одвојено посматрати од рада полиције и суда. Тужилац је задужен да налаже мере и радње које су неопходне за прикупљање доказа о учињеном кривичном делу. Полиција је та која прикупља доказе и у законској је обавези да поступа по налогу тужиоца. Тужилац цени валидност прикупљених доказа, налаже нове мере и радње за прикупљање потребних информација о одређеном делу. На основу свих релевантних доказа и прикупљених информација тужилац доноси одлуку о покретању кривичног поступка и процесуирању предмета према надлежном суду, одустаје од кривичног гоњења или предлаже алтернативну санкцију, ако је она сврсисходна. Од процене тужиоца зависи и да ли ће се покренути комплетан правосудни апарат укључујући суд и установе за извршење кривичних санкција. Вођење кривичног поступка, извођење доказа, трошкови вођења поступка, трошкови бранилаца, вештачења и слично, су веома скупа процедура те од ваљане и правилне процене тужиоца зависи и финансијски исход целе процедуре. Ову одлуку доноси користећи своја овлашћења, која му је закон дао, али и дужности и обавезе, које нису увек на страни државног апарата, већ и на страни осумњиченог у преткривичном поступку. Уколико не процени све материјалне доказе и чињенице, и не предузме све радње неопходне за успешно прикупљање свих релевантних чињеница неопходних за правилно одлучивање, то може довести до неосноване оптужбе. Такве оптужбе и оптужни предлози најчешће изискују боравак осумњиченог у притвору који после судске одлуке која буде ослобађајућа, значи и плаћање надокнаде осумњиченом због неоснованог боравка у притвору.

У Смерницама о улози тужилаца усвојеним од стране 8. Конгреса Уједињених

нација о превенцији злочина, посебно се истиче: „Тужиоци ће обављати активну улогу у кривичним поступцима, укључујући покретање поступка, и када је то одобрено законом, или у складу са локалном праксом, у истраживању злочина, надгледању законитости ових истраживања, надгледању извршења судских одлука и спровођењу других функција којима се штити јавни интерес. Тужиоци неће иницирати нити наставити саслушање, односно, учиниће сваки напор да се поступак обустави, када независна истрага покаже да су оптужбе биле неосноване. Тужилац мора посветити потребну пажњу кривичним делима почињеним од стране званичника, нарочито у вези са корупцијом, злоупотребом власти, тешким кршењима људских права, и на друге злочине признате међународним правом, као и тамо где је то дозвољено законом, локалном праксом, и истрагом таквих прекршаја. Како стоји у Смерницама о улози тужилаца, у тачки 16 „Када тужилац дође у посед доказа против осумњиченог, за које се основано зна или верује да су прикупљени применом незаконитих метода, које представљају тешко кршење људских права осумњиченог, нарочито ако такво понашање представља мучење или свиреп, окрутан или понижавајући третман или казну, као и друга кршења људских права, неће их применити ни против кога, осим против лица која су посегнула за таквим методама, и у складу с тим ће обавестити Суд, како би се предузеле све неопходне мере да се одговорна лица приведу правди“.

Из наведеног се може видети да улога тужиоца није само да обезбеди доказе преко полицијског деловања и сарадњом са другим институцијама, већ и да доказе до којих дође цени на начин да обезбеди поштовање свих слобода и права сваког грађанина. Овде се нарочито скреће пажња да тужилац не сме користити доказе који су прикупљени на незаконит начи, па иако они потврђују кривицу осумњиченог. Његова обавеза и дужност је да буде непристрасан, али да штити и једну и другу страну у поступку.

Јавни тужилац није само извршни већ и правосудни орган који мора бити самосталан и непристрасан у свом раду. Значај овог органа у правосудном систему је од кључне важности и уопште његова улога у друштву све више се ставља у средиште пажње борбе против криминалитета, како у националним, тако и у међународним оквирима (Бјелајац, 2015).

Тужилаштво, као и полиција, поред своје доминантне улоге у сузбијању криминалитета, која се огледа пре свега у репресивном деловању, мора све више пажње посветити и превенцији преступничког понашања. Ову своју улогу може испунити само сарадњом са другим институцијама и анализом предмета који су у обради у тужилаштву. Статистичком обрадом тих података, анализом и извођењем закључака, може дати битан допринос у креирању мера политике сузбијања криминалитета, а нарочито у реализацији превентивних програма. У западним земљама, а нарочито у САД, тужилац има широк спектар деловања и сарадње са државним и јавним институцијама, али и са приватним сектором, нарочито приватним агенцијама које се баве безбедношћу лица и објеката. Разменеом података са тим факторима тужилац користи сазнања и податке до којих су они дошли како би и у свом поступању применио та достигнућа. Код нас је такође неопходно да тужилаштво сарађује са другим органима, институцијама и организацијама, приватним сектором и научним институцијама и да разменом информација, података и сазнања, предлаже одређене мере које ће допринети сузбијању одређених облика криминалног понашање и утицати на криминогене факторе који погодују криминалитету. С обзиром на стално усложњавање криминалитета и праћење савремених трендова и дешавања, нових појавних облика криминалитета, нарочито организованог криминалитета, тужилаштво мора користити савремена научно-технолошка достигнућа у свом раду. То подразумева не само коришћење нових метода и средстава за доказивање и прикупљање материјалних доказа већ и стално стручно усавршавање и едукацију тужилачког кадра.

Корупција је један од фактора који оптерећује рад тужилаштва у нашој земљи. Тужиоци, иако декларативно представљају независан орган, често бивају под притиском људи из криминогене средине и појединаца из власти. Ти притисци се односе на одустајање од покретања кривичног поступка, занемаривање и уклањање појединих доказа и сл. Због тога је нарочито важно приликом избора тужиоца и његових заменика као критеријум узети у обзир високе људске и професионалне квалитете.

5.3. СУД И ЊЕГОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Извршна и законодавна власт у већини друштава је промењива. У таквим условима мора постојати један стални елемент државне власти, који је гарант заштите непроменљивих и трајних друштвених вредности, као што су слобода и права, лична сигурност и имовинска безбедност. Тај елемент државне власти представљају суд и судије, који морају имати све гаранције потпуне самосталности и независности. Суд је државни орган који је у свим друштвима од свог настанка био претпоставка заштите уставности, правде, правичности, слободе и права сваког грађанина без обзира на верску, расну, социјалну или било коју другу припадност и различитост. Судови у сваком друштву имају двоструку улогу. Једна је заштитна у односу на права, интересе и слободе свих грађана која су законом прописана и загарантована. Друга улога је заштита уставности и законитости једне државе. Још од доба античке Грчке и старог Рима о судијама се говорило као о особама које морају имати највише људске, етичке, моралне и све друге квалитете, како би могли адекватно користити законе ради спровођења правде и правичности.

Судови су самостални државни органи којима припада судска власт. Судови штите слободе и права грађана, законом утврђена права и интересе правних субјеката и обезбеђују уставност и законитост (Стојановић, 1991). Међународно право прописује низ захтева које државе треба да испоштују приликом избора судија. Један од њих је да избор судија мора да буде транспарентан и јаван и да за звање судије могу бити бирани појединци који задовољавају одређене професионалне квалификације и моралне квалитете. У односу на критеријум именовања, међународно право даје јасне Смернице (Бјелајац, 2015):

- Именовање судија треба да буде на основу њихових стручних квалификација и у транспарентном поступку;

- Препоручује се да се поступак именовања повери независном телу, како у поступку именовања не би долазили до изражаја политички интереси, иако се не искључује поступак именовања судија од стране извршне власти;
- Поступак именовања, независно од тога које тело врши именовање, мора гарантовати да одређени кандидат поседује потребне способности и независност;
- Критеријуми за именовање судија напредне треба да буду гаранција прилива најбољих правничких кадрова у правосудни систем, не само у интелектуалном и стручном погледу, већ и у етичком;
- Избор судија се не сме темељити на критеријумима који кандидате могу дискриминисати, по основу пола, етничког или друштвеног порекла, политичких, филозофских мишљења или верских уверења.

Да би био биран на место судије појединац, поред испуњења општих услова за рад у државним органима, мора поседовати и друге карактеристике. У нашој земљи услови за избор судије су прописани Законом о судијама, и поред тих општих услова, кандидат мора задовољити и услове стручности, оспособљености и достојност. У члану 45. наведеног закона стоји „Стручност подразумева поседовање теоријског и практичног знања потребног за обављање судијске функције, док оспособљеност подразумева вештине које омогућавају ефикасну примену специфичних правничких знања у решавању судских предмета. Достојност подразумева моралне особине које судија треба да поседује и понашање у складу са тим особинама. Моралне особине које судија треба да поседује су: поштење, савесност, правичност, достојанственост, истрајност и узорност, а понашање у складу са тим особинама подразумева чување угледа судије и суда у служби и изван ње, свест о друштвеној одговорности, одржавање независности и непристрасности, поузданости и достојанства у служби и изван ње, и преузимање одговорности за унутрашњу организацију и позитивну слику о судству у јавности. Критеријуме и мерила за оцену стручности, оспособљености и достојности прописује Високи савет судства, у складу са законом“. Истим Законом је предвиђено да се судија бира први пут на предлог Високог савета судства, који свој предлог упућује Народној скупштини Републике Србије. Оно што је посебно важно, а што Закон такође прописује, је независност судије у доношењу одлуке и вођењу поступка. Судија је слободан у заступању свог схватања,

утврђивању чињеница и примени права, у свему о чему одлучује и није дужан да икоме, па ни другим судијама и председнику суда, објашњава своја правна схватања и утврђено чињенично стање, изузев у образложењу одлуке или кад то Закон посебно налаже.

Основна улога судије је да спроводи законе државе у којој суди као и међународне законе, правила и обавезе, које је држава преузела и ратификовала, и да независно и непристрасно спроводи правду. У одлучивању о кривици или невиности, супротним ставовима између појединаца и државе као и других странака у поступку, судија мора узети у обзир само чињенице, и то у оној мери у којој могу да се утврде, улога сваке странке у поступку и важећег закона за правну ствар у којој одлучује. Оно што се очекује од судије је да поред закона има осећај за правично вођење поступка, на основу својих личних особина правичности, етичности, поштења, непристрасности и слободне судијске процене у сваком предмету у којем поступа. Основна претпоставка нормалног функционисања судства је његова независност у односу на све институције, државне органе и појединце, без обзира коју улогу обаљају у друштву и држави. На VII међународном конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступању са преступницима који је одржан 1985. године је потврђена Резолуција скупштине УН 40/32 и 40/146 којом су утврђена основна начела независности судства. У овим начелима, поред осталог се истиче, да суд треба да одлучује непристрасно, на основу чињеница и у складу са законом, без ограничења и да не буде предмет недостојних утицаја, подстицања, притисака, претњи или интервенција, непосредних или посредних, од стране било ког из било којих разлога. Поред овог начела, издвајају се још неколико одредби које се такође тичу независности судства у одличивању и поступању. Неке од тих одредби су:

- искључиво право судских органа да одлучи о својој јурисдикцији,
- одлуке суда се не могу подвргнути ревизији од стране других органа,
- право свих да им суде редовни правосудни органи у законом уређеним поступцима,
- дужност је суда да судску расправу води праведно и да права свих странака буду поштована,
- држава је дужна да обезбеди средства да би судови нормално обављали своју функцију.

Оно што доприноси независности судства је и сталност судијске функције, што подразумева да судија који је биран на сталну функцију остаје на тој функцији до испуњења услова за пензију или док сам не затражи да буде разрешен функције. Сва ова правила и одредбе имплементирани су и у нашем законодавству, као и у законима већине земаља света. Суд у свакој конкретној кривичној ствари треба да донесе одлуку на основу закона и свог судијског убеђења, независно од било каквог утицаја са стране (Игњатовић, 2005).

Једина сврха кривичног поступка је да се утврди да ли је Тужилаштво утврдило кривицу оптуженог по важећим законима и судија не би требало да дозволи да се поступак користи у друге сврхе. Судија треба да буде равноправан према свим учесницима у поступку и да свима гарантује заштиту права било да се ради о тужиоцу, браниоцу, сведоцима, жртви, осумњученом или другим учесницима у поступку у судници поступајући професионално, љубазно, културну и са уважавањем. Поред тога што заступа право и правду, судије мора да покажу емпатију и разумевање за све стране у поступку.

Као што је наведено судови суде по законима који су важећи у једној држави и ти закони су основа поступања судова. У нашој држави, као и у већини других држава, основни закон којим се руководи судија у свом раду је Кривични закон у којем су прописана сва понашања, која се у одређеном друштву сматрају кривичним делима, као и опште одредбе о кривици и санкције које су прописане за кривична дела инкримисана Кривичним законом. Други правни акт којим се руководи суд и судија је Законик о кривичном поступку, којим су прописани сви елементи кривичног поступка процедуралног карактера. Наравно, поред ова два закона, који представљају основу поступања суда, суд се руководи и користи свим осталим важећим правним прописима и актима који су валидни у вођењу одређеног кривичног поступка. На основу поштовања закона и других правних аката, ценећи валидност доказа које је тужилаштво доставило у одређеном кривичном предмету, сагледавајући све чињенице неопходне за поштовање правде и правичности, судија доноси одлуку. Та одлука, зависно од прикупљених и изведених доказа, може бити изрицање кривичне санкције, у границама предвиђеним и прописаним Кривичним законом за одређено кривично дело, или ослобађајућа пресуда

услед недостатка доказа. Када суд утврди да чињенично стање говори у прилог и потврђује оно на шта је тужилац указао, суд доноси пресуду у којој мора одредити кривичну санкцију и одмерити казну у границама предвиђеним Законом за то кривично дело. При одмеравању казне суд мора водити рачуна не само о ономе што је законом лимитирано већ и о особености самог кривичног дела, као и о карактеристикама личности учиниоца тог кривичног дела, чиме се остварује индивидуализација кривичне санкције као основног принципа политике сузбијања криминалитета. Суд мора пажљиво изабрати санкцију и одмерити казну како би се постигла основна сврха кажњавања, а то је заштита друштва и ресоцијализација учиниоца кривичног дела. Веома битно је и да приликом извођења доказа, па и самог изрицања санкције, суд никада не изгуби из вида саму личност извршиоца и да, исто тако како штити државу, подједнако штити и извршиоца као странку у поступку. Овде се често скреће пажња да суд мора узети у обзир све релевантне доказе и чињенице, али да исто тако све доказе, који су прикупљени на нелегалан и нелегитиман начин, одбаци, иако некада и потврђују кривицу окривљеног. Ради се о доказима до којих се дошло изнуђивањем признања окривљеног, услед злостављања и мучења, као и прикупљање доказа неовлаћеним прислушкивањем или снимањем. У сваком од ових случајева суд има обавезу да доказе прикупљене на тај начин одбаци и искључи из доказног поступка који потврђује кривицу окривљеног. Као правна потпора оваквог поступања суда донета су бројна међународна правила и акти о спречавању злостављања и мучења лица лишених слободе и осуђених лица.

Одлука коју донесе суд превасходно је значајна са аспекта кажњавања појединца у циљу заштите друштва од криминалног понашања, а затим и за самог тог појединца, којег треба самом санкцијом и васпитно-корективним радом у установи ресоцијализовати. Међутим, одлука суда је значајна и у ширем контексту друштва и друштвених чинилаца као и јавног мњења, који сваку одлуку тумаче на различите начине. Посебно је битан утицај медија који у току самог вођења поступка, кроз текстове у новинама и на телевизији, репортажама и информисањем, врше притисак на суд и судије. Тај притисак је утолико већи, уколико је дошло до извесних пропуста у суђењу, или уколико је интерес појединаца и група супротан интересу државе. Овде се пре свега мисли на организоване

криминалне групе и појединце са великим утицајем у друштву, који често и контролишу поједине медије. Притисак јавног мњења може бити политичке природе, инструисан од разних интересних група и медија. Као један вид притиска на рад суда у појединим државама наводи се то што извршна власт и њени представници, бирају судије у највишим судским телима који контролишу рад нижих судова. Најопаснији и најтежи облик притиска на рад суда и судија је напад на судије од стране организованих криминалних група, које застрашивањем покушавају издејствовати доношење одлука које иду њима у корист, или напад и угрожавање судија од стране терористичких организација, које на тај начин желе да изазову хаотично стање у држави.

Корупција у правосуђу представља фундаменталну претњу узвишеним цивилизацијским тековинама, попут правде, једнаких права за све, истине, слободе и др. Она деформише друштво, утиче на продуктивност и рад, а изнад свега ниподаштава концепт људских права, јер спречава појединце да остваре своја права. Зато је овај вид корупције посебно опасан и штетан по друштво у целини (Бјелајац, 2015). Корупција је један од битних чинилаца који руши правосудни систем једне државе. Присутна је у државама у транзицији, у које спадамо и ми, и са недемократским политичким системима. Примање и давање мита је устаљена појава о којој се пуно пише, истраживања показују да је присутна у великом обиму, али да се о њој ћути и да је тешко доказива.

Предуго трајање судског поступка у нашем правосуђу је једна од ставки на коју нам у негативном контексту указују бројне међународне организације и тела. Често застареваше кривичног поступка или његово вишегодишње трајање, без назнака да ће ускоро бити завршено, даје простор за критике о присутности корупције. Као узрок таквог стања у правосуђу, поред корупције, често се наводи и преоптерећеност судова великим бројем предмета и лоша организација. Суђење у разумном року је једно од основних начела вођења кривичног поступка, које је загарантовано сваком субјекту у поступку и које је садржано у чл. 6. Европске конвенције о људским правима. Међутим, често се дешава да окривљени који се налази на слободи, и који са слободе учествује у поступку, намерно преко својих бранилаца одуговлачи поступак различитим одлагањима и захтевима. Ово доприноси стварању слике у јавности да криминалци избегавају кривично

гоњење, да их суд намерно штити, да кривична дела остају некажњена, што све ствара негативну слику о правосудном систему али и о држави која испада неспособна да се супротстави криминалу.

Једна од основних замерки судовима је благост или строгост при кажњавању али и неуједначеност изрицања кривичних санкција за иста или слична кривична дела. У Кривичном закону одређене су границе, односно обзег, у којем је могуће изрећи санкцију за поједину врсту кривичног дела. На основу чињеница, доказа, процене личности, квалификованих облика одређеног кривичног дела, ранијег понашања, осуђиваности или неосуђиваности, судијског уверења и убеђења, зависи и коју казну ће судија одмерити. Неретко се дешава да за слична кривична дела, под сличним околностима, изречена санкција буде или несразмерно висока или несразмерно ниска. У поређењу са другим правосудним системима, за наше кривично законодавство би се могло рећи да је строго, јер су изречене кривичне санкције најчешће затворске. Само издржавање казне затвора је дискутабилно јер од тренутка изрицања пресуде па до њене правоснажности протиче пуно времена. Ако се томе дода и чињеница да и након правоснажности пресуде осуђено лице не одлази на издржавање санкције у установу, из разних, за јавност, нелогичних и неприхватљивих разлога, долазимо у ситуацију да се губи поверење у правосудни систем. Притисак медија и јавног мњења је утолико већи уколико такав појединац, у периоду док чека одлазак на издржавање казне затвора, учини ново кривично дело са тежом последицом.

5.4. УСТАНОВЕ ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И ЊИХОВА УЛОГА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Установе за извршење кривичних санкција представљају посебан систем који припада Министарству правде. Све установе из овог система представљају фактор који је доминантно одговоран за реализацију и извршење свих кривичних санкција изреченим извршиоцима кривичних дела. Одговорне су за формално извршење санкција и представљају крајњу карику реаговања државе на криминалитет. Све оно што полиција уради у прикупљању сазнања и доказа о учињеном кривичном делу, тужилаштво обради и

процени да је довољно да подигне оптужницу, и суд на основу доказа пресуди и изрекне санкцију, систем установа за извршење тих санкција конкретизује и реализује. Дакле у установу за извршење кривичних санкција долазе сви они починиоци кривичних дела чија кривица је неоспорно доказана и који су правоснажно осуђени на неку од кривичних санкција прописаних позитивним кривичним законодавством. Иако се налазе на крају ланца формалне реакције државе на криминалитет, њихова улога је веома битна и специфична. Од тога како установе реализују и спроведу поступак ресоцијализације за време боравка осуђеника у установи, зависиће и његово даље понашање по повратку у социјалну средину из које је измештен самим упућивањем у установу. Систем извршења кривичних санкција у Републици Србији заснива се на емпиријским и теоријским основама ирског прогресивног система, који је, у разним модификацијама, доминантна концепција извршења санкција у земљама са дугом демократском традицијом и развијеним пенитенсијарним системима. Систем извршења санкција у Републици Србији представља заокружену целину у чијем саставу се налазе опште и специјализоване установе за различите категорије извршилаца кривичних дела (Бјелајац, 2015). У установе за извршење кривичних санкција убрајају се затвори за пунолетна лица, казнено-поправни завод за малолетнике, казнено-поправни завод за жене, специјална затворска болница, васпитно-поправни дом за малолетнике.

Током историје затворска казна је евалуирала од затварања, да би се сачекало извршење неке телесне казне или смртне казне до савремених кривичних санкција, у којима је акценат на хуманом поступању са осуђеницима и њиховом преваспитању и ресоцијализацији. Настали су бројни системи извршења казни затвора који се развијају још од прве појаве ове казне. До данас нити теорија нити пракса извршења казне затвора нису дошле до одговора који је то најефикаснији систем, од бројних познатих, за испуњење циљева који се постављају пред ову кривичну санкцију. Подела на класични и модерни је једна од најчешћих класификација познатих система извршења казне затвора. Класични системи се карактеришу издвајањем осуђеника по ћелијама (ћелијски систем) током издржавања казне, или у тзв. прогресивној варијанти, у којој су осуђеници део времена издржавања казне боравили и у заједничким активностима или заједничком

провођењу слободног времена. Модерни систем, је такав систем, код којег се строго инсистира на примени његова три основна постулата: ресоцијализација, индивидуализација и хумано поступање са осуђеницима (Будимлић, 2010). У том смислу, на нивоу међународног права, донето је неколико декларација, правила, конвенција и других писаних докумената који се залажу за хумано поступање према осуђеницима и лицима лишеним слободе, поштовање личности сваког појединца, принципи поступања у процесу преваспитања и ресоцијализације лица у установама за извршење кривичних санкција. И наша земља је потписница бројних таквих докумената и у скаладу са њима поступа се са особама која се налазе на издржавању казни затвора. То поступање је засновано на законским, стручним, научним и хуманим основама уз поштовање достојанства личности сваког појединца. Ресоцијализација као основна сврха кажњавања је неоспорна, и њена улога је да се васпитно-корективним радом у установама сваком осуђеном приступи на начин и методама које највише одговарају његовој личности, а све у циљу постизања најбољих резултата у преваспитању осуђеног како не би наставио са вршењем кривичних дела по изласку из установе. Ресоцијализација је схваћена као идеја да је циљ казне преваспитање преступника и његово оспособљавање да поштује друштвене норме, да би се на тој основи поново укључио у заједницу и постао њен користан члан (Игњатовић, 2011). Супротно, ако васпитно-корективни рад у самој установи не да добре резултате и није правилно организован и реализован, то је већа вероватноћа рецидивизма након напуштања установе. У члану 58. Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима стоји да сврха и оправдање мере лишења слободе у крајњој линији јесте заштита друштва против злочина. Таква сврха биће постигнута само ако се време лишења слободе искористи да преступник, у највећој могућој мери, кад буде ослобођен, буде не само жељан већ и способан да живи поштујући закон, као и да се стара о својим потребама. Принципи који се, макар декларативно, морају поштовати приликом извршења институционалних кривичних санкција су:

- принцип хуманости, који подразумева да се са осуђеним лицем мора поступати са поштовањем његове личности и достојанства уз пуно уважавање његовог телесног и духовног интегритета;

- принцип индивидуализације подразумева да се са сваким осуђеником поступа у складу са његовом личношћу, његовим потенцијалима и могућностима, како моралним тако и преваспитним. Поштовање овог принципа је веома значајно јер се не може према свим осуђеницима применити исти модел и методе преваспитања, јер немају сви осуђеници једнаке потенцијале и особине личности како би прихватили и испунили оно што васпитно-корективни рад од њих изискује. Како би се сваком појединцу прилагодио план третмана у установи неопходно је да се направи процена личности осуђеног, као и процена његови могућности и позитивних потенцијала. Зависно од те процене врши се и класификација осуђених лица, како у установе различитог типа (хоризонтално разврставање), тако и у оквиру једне установе у различите васпитне групе (вертикално разврставање);
- принцип заједничког издржавања казне затвора, који подразумева право осуђеника да са другим осуђеницима буде сврстан у групе у оквиру установе, и да може бити одвојен од осталих осуђеника само уколико то његово здравствено стање изискује;
- принцип омогућавања условног отпуста подразумева да се сваком осуђенику даје могућност да, услед доброг владања, добрих резултата у васпитно-корективном раду и позитивне процене стручног особља установе, пре истека изречене санкције напусти установу;
- принцип постпеналне помоћи је веома битан како би се осуђеник након издржавања казне адекватно прилагодио социјалној средини у коју се враћа, најчешће после дужег времена. Подразумева помоћ осуђенику, како материјалну, тако и стручну, како би се адекватно укључио у социјалну средину, и како све оно што је постигнуто у процесу преваспитања не би „пало у воду“ самим изласком и немогућношћу да се на друштвено прихватљив начин прилагоди новим условима живота;
- принцип судске заштите који омогућава заштиту појединих права и обавеза осуђеника док се налазе на издржавању казне.

Казна затвора, иако је присутна у свим кривичним законодавствима земаља широм света, има бројне критичаре и много је оспоравана. Најсавременија друштва, као што је америчко, примењују ову кривичну санкцију изузетно често, и из тог разлога она је на мети критичара. Са друге стране, неке европске државе, учећи на грешкама других земаља, окренуле су се ванинституционалним кривичним санкцијама и примени казне затвора само када друга санкција не може дати жељени резултат. Шведска, Немачка и Холандија су радили на политици смањења изрицања институционалних кривичних санкција и масовног третирања криминала и насиља са алтернативним стратегијама као што су новчане казне, рад у јавном интересу, и ресторативне процеса правде

Масовна примена казне затвора има јак негативан утицај на целокупно друштво нарочито ако је друштво сиромашно и нема економске потенцијале и јачину. Најчешће последице, поред индивидуалних (по својој природи лишење слободе је негација друштвеног живота, производи штетне психичке, физичке и социјалне последице код затвореника), су деградиране породице услед дужег одсуства члана који се налази у установи, економска обесправљеност и повећања криминалних активности. У многим сиромашним насељима у САД, чак једна петина одраслих људи је у затвору у било ком тренутку. Када изађу са издржавања казне, они нису у стању да нађу посао, када нађу посао онда зарађују мање него други чланови друштва због етикете коју имају као осуђивани, наилазе на бројне проблеме који се тичу медицинске заштите као и бројних психолошких проблема који им отежавају интеграцију назад у друштво. Због недостатка могућности да задовољи неке своје основне потребе, стопе поврата су веома високе. Према статистичким подацима, у року од три године од пуштања, 67,8 % ослобођених затвореника поново је ухапшено, док је и у року од пет година чак 76,6 % поново ухапшено. Ова динамика утиче не само на појединце који су затворени, већ и на породице и заједницу око њих, које морају поднети терет недостатка једног члана породице који је у затвору (нпр. једног родитеља који мора да ради и стара се о деци обављајући више послова, јер је други родитељ затворен, наставници који треба да се баве дисциплинским проблемима са децом која испољавају асоцијалана понашања као последицу недостатка једног родитеља и дезорганизације породице и сл.). Осим тога, трошкови за одржавање

затворских установа мере се милијардама долара што често доводи до несташнице средстава за програме социјалне заштите, превентивних програма у школама, помоћи у храни и здравственој нези, удружењима и установама који се баве сиромаштвом, које, са друге стране, подстиче већи дио криминалних активности у многим сиромашним срединама.

Све су чешће и гласније критике одобравања средстава за изградњу нових затвора у Америци. Са милијардама долара које би администрација сачувала уколико не би градила нове затворе и смањење оперативних трошкова за издржавање постојећих установа, кривично правосуђе може да шири и развија спектар људских услуга унутар и изван затвора. Ове услуге могу да обухвате програме за жртве злочина, као и починиоце. Што се тиче првог, ово укључује изградњу сигурних кућа и склоништа за жртве насиља у породици, који укључује брачног партнера и злостављање деце, као и сексуално злостављање. У духу ресторативне и социјалне правде, а у контексту реинтеграције отпуштених преступника и развоја заједнице, и жртавама и починиоцима кривичних дела, подједнако је потребан приступ програмима за ресоцијализацију, запошљавање, саветовања, образовање и обуке за посао (Barak, 2009). Мера упућивања у установу затвореног типа, према бројним критичарима, служи да се појача социјална искљученост иако би нагласак требао да буде на социјалној инклузији.

Поред бројних критика затворске казне, све су чешће критике и условног кажњавања, које се почело наметати у бројним правосудним системима као замена за затворску казну. Са једне стране затвор се сматра крајње рестриктивном кривичном санкцијом, док се са друге стране условно кажњавање сматра превише благом санкцијом која се примењује код широког спектра кривичних дела. У том међупростору отвара се могућност за примену алтернативних санкција, које би требало да постигну сврху кажњавања без претеране рестрикције, али и избегавајући благост у кажњавању. Ове мере обједињене су под називом алтернативне санкције и представљају концепт санкција и мера под окриљем друштвене заједнице, заснован на претпоставци да се циљеви кажњавања, у великој мери, могу постићи и у условима који су мање рестриктивни од казне затвора.

Алтернативне кривичне санкције представљају мере којима се отклања могућност изрицања казне затвора с циљем избегавања лоших ефеката и затвора и затварања, уз услов да те мере изриче суд и да суд процени да такве мере одговарају природи и тежини дела, као и личности учиниоца (Радоман, 2003).

Увођење алтернативних санкција у наш кривични систем је у потпуности у складу са савременим европским трендовима у области казнене политике и потребом успостављања заједничких принципа о казненој политици међу државама чланицама Савета Европе. Предуслов за практичну примену алтернативних санкција било је доношење адекватне правне регулативе, што је у Србији учињено 2006. године, усвајањем Кривичног законика и Закона о извршењу кривичних санкција. Да би алтернативне санкције могле да буду на адекватан начин примењене у судској пракси, неопходни су и одговарајући организациони предуслови. Зато је Министарство правде у сарадњи са Мисијом ОЕБС-а у Србији и Канцеларијом Савета Европе у Београду радило најпре на изради, а сада и на спровођењу Стратегије за реформу система извршења заводских санкција и спровођење алтернативних санкција, чије су главне тачке: оснивање Повереничке службе, обука повереника и стварање услова за њихов рад, стручно усавршавање судија и тужилаца, формирање координационог тела и стварање материјалних услова за пуну примену алтернативних санкција и сензибилизација јавног мњења (<http://www.osce.org/sr/serbia/>). Основни елементи алтернативних кривичних санкција су (Митрић, 2015):

- алтернативна кривична санкција има супститутивни карактер у односу на казну затвора, тј. представља замену за казну затвора,
- суд оптира између казне затвора и одређене алтернативне кривичне санкције - учинилац мора да пристане на одређену алтернативну санкцију,
- одлуком суда се казна затвора замењује одговарајућом алтернативном кривичном санкцијом, али се и обрнуто одлуком суда изречена алтернативна кривична санкција замењује казном затвора, ако учинилац не изврши одређену изречену алтернативну меру, односно уопште, не пристане на изрицање алтернативне

кривичне санкције.

Као алтернативне санкције у наше кривично законодавство уведене су:

- Рад у јавном интересу - бесплатан друштвено користан рад, који не служи стицању добити, са циљем да осуђени развије одговорнији однос према друштву и последицама својих поступака. Као разлог за увођење ове санкције наводи се што осуђено лице не губи друштвене контакте, може наставити обављање своје професије, а нема ни осталих негативних последица казне лишења слободе, уз мање трошкове извршења ове кривичне санкције (Митрић, 2015).
- Условна осуда са заштитним надзором - праћење понашања осуђеног на слободи док траје време проверавања уз пружање неопходне помоћи и заштите ради остварења сврхе ове санкције.

6. ВАНКРИВИЧНИ СУБЈЕКТИ ПОЛИТИКЕ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

6.1. МЕДИЈИ И КРИМИНАЛИТЕТ

Однос између криминала и других друштвено негативних појава и њиховог представљања у масовним медијима је увек био повод великог интересовања научне и стручне јавности. Мас-медији (енгл. mass media, масовни медији) је појам који је ушао у употребу, двадесетих година 20. века, са појавом радија, штампе и касније телевизије. Под њим се подразумевају сви медији који су дизајнирани тако да их „конзумира” широка публика. Њихова основна одлика је да снажно утичу на формирање „масовног конзументског друштва” које је углавном у контрасту са самосталним одлучивањем. Данас се у мас-медије убрајају: радио, телевизија, музика и видео-записи, филм, штампани медији, Интернет и софтвер (//sr.wikipedia.org/w/index. преузето 14.4.2017. године).

Медији су у прошлости више имали улогу информисања, преносили друштвену реалност људима којима је она била недоступна и нудила знање и образовање на један мање амбициозан начин него што то данас чини. Сада не представљају само средство информисања већ и комуникације. Само информисање више није приоритет, већ се путем медија најчешће желе наметнути одређена мишљења, ставови и вредности, који су опет креирани од стране мањег дела популације чијем интересу и служе. Појединац као да више нема могућност да сам цени и бира између оног што се нуди и да о томе промишља. Медији сервирају већ обрађене садржаје којима просто затрпавају кориснике и намећу готово мишљење. Раније су информације пласиране преко медија ширем кругу корисника који су имали могућност избора и доношења сопствених закључака. Данас то није случај и слобода избора као и да не постоји. Данас медији просто намећу одређене облике понашања. Код младих је развијена таква свест да ако неко нема facebook, instagram, twitter, онда он није „In“ и друштво га не прихвата. Медији су постали један од најважнијих чинилаца у промовисању одређеног културног обрасца, правила понашања, стварању идола и хероја. Да је утицај медија на друштво заиста велики, најбоље се види по томе што најважније интересне, политичке или финансијске (па и криминалне) групе покушавају да ставе под контролу (или делимични утицај) кључне медије попут телевизијских канала, дневне и недељне штампе или интернета. Утицај различитих медија на културу, друштво, религију, вредности, образовање, сексуалност, моду, стил – недвосмислен је (Југовић, 2010).

На креирање идентитета и усвајање система вредности код деце неспорно највећи утицај имају породица, школа и друштво. Ово су традиционални узорци младих. Међутим, у ери технолошких иновација, медији су ти који имају велики утицај на све сфере живота, поготово младих људи, а систем вредности, предрасуде и формирање ставова и образаца понашања представља сферу сазревања и одрастања на коју медији имају можда чак и највећи утицај. Медији утичу на начин понашања, размишљања и формирања представа које имамо о себи и другима. Ове представе најчешће су уобличене у предрасуде и стереотипе (<https://uticajmedija.wordpress.com/category/negativni-uticaji-medija>, преузето 14.4.2017. године).

Деца су подложна утицају медија још од раног детињства. Са годинама старости деце тај утицај је све обимнији и интензивнији. Медији се данас налазе на свим местима. У кући, у аутомобилу, на улици, у школи и свуда где се човек креће, налази, ради и учи. Зато је утицај медија на сваког појединца, а нарочито на младе веома значајан и битан. Некада нисмо ни свесни утицаја појединих садржаја који нам се пласирају путем средстава масовне комуникације и информисања. Данас је постало незамисливо да један дан прође без мобилних телефона, филмова, телевизије, интернета и сл. Оно што се нуди у тим садржајима је веома разнолико и, како бројна истраживања показују, доминирају сензационалистички и негативни обрасци који имају негативан утицај на младе, али и на старије чланове друштва. Развојем науке и технологије развијају се и средства масовне комуникације, а млади им све мање одолевају и све мање су имуни на њих. Тако данас све мањи број деце слободно време проводи у природи, бавећи се спортом и рекреацијом, у друштву вршњака, а све више њих за компјутером, на телефону, интернету у салонима забаве, играоницама, испред телевизора. На свим тим местима су изложени бројним садржајима који нису прилагођени њиховом узрасту и психо-социјалном нивоу развоја. Деца и млади покушавају да се прилагоде и прихвате то што им се сервира и нуди некритички и без икакве селекције и контроле одраслих. Деца преко ријалити програма увиђају одређене обрасце понашања личности и појединаца, који се путем медија представљају као звезде. Такве личности, које су најчешће и необразоване, са неморалним облицима понашања, промовишући гламур и богатство (најчешће нелегално стечено), постају идоли и хероји млађих генерација, које такве облике понашања прихватају и теже им.

Све је мање садржаја који су васпитно-образовног карактера, у којима учествују сама деца и надмећу се својим знањем, квизова знања у којима се обрађују оне теме које су примерене њима самима и њиховом узрасту. Проблем изложености деце раног узраста садржајима насиља јесте у томе што деца од три године не праве разлику између стварности и маште, док деца од 6 - 10 година верују да је већина ствари које виде у ТВ програмима истинита. Према истраживању на једном универзитету у Америци, 1 од 4 студента је имао дуготрајне страхове због филма или ТВ емисије које је гледао у

детињству, док се њих 26% и даље осећа узнемирено због таквог медијског искуства (Douglas, A. G. и сар. 2004).

Неретко се дешава да деца доспевају у жижу интересовања, појављују се на насловним странама и у ударним информативним емисијама када су жртве насиља или кривичног дела или када су сами учиниоци неког кривичног дела. Иако законски није дозвољено износити у јавност податке о деци и малолетницима, често се дешава да се у новинама и на телевизији открије идентитет малолетника. То се најчешће дешава кроз објављивање пуног имена и презимена њихових родитеља, адресе становања, школе у коју иде или неких фотографија које недвосмислено указују на идентитет детета. Све то додатно изазива трауме деце, али и њихових породица. Некада се таквим извештавањем не само стигматизују деца и малолетници већ се често може угрозити и њихова безбедност.

Сваки од медија има свој утицај на шире масе, а нарочито на најмлађе чланове друштва чији је психо-социјални развој на том нивоу да најлакше прима спољње утицаје и подложен је наметању ставова како позитивних тако и негативних. Телевизија је један од медија који је најутуцајнији у том контексту. Утицај телевизије може бити позитиван али и негативан. Основна идеја и задатак телевизије, као најутуцајнијег медија, је да информише, едукује и забавља широк аудиторијум. Међутим, тај утицај се често преобрати у комерцијализацију, дезинформисање и наметање утицаја. Кроз истраживања се испитује психолошки и социјални утицај телевизије и поред позитивних утицаја на осавремењавање друштва, неретко се налазе студије о негативним утицајима. Телевизија нуди могућност стицања сазнања о бројним догађајима широм света, најудаљенијим местима, узбудљивим догађајима, као и могућност праћења појединих личности из света културе, музике, шоубизниса. Кроз рекламе и маркетинг често се промовишу не само одређени производи, већ се и намећу ставови и мишљења. Бројна су истарживања која су испитивала колико гледање телевизије утиче на децу, мерећи време проведено испред телевизора, садржаја који се прате и сл. Нека од тих истраживања су показала да су деца која више времена проводе испред телевизора пасивна, са ограниченим физичким способностима, лоше концентрације и памћења, често са поремећајем у говору.

Истраживања која су се бавила утицајем гледања телевизије на учење показала су да предшколци који гледају образовне емисије постижу боље резултате, више читају књиге и, касније, придају већу важност образовању. Друга истраживања су показала да гледање забавних програма одвлачи децу од осталих активности, као што су читање књига или дружење са вршњацима. То доводи и до лошијег резултата у школи. Данас се често дешава да деца не само што не читају необавезну литературу већ и ону литературу која је школским програмом прописана као лектира и обавезна, читају скраћене верзије, екранизоване обраде, налазе на интернету и на тај начин се упознају са њима. Књига више није културна потреба како за децу тако и за родитеље, њена функција средства за задовољење сазнајних потреба је замењена интернетом и другим средствима масовне комуникације.

На децу и тинејџере снажно утиче оно што виде на телевизији. Уколико су изложени утицају и гледају емисије у којима доминира насиље, велика је вероватноћа да ће и само дете почети агресивно да се понаша. Бројна истраживања показују да се пораст агресивног понашања и озбиљног насиља доводи у везу са филмовима и серијама и начинима на које се насиље приказује у њима. Истраживања Дагласа и сарадника (Douglas 2004.) показује нам постојање снажне везе између изложености насилним садржајима на телевизији у раном узрасту и каснијим испољавањем агресивног понашања код деце. Све те сцене могу довести до тога да млади постану имуни на њих, прихвате насиље као начин решавања проблема, имитирају насиље онако како су видели на тв-у, да се идентификују са одређеним ликом, жртвом или насилником (<https://uticajmedija.wordpress.com/category/negativni-uticaji-medija>, преузето дана 14.4.2017). Уочљив је утицај медија, а пре свега телевизије, на породични живот. Телевизор као главно комуникационо средство, данас постаје „електронско срце” породичног живота око кога се одвијају многе дневне породичне интеракције (Југовић, Ј., Југовић, А. 2008).

Када се употреба медија стави у корелацију са социјалним положајем домаћинстава у друштву, уочава се неколико значајних тенденција. Прва, да деца из породица са нижим приходима чешће имају телевизоре у својим собама него деца из породица са вишим приходима. Друго, присуство телевизора у дечијим собама негативно корелира са

образовањем родитеља: што су мање образовани родитељи, то су телевизори присутнији. Треће, деца која имају искуство медија у својим спаваћим собама, мање су надгледана од својих родитеља. И коначно, четврто, деца која сама проводе време гледајући филмове, слушајући музику или сурфујући интернетом, имају мање могућности да се укључе у социјалну интеракцију и породичне активности (Југовић, 2010).

Само гледање телевизије у оквиру једне породице има различит утицај на породичне односе. Позитиван утицај се огледа у повезаности чланова породице, осећају заједништва, међусобне интеракције и развијања невербалне комуникације. Супротно томе, неслагање око избора програма и садржаја, времена када се нешто гледа и слично, може бити узрок свађа и конфликта. Оно што је веома битно је да родитељи буду укључени у избор садржаја који деца гледају на телевизији и интернету, као и у ограничењу времена које ће дете провести гледајући телевизију и сурфујући интернетом. Веома је значајна и чињеница колико родитељи заједно проводе времена са децом гледајући телевизију и интернет. Већа вероватноћа је да деца критички развију ставове према садржајима који им се презентују, уколико заједно са родитељима гледају телевизију и коментаришу те садржаје. На тај начин се деца едукују да све оно што гледају не прихватају без размишљања, већ да се критички односе према свим садржајима. Важно је колико се времена проводи пред телевизијским екраном и на интернету, али је пресудан одабир садржаја који се гледа, односно критеријума којим се руководе у избору програма. Највећи утицај на формирање ставова и вредности има сама породица и родитељи пре свега. Како деца расту и улазе у адолесцентни период, утицај породице слаби, док утицај спољњих фактора као што су школа, вршњаци, али и садржаји који се презентују путем медија, добијају све већи простор и интензивније делују на младе.

Сведоци смо праве поплаве ријалити програма код нас у последњих неколико година. Гледаност ових емисија је изузетно велика. Овај тренд је у нашу земљу дошао са запада (САД, Велика Британија) и представља озбиљну претњу за формирање здравих и традиционалних позитивних ставова и ситета вредности. Ове емисије промовишу и уништавање људске интимности и деинтимизацију људског живота. Младима су привлачне због авантуризма, али и могућности да се заради велики новац и то у времену

када медији пропагирају да је живот естрада. А када је тако, онда и интима јесте на продају. „Reality“ емисије шаљу поруку да и „мали човек“ може постати медијска звезда и „славна личност“. Данас се намеће принцип да „ако вас нема у медијима, онда нисте ништа“. То је посебно привлачно младим људима (Југовић, 2010). Интересовање за оваквим емисијама је све веће и поред бројних критика научне и стручне јавности. Жеља за узбуђењима, забавом и интригама, завиривање у туђ живот и интиму, разбијање бројних табу тема (свађе, конфликти, сексуални односи), су основни покретачи заинтересованости за овакве емисије. Поред тога што се приказују на телевизији и интернету, и штампани медији се укључују свакодневним чланцима и извештавањем шта се дешава у таквим програмима. Деградација позитивних система вредности и промоција „лагодног“ живота, стицање новца без рада и залагања, промоција неморала, сексуалне и порнографске алузије, су основне одлике оваквих програма. Актерима ових ријалити програма тзв. старлетама, спонзорушама, проституткама, даје се огроман публицитет, који прати, за услове у којима живимо, и значајна зарада (која у доброј мери премашује годишња примања, на пример професора универзитета или лекара). Девојчице, које још увек немају изграђене критичке судове о вредносним критеријумима, за идоле несвесно узимају такве личности које испољавају антисоцијална понашања, која јесу најчешће у корелацији са појединим облицима криминала (Бјелајац, 2015). Посебан проблем представља и емитовање оваквих програма целодневно „on-line“, или у терминима када су доступни деци и младима. На тај начин млади појединце из таквих програма доживљавају као идоле и хероје и копирају њихов начин понашања некритички и без размишљања. Медији зато морају бити сензибилисани да информације и садржаје који нису намењени деци пласирају у касним вечерњим терминима, да програмске садржаје обавезно означавају старосним границама од које дете може пратити тај програм, да поштују право на приватност, као и то да најбољи интерес детета има приоритет у односу на атрактивност информације.

Улога медија има, свакако, и своју позитивну страну. Неки од примера таквог деловања су: утицај новинара на кршење и угрожавање права детета или других грађана, извештавање о образовним, културним, едукативним садржајима у једном друштву.

Промовисање позитивних вредности и ставова, позитивних личности (спортиста, талентованих ученика, уметника и сл.) такође су један од начина на који медији позитивно утичу на своје кориснике и пратиоце. Неспоран је утицај медија на образовање и културно обогаћивање. Бројне садржаје који су нам недоступни управо налазимо на интернету и путем других медија долазимо до њих. У школи и настави примењују се одређени медијски садржаји. Интернет, као врста медија, има и те како велику улогу у животу свих нас. Захваљујући њему веома брзо добијамо неопходне информације, спознајемо различите културне садржаје, едукујемо се, информишемо и надограђујемо своје знање, образовање и обогаћујемо свој културни живот.

Масовни медији у савременом друштву имају сугестивно дејство на савременог човека и утичу, између осталог, на креирање различитих ставова људи, па и оних о криминалу. Позитивна улога масовних медија у креирању позитивних ставова о криминалу би се огледала у томе да (Бјелајац, 2015.):

- масовни медији могу утицати на перцепцију јавности о криминалу као штетној друштвеној појави,
- масовни медији могу бити у функцији обезбеђивања и прикупљања информација у вези криминала,
- масовни медији могу утицати на убрзавање процесуирања кривичних предмета,
- масовни медији могу имати контролну улогу у истражним радњама полиције и уопште надзору рада субјеката за борбу против криминала,
- масовни медији могу потенцирати програме који едукују јавност о превенцији криминала и техникама за његово спречавање,
- масовни медији могу промовисати политику „одвраћања“ од криминалног понашања,
- масовни медији могу бити у функцији заштите жртве, превенцији виктимизације и др.

Неспорно је да медији могу имати веома важну улогу у сузбијању криминалитета. Та улога може се остварити истраживачким новинарством у циљу откривања злочина, учинилаца кривичних дела и њиховом јавном осудом на објективан и несензационалистички начин. Такође, масовни медији треба да имају водећу улогу у систему ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета.

С друге стране, средства информисања могу имати и криминогене ефекте, посебно ако су информације које се саопштавају јавности, по начину презентовања и садржају сензационалне, површне и необјективне (Кривокапић, 2006).

Сензационалистичко извештавање о криминалним дешавањима доводи до повећања гледаности или читаности неког медија, бољег рејтинга и профита, али и до претеривања о природи и обиму злочина, што резултира афективним реакцијама конзументата информација, тј. узнемирењем грађана и страхом од криминала. Тежња публике за сензацијама последица је и испразности и досаде у животима многих људи. Сензације подстичу „социјални активизам”, који је укореењен у људској природи, онда када га у стварности нема. Нажалост, медијске сензације ипак представљају само, како би то рекао Жан Бодријар, симулацију живота (Југовић, 2010). Међутим, нису само медији кривци за такав тренд извештавања о појединим догађајима, само друштво и „публика“ тражи такве информације. То се огледа у интересовању за туђе животе, необразовању, беспослености и недостатку других узбуђења у животу. Све то представља погодно тло на које се лако примају сензације и преувеличавање. Извештавање о неком догађају медији почињу насловима чији је циљ да привуку пажњу конзументата. Обично су те прве информације непроверене и нетачне, али начин на који се пласирају изазивају велику пажњу. Неколико пута поновљена неистина са насловима у новинама преко целе стране, неретко се заврши са демантима који се једва нађу на странама часописа. Последица тога је стигматизација и етикетирање некога за кога се касније испоставило да није извршио неко кривично дело, али сумња и етикета код ширег аудиторијума ипак остаје.

Утицај масовних медија на све сфере живота сваког појединца је несумњиво велики и значајан. У том контексту и утицај на криминалитет, као негативну друштвену

појаву, је реалан и неспоран. Медији могу промовисати посредно или непосредно одређене негативне обике понашања, међу којима је и криминалитет, али исто тако могу бити покретачи бројних превентивних активности у циљу спречавања и сузбијања криминалитета. Масовни медији су свакако моћно оруђе које желе контролисати поједине интересне групе, политичке организације, криминалне организације или појединци са циљем наметања својих ставова и вредности, остваривањем одређеног утицаја и притиска на шире друштвене масе. Сведоци смо фрапантних примера медијског извештавања о догађајима који су се тicali нашег народа и наше земље од стране западних медија, а који су узроковали ратове на нашој територији и бомбардовање наше земље (извештавање о догађајима у Сребреници, БиХ, извештавање о догађајима на Косову и Метохији). Медијски извештаји, натписи у новинама, медијска хајка у вези ових догађаја, фабрикована и конструисана у центрима моћи западних земаља, биле су класичан пример како медији могу утицати на веома важне догађаје у људској историји. Слично се дешава и са тренутним догађајима и збивањима у Сирији, Либији, Авганистану и другим деловима света, где медији имају главну улогу у прављењу позитивне или негативне слике о ситуацији у наведеним регионима.

6.2. УЛОГА ПОРОДИЦЕ И ШКОЛЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА

Породица је одувек била предмет истраживања и интересовања бројних научних дисциплина. Представља основну јединицу друштва која је својствена свима, без обзира на класну, верску, економску, социјалну или било коју другу припадност. Она представља основу васпитања и социјализације најмлађих чланова друштва и од ње најчешће зависи у ком правцу ће се развити појединац и какве ће вредносне норме и системе усвојити. Породица је главно средство социјализације деце. Породица је најважнији извор васпитања и образовања (Бјелајац, 2017). То је средина где могу да уче идеје добра и зла, где могу научити границе толерантности, стећи вештине, знања и ставове, да живе у друштву као и одрасли. Веома је битно то да у породици деца стекну и изграде свој лични идентитет (Holman, 1995). У међусобној интеракцији у породици одвија се процес социјализације детета и постављају се темељи за изградњу ставова, вредносног система и

узора у понашању. Породица у којој доминирају односи разумевања, љубави, емпатије, емоционална равнотежа, без сукоба и социјално-патолошких појава међу члановима породице, представља добру основу правилног развоја њених чланова, нарочито деце. У савременом друштву има све више породица које су деградиране и дефицијентне и у којима се породични односи не одвијају усклађено и хармонично. Такве породице су предмет изучавања криминологије, посебно радова посвећених малолетничкој делинквенцији. Због тога се у криминологији не може ни замислити објашњење узрочности криминалитета без изучавања породице као криминогеног фактора (Константиновић-Вилић, и др. 2010).

Деца не продукују сама себе и не рађају се као лоша, већ их продукују одрасли и на њих преносе своје вредности, страхове, знања и незнања, љубав или мржњу, аспирације и услове за њихово реализовање и све оно што ће их касније чинити социјализованим или несоцијализованим личностима. Друштво, односно, држава, како је познато, намеће своје вредности новим нараштајима преко породица, вршњака, школе и масмедија, одређујући унапред, као извор социјализације, шта је допуштено, а шта није. Породица и остали агенси или посредници тако само преносе те друштвене вредности културног, религиозног или обичајног карактера, уз каснији додатак нормативног одређења или забрана у виду различитих закона (Николић, Симеуновић-Патић, 2007).

Несумњиво, личност сваког појединца се у почетку формира у породици. Тако породица има значајну улогу у одређивању судбине и будућности живота појединца и на његов психо-социјални развој. Свака особа је од самог рођења под утицајем мисли, уверења и понашања чланова породице. Породица је први фактор који утиче на понашање детета. Услед тога бројни породичне недостаци и пропусти имају негативан утицај на чланове породице, нарочито на децу, и под одређеним околностима, не неминовно, стварају услове за њихово делинквентно понашање. У односу на друге чланове породице, мајке имају најдоминантнију улогу у формирању личности детета. Мајка је, прво и пре свега, одговорна за задовољавање основних потреба детета. Према неким научницима карактер детета се почиње формирати док се дете још налази у фетус фази тј. и пре самог рођења. Деца из породица у којима постоји међусобно поверење, љубав и другарски

односи и између родитеља самих и између родитеља и деце, вероватније је да ће бити одрасли људи са позитивним особинама (са осећањем независности, сигурности у себе, уравнотежени, са добрим социјалним контактима), него што ће постати деца из породица у којима су чести сукоби и размирице и у којима нема довољно љубави и бриге за дете (Рот, 2010). Утицај породице на криминално понашање се не ограничава на детињство, и недостаци у васпитању и наметању друштвено прихватљивих облика понашања могу изазвати последице нарочито у периоду адолесценције.

С обзиром на бројне промене које су задесиле целокупно човечанство неминовне су биле и промене у функционисању саме породице и мењање њене улоге. Према тим новим гледиштима, породица је изгубила низ својих функција у модерном друштву, па више и није неизбежна и неопходна за развој друштва.(Naralambos, и др. 1989) . Несумњиво је да је породица у савременом друштву претрпела низ значајних промена, пре свега у погледу економске функције, губитка неприкосновене контроле над својим члановима, основним вредносним оријентацијама и породичним улогама, али је, ипак, успела да опстане. Таква породица се везује за задовољавање свакодневних егзистенцијалних потреба појединаца, које у свести добијају индивидуалну, интимну конотацију, ређе него социјалну (Константиновић-Вилић, и др. 2010).

Према истраживањима породичних односа припадника различитих друштвених слојева, ригидна расподела улога, ауторитарно понашање мужа и оца, а нарочито у условима када није испуњена његова инструментална улога (ниски приходи, незапосленост), доводе до ситуације у којој слабе емотивни односи у породици, што нарушава породичну интеграцију и води специфичном типу социјализације личности, нарочито њених најмлађих чланова. Породични односи и целокупна породична атмосфера сагледавају се кроз односе између брачних другова, родитеља и деце, деце која живе у породици, остваривање васпитног утицаја и метода васпитања и постојање социјално-патолошких појава у породици. Најснажнији криминогени утицај имају лоши односи између брачних другова и поремећени односи између родитеља и деце (Константиновић-Вилић, и др. 2010).

У науци већ дуго постоји сагласност да рани средински утицаји могу имати значајан допринос у развоју личности и представљати ризик за развој поремећаја понашања, делинквенције, укључујући и насилничко понашање. Свака велика студија о криминалу показује блиску повезаност између нестабилне и деградиране породице, услова живота у којима деца одрастају и самог делинквентног понашања чланова породице, нарочито деце. Чињенице и докази указују да лоши породични односи доминантно утичу и стоје иза многих злочина код деце и адолесцента. Један од најзначајних криминогених фактора социјалне средине је управо породица у којој малолетник живи. Многи криминолози, као што су Лоебер и Лоебер-Статухамер, сматрају породицу кључним фактором у будућем криминалном понашању малолетника (Димовски, Мирић, 2016). Један од најбоље документованих и најконзистентнијих налаза у овој области јесте повезаност између породичних ризичних фактора и насилног понашања. Једна од обимнијих анализа бавила се разматрањем породичних фактора који корелирају са проблемима у понашању (Loeber and Stouthamer-Loeber, 1986) и идентификовала четири велике групе фактора који му доприносе:

- Занемаривање (родитељи проводе недовољно времена са децом, нарочито очеви, а евидентан је слаб надзор над дететовим понашањем),
- Присуство конфликта (конфликти између родитеља, као и родитеља и деце),
- Насилне или криминогене васпитне фигуре,
- Нестабилност и нагле и нежељене промене (насиље у породици, брачне размирице, разводи, болести и смрти).

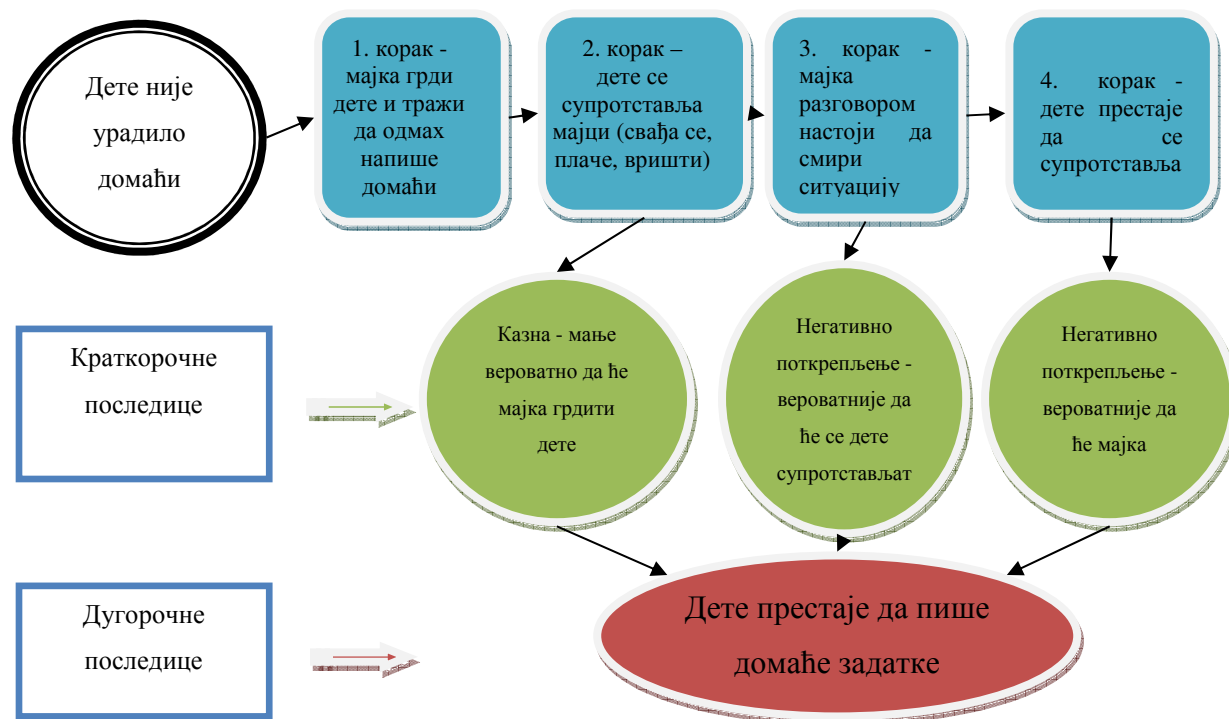
На основу синтезе резултата великог броја емпиријских истраживања могуће је издвојити неколико група породичних фактора ризика који се сматрају основним или кључним. То су: неефективно родитељство, породично функционисање, структура породице, психопатологија родитеља и занемаривање и злостављање деце (Поповић-Ћитић, 2007).

Неколико неефективних родитељских вештина је у тесној вези са настајањем и одржавањем агресије, насилним понашањем и испољавањем делинквентног понашања код деце и адолесцената. То су: грубо и недоследно дисциплиновање, слаба родитељска контрола и супервизија, као и низак ниво позитивног ангажовања родитеља. Грубе и

конфликтне размене између родитеља и деце усмерене на проблеме дисциплине у породици у крајњој линији тренирају дете у агресији и насилном понашању (Поповић-Ћитић, 2007).

Студије показују да грубе и неконзистентне родитељске вештине дисциплиновања објашњавају од 30% до 52% варијансе у развоју насилног понашања (Capaldi, Patterson, 1994; Patterson и сар., 1992). Резултати тих истраживања су то да су родитељи деце са поремећајем понашања недоследни у спровођењу васпитних ставова; правила понашања и захтеви у односу на децу су им нејасни; склонији су да реагују на основу тренутног расположења, а не у односу на тренутно понашање детета; лошији им је мониторинг деце и не поткрепљују просоцијално понашање детета. Петерсон промовише специфичан механизам родитељског понашања који поткрепљује опозиционо и агресивно понашање код деце. На благо противљење детета родитељ одмах реагује забраном, што доводи до ескалације дететовог противљења које се појачава све док родитељ не „одреагује” и на тај начин поткрепи негативно понашање код детета. Патерсон сматра да се усвајање таквог модела понашања одвија кроз четири фазе или корака, који представљају механизам присиле.

Слика 1. Четири корака механизма присиле (Patterson, 1988)

На овај начин дете учи да је агресивно понашање начин на који постиже оно што жели и такво понашање генерализује на окружење изван породице (нпр. школска средина). Бројна истраживања су показала да су лоше родитељске вештине једно од основних обележја породичне дисфункционалности у породицама са децом која имају поремећај понашања (у скоро 90% породица процењено да родитељи имају лоше родитељске вештине). На појединачним ајтемима који процењују квалитет родитељских вештина, као што су усаглашеност родитељских ставова, доследност у примени васпитних ставова, кажњавање и награђивање деце, мониторинг деце, такође су добијени резултати који говоре у прилог лоших родитељских вештина – 80% родитеља нема усаглашене васпитне ставове, само њих 10% је доследно у примени васпитних ставова.

Друга вештина родитељства која стоји у вези са насилним понашањем деце и омладине је слаба родитељска контрола и супервизија. Родитељи деце која се насилно понашају често нису упознати где, како и са ким њихово дете проводи време (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1986). Недостатак или недоследност родитељске контроле је снажан предиктор малолетничке делинквенције. Надгледањем понашања деце у слободном времену, где се крећу, са ким се друже, како проводе слободно време, родитељи могу утицати на њихов избор пријатеља, активности којима ће се деца бавити, начином провођења слободног времена, и тиме деловати у правцу смањења ризика за развој малолетничке делинквенције. Уколико родитељи у васпитању деце користе често похвале за пожељно понашање, сугестије, савете и упутства за постизање просоцијалних циљева и понашања, позитивне подстицаје за повећање мотивације деце, то ће ризик за развијање делинквентног понашања деце бити мањи (Поповић-Ћитић, 2007).

Имајући у виду супервизију и контролу од стране родитеља над децом, осврнућемо се на Хиршијеву (Travis Hirschi) теорију социјалне контроле која говори у прилог овој тврдњи.

Парадигма социјалне контроле своје становиште налази у кључним концептима и идејама Емила Диркема, еколошкој парадигми и Парсоновом функционализму. Механизми социјалне контроле, социјализације и изградње конвенционалне моралности

јесу главни проблем теоријског интересовања. Теоретичари ове парадигме одбијају идеолошком плану идеје о структуралним коренима криминала и девијација, или идеје о социјалној депривацији и осујећености, економским противречностима, незапослености и расподели друштвене моћи као кључном контексту криминала. Ова парадигма факторе друштвене девијантности и криминала проналази у слабој социјалној контроли и проблем фокусира на појединцу, породици и социјалним групама и слабљењу или кидању социјалних веза. Она се на неки начин окреће културолошким тумачењима криминала и девијантности. Нарочито се наглашава улога социјализације (изградње вредносних модела код појединаца) и система неформалних санкција у контроли понашања људи. Диркемов став из дела *Самоубиство* да што је појединац мање везан за друштво и социјалне групе којима припада, међу које спада и породица, и што је мање зависан од њих, он по логици ствари више зависи од самог себе и признаје само она правила понашања која проналази у сопственим интересима - јесте упечатљива идејна водила теоретичара контролне парадигме. Криминал и девијације се тумаче као последица друштвеног слабљења породице и („старих-добрих“) породичних вредности, као и опадања значаја друштвене дисциплине у васпитању деце и младих, и то, како „у кући“, тако и „ван куће“ (Југовић, 2009).

Парадигма социјалне контроле узроке криминала и девијантности види у садејству психолошких и породичних фактора, на које се надовезује однос званичних система социјалне контроле државе. У пракси то значи да девијантност и криминал проистичу из неуспеха међудејства тзв. природних или унутрашњих санкција и ширих нормативних санкција да делују као механизми социјалне контроле (Hirschi, Gottfredson, 1994). Недостатак природних или унутрашњих санкција настаје као последица стабилних и трајних обележја личности, али и породичних чинилаца који утичу на слабо развијање моралности (супер-ега). То су породице које одликују слаби модели за идентификацију, негативна породична атмосфера, одсуство родитељске контроле над децом, неадекватно и неконзистентно васпитање, девијантност родитеља, физичко кажњавање деце, итд. Као последица одрастања у оваквим породицама стварају се личности које имају низак ниво самоконтроле и које су зато склоне различитим типовима девијантних понашања.

Имајући у виду наведено, породица представља базу или основу нормалног развоја малолетника и од ње зависи у ком правцу ће се дете развити, да ли ће прихватити друштвени систем вредности (конформизам) или ће се окренути против њега.

Породично функционисање је домен који обухвата сепарацију или развод родитеља, породичне конфликте и породично насиље. Велики број истраживања указује да деца из „разрушених породица“ испољавају вишу стопу антисоцијалног понашања него деца из очуваних и функционалних породица. У поређењу са вршњацима који одрастају у функционалним и очуваним породицама, адолесценти из породица где су родитељи разведени чешће напуштају школу, одају се делинквенцији и повезују са делинквентним вршњацима. Само складне и функционално адекватне породичне заједнице јесу најбоље јемство позитивног развоја и успешне социјализације младих, чинећи тако снажну препреку девијацијама у њиховом животу и понашању (Јашовић, 1991).

Ризик за агресију и антисоцијално понашање у детињству код деце из разведених породица више је посредован родитељским конфликтима него актуелним разводом родитеља. Испољавање физичке агресије и насиља међу родитељима је нарочито тежак облик породичних конфликта који се показује снажним фактором ризика у развоју агресије и антисоцијалног понашања (Поповић-Ћитић, 2007). Честе свађе између родитеља, и између родитеља и деце, могу да изазову узнемиреност и несрећу која, заузврат, негативно утиче на дечије понашање. Истовремено, деца могу да усвоје агресију и насиље као средство задовољавања потреба и жеља (Holman, 1995). Родитељска агресивност и породични конфликти повећавају ризик за касније делинквентно понашање. Деца која потичу из таквих породица имају више проблема у прилагођавању и више бихејвиоралних проблема него деца која су одрасла у породицама без међуродитељских конфликта или са искључиво вербалним конфликтима. Уколико у породици доминирају конфликти и насилничко понашање, малолетник ће такав облик понашања научити и усвојити и као доминантан га користити у односу са другима. Он ће насиље користити као средство решавања интерперсоналних проблема (Поповић-Ћитић, 2007). Сукоб између оца и мајке, који је најчешћи у таквим породицама, је један од фактора који доводе до криминалитета код деце и адолесцента. Понекад, проблеми у породици настају када један

од родитеља напусти кућу (Mohammad, Meisam, 2014). Евидентно је да ова врста породичних проблема ремети осећај сигурности и ментално здравље деце и на директан и непожељан начин утиче на њих. Породице деце са поремећајима понашања карактеришу учесталије брачне тешкоће, конфликти међу родитељима, слабија кохезија и веће незадовољство брачном ситуацијом (Matthys, Lochman, 2010).

Деца и малолетници чије је детињство било испуњено честим одвајањем од једног или оба родитеља, честим одласцима и мењањем старатеља, недостатком друштвене бриге и заштите не морају постати делинквенти (Holman, 1995). Али, они су, што је сигурно, у већем ризику у односу на децу чији су животи обележени стабилношћу и сигурношћу. Трауматичне и честе промене деца најчешће тумаче као одбацивање. Такво унутрашње осећање може да појача негативне ефекте других чинилаца и да одвуче малолетника према друштвено неприхватљивом понашању и испољавању делинквентног понашања. Потреба деце за љубављу и емоцијама је такође једна од карактеристика породичног живота коју дете настоји задовољити. Незадовољење потребе за љубављу, осећајем припадности, позитивним емоцијама, представља један од фактора који може узроковати или допринети развоју асоцијалних и криминалних образаца понашања.

Структура породице - структурална целовитост породице представља, ван сваке сумње, значајан предуслов њене функционалне адекватности. Насупрот томе, поремећаји у саставу породице и друге неповољности у њеној *структури* имају негативан одраз на цео породични систем и његово функционисање. Такви елементи директно или преко слабљења породичних функција, по правилу, негативно делују на развој и социјализацију младе личности у породичној групи. У литератури се посебно указује на непотпуност породице, претерано велики број деце или јединце у породици, неповољан генерацијски (старосни) састав породице, низак образовни и културни ниво родитеља и сл. Несумњиво је, међутим, да најизразитије негативне последице по породицу и социјализацију младих остварује разореност састава породице, док је утицај осталих поменутих елемената, у већој мери, завистан од других околности и услова.

Истраживања показују да деца из породица у којима има више од четворо деце

испољавају склоност ка делинквентном и насилничком понашању. Међутим, то не значи да су сва деца из великих породица насилна. Велика бројност породице није сама по себи детерминанта таквог исхода. Од бројних других фактора зависи да ли ће се из многочлане породице развити дете склоно преступничком понашању, тј малолетни делинквент. Неки од тих фактора свакако су и социјално-економски статус породице, редослед рођења детета (сиблинг) и пол деце. Један од фактора који може утицати на развијање асоцијалног понашања код деце је дискриминација. Дискриминација у породици у којој родитељи обрате више пажње на једно дете у односу на друге, или мање пажње посвети једном детету, може код тог детета изазвати осећај инфериорности, сумње, незадовољства, мржње, љубоморе и сл. Дискриминација у кући може нарушити поверење и самопоуздање деце и изазвати трајне психолошке и емоционалне немире и фрустрације, што опет може резултирати делинквентним понашањем такве деце.

Родитељски статус се такође доводи у везу са развојем делинквентног понашања. Одрастање само са мајком је повезано са недостатком прихватања ауторитета и агресивним понашањем деце (Pearson и сар., 1994). Од суштинске важности за дете је да доживи топао, интиман и континуиран однос са својом мајком (мајка или замена) у којем ће обоје наћи задовољство и уживање (Holman, 1995).

Деца из породица у којима нема једног родитеља више су изложена ризику да ће постати делинквенти од деце из породица где су оба родитеља. Отац има веома важну улогу у развој личности детета, његово присуство у кући има велики утицај на развој детета нарочито пубертета и адолесцентног периода. Отац породици даје осећај сигурности, одлучност, чврстине, ауторитета. Задовољење тих потреба у породици је потребно исто као што је потребно задовољење потреба за емоцијама и осјећањима које најчешће нуде мајке. Ако је отац одсутан из куће, из било ког разлога или је једноставно само физички присутан, онда долази до нарушавања породичних односа што негативно утиче на развој детета и води га ка криминалним обрасцима понашања. Али, већина деце самохраних родитеља не постају криминалци. Тако да не важи једначина, самохрано родитељство = деца делинквенти. Једна студија, коју је водио Utting, показала је да неке самохране мајке, обучене и охрабрене од стране социјалних радника и адекватном

финансијском подршком, успешно обављају родитељску функцију. То не значи да је самохрано родитељство пожељно, већ да то није неизбежан пут ка делинквентном потомству (Holman, 1995). Резултати досадашњих истраживања у овој области могу се сумирати на следећи начин: деца која живе са оба родитеља испољавају мање агресивног и антисоцијалног понашања у односу на децу из породица са другачијом структуром; у најмањем ризику антисоцијалног и агресивног понашања су деца која живе са једним родитељем уследсмрти другог родитеља, а у највећем деца разведених родитеља, било да живе са једним родитељем или у новоформираним породицама (Moeller, 2001).

Међутим, морамо се сложити да је вероватноћа да дете неће постати делинквент ако су у васпитању учествовала оба родитеља - већа. Разлог за то је да родитељи деле бригу о детету, што може смањити притисак, може да донесе више учешћа и стимулације у васпитању од једног родитеља. Уколико су присутна оба родитеља, то је већа вероватноћа за обезбеђивање бољег социо-економског статуса породице. Уз изостајање породичних економских ресурса родитељи могу имати тешкоће у обезбеђивању неопходне бриге, заштите и сигурности деце. Са друге стране, породицама вишег материјалног статуса доступни су спољашњи ресурси, који могу бити компензација ефеката ризичног фактора структуре породице.

Деца која потичу и одрастају у породицама у којима родитељи имају психопатолошке проблеме (*психопатологија родитеља*) више су изложена ризику за делинквентно понашање него деца родитеља који немају такве проблеме. Облици психопатологије родитеља су: болести зависности родитеља, психо-соматски поремећаји родитеља и антисоцијални поремећај личности родитеља. У болести зависности се убрајају зависност од психоактивних супстанци (наркоманија) и зависност од алкохола. Бројне студије и истраживања показују да је алкохолизам у породици, било оца или мајке, фактор који веома утиче на испољавање делинквентног понашања деце која потичу из таквих породица. Деца чији родитељи имају историју криминалног понашања су у веома високом ризику за развој истоветног понашања (Robins и сар., 1975). Поремећаји у понашању оца утичу на проблеме у понашању малолетних делинквената. Ти проблеми се јављају отприлике у $\frac{1}{2}$ случајева, док се код малолетника где нема поремећаја у понашању

оца насилничко понашање јавља у отприлике 1/3 случајева (Мердовић, 2010). Јављање асоцијалног понашања у породици и преношење таквих образаца понашања на млађе чланове (децу) објашњава се на неколико начина (Farrington et al., 2001):

- вишегенерацијски континуитет изложености вишеструким ризичним факторима,
- склоност жена са антисоцијалним понашањем да живе у заједници са антисоцијалним мушкарцима,
- негативан међусобни утицај чланова породице у виду охрабривања антисоцијалног понашања,
- слабији надзор и неконзистентно дисциплиновање детета,
- генетски утицаји,
- стигматизација и пристрасност полиције према породицама које су познате по криминалном понашању.

Ефекти су снажнији код криминалног понашања родитеља, јер је вероватноћа да дете постане деликвент у породици где је отац већ испољио криминалне облике понашања изузетно велика. Поремећај понашања оца малолетника у значајној мери је повезана са испољавањем преступничког понашања малолетника, нарочито са насилничким понашањем малолетника у школи (Мердовић, 2010). Вршење кривичних дела од стране родитеља може, преко модела за учење, утицати да и њихова деца почну да се делинквентно понашају. Ова појава се у криминологији зове криминогено породично огњиште, при чему се она представља као посебан облик деградиране породице (Димоски, Мирић, 2016). Бројна истраживања о вези између породичних односа и испољавања агресије су показала да се само 8% малолетника ода криминалном понашању, при чему њихови очеви нису криминалци, док малолетници, чији су очеви осуђивањи за различита кривична дела, у 37% случајева постану делинквенти (Siegel, Welsh, 2010).

Злостављање деце се уобичајено дефинише као физичко, сексуално, емоционално зчостављање или комбинација сва три, малтретирање деце од стране особа које су по правилу старије и старају се о њима. О овом проблему се данас све више говори иако је дуго времена у нашем друштву представљао табу тему о којој се није много причало. Међутим, бројне међународне конвенције и уговори о заштити деце од злостављања и

занемаривања покренули су лавину истраживања у свету и код нас. Према неким истраживањима, жртве физичког злостављања су у преко 50% случајева деца млађа од годину дана. У препубертетском узрасту чешћи злостављачи су мајке, док адолесценте више злостављају очеви. У око 80% злостављана деца су жртве својих укућана. У САД-у просечна старост мајке злостављачице је 26 година, а оца злостављача 30 година. О распрострањености ове појаве најбоље сведоче следећи показатељи: у Сједињеним Државама, само током 1992. године, пријављено је три милиона случајева злостављања и занемаривања деце службама социјалне заштите, а сваке године у истој земљи, због малтретирања, умре 2000-4000 деце.

Физичко насиље над децом је најочигледније, док су остали облици злостављања мање видљиви, али, неретко, и са већим последицама по дете. Документовано физичко злостављање подразумева доказе физичких повреда (модрице, преломи костију, опекотине и сл.), и најчешће представља један од необоривих доказа у предметима који су процесуирани од стране полиције према тужилаштву. Треба напоменути да, неретко, у пракси није могуће разграничити занемаривање (које је акт пропуштања да се уради то што је потребно) од правог злостављања (којим се активним чињењем наноси штета емотивном развоју дечије личности). Размере емоционалног злостављања уопште није могуће проценити. Треба указати још и на то да емоционално злостављање лакше превидимо од физичког и сексуалног, зато што прво често подведемо под „приватним животом једне породице“, док смо у другом случају склонији да појаву тумачимо као нешто што се тиче шире заједнице. Овакав став је велика предрасуда и одржава непрофесионалност: емоционално злостављање и занемаривање може такође да има велике последице по дете. Случајеви сексуалног злостављања обухватају различите облике повређивања деце и малолетника у циљу задовољења сексуалних потреба (Maxfeld, Widom, 1996, према Поповић-Ћитић, 2007).

Занемаривање деце обухвата неуспех родитеља у обезбеђењу хране, одеће, заштите и медицинске неге за дете. Физичко злостављање, занемаривање, као и комбинација физичког злостављања и занемаривања у детињству стоје у вези са повећаном стопом насилних деликата у адолесценцији и одраслом добу. Физички злостављана и

занемаривана деца су у већем ризику за испољавање насилног криминалитета, него деца која нису доживела ово искуство (Поповић-Ћитић, 2007). Физичко, психичко или сексуално злостављање деце оставља дубок траг, не само на њихово касније понашање и социјализацију, већ негативно утиче и на ментално здравље и изазива бројне емоционалне проблеме код деце. Физички злостављана деца, по правилу, испољавају и емоционалну симптоматологију. Обично су анксиозна, депресивна, повучена и претрашена или агресивна, себе ниско вреднују, неретко су склона аутоагресији и лоше се уклапају у групу вршњака. Дакле, злостављање и занемаривање деце представља посебан предиктор делинквентног понашања деце и малолетника, нарочито кривичних дела са елементима насиља, јер модел понашања који су научили у породици (као жртве таквог понашања) преносе и на однос са социјалном средином (сада у улози злостављача).

Из свега наведеног можемо закључити да узроке друштвено неприхватљивог понашања малолетника треба првенствено тражити тамо где деца и малолетници требају бити најсигурнија – у породици као најважнијој друштвеној институцији за васпитање, образовање и заштиту. Непотпуне породице, у којима један родитељ преузима улогу и другог, незапосленост, сиромаштво, тешко прилагођавање условима средине, злостављање, сукоби у породици представљају разлоге који доводе до укупне дезорганизације породице, што се одражава на понашање деце и малолетника као најосетљивије категорије друштва.

Дакле, родитељи некада нису у стању да својој деци на ваљан начин обезбеде наклоност, стимулацију, доследну и фер дисциплину, адекватан и добар модел понашања. Нису их припремили за успостављање адекватног односа са другима, да развијају своје образовне и социјалне вештине, да се изборе са ауторитетом и да формирају такав систем вредности који ће успети да их одржи ван незаконитог понашања.

Школа представља институцију у којој се, поред породице, одвијају најважнији васпитни и образовни процеси социјализације личности, њеног оспособљавања и припремања за прихватање и успешно обављање друштвених функција. Од успешности обављања задатака које је друштво и држава поверило школи, зависиће у ком правцу ће се

развијати млади чланови друштва. Недостаци школе, а још више њени неуспеси, доводе се у везу са преступима младих. Такви промашаји стварају друштвене и психичке услове који погодују испољавању преступништва. Школа дете подучава важним чињеницама, које ће му бити потребне да једнога дана на свој начин допринесе друштву, али му истовремено пружа и искуства која га обликују као особу. Дете, осим знања, у школи развија бројне вештине како да успостави пријатељске односе, како да се опходи према другима, како да решава несугласице и проблеме у интерперсоналним односима, како да гради своју личност у односу на друге. Школа са свим својим ресурсима (наставним и стручним особљем, техничком опремљеношћу и сл.) је у обавези да детету обезбеди услове и социјалну климу у којој ће оно остварити своје образовне и личне потенцијале, где ће се осећати сигурно, заштићено и где неће осећати страх, несигурност и неизвесност. Развијањем различитих вештина деце и младих већ од најранијег узраста можемо покушати утицати на њихову комуникацију с вршњацима и одраслима и тако смањити могућност настајања неприхватљивих облика понашања а нарочито насиља и агресивности.

Многа истраживања су показала да недостаци и неуспех у школском образовању и васпитању представљају значајан фактор у јављању малолетничке делинквенције. Као најчешћи разлози се наводе: неусклађеност наставних програма са физичким и психичким могућностима и потребама младих, преобимност школског градива, незанимљиви садржаји појединих наставних предмета, незаинтересованост за учење, нестручан наставни кадар, неквалитетно излагање од стране наставника, неадекватни технички и просторни услови у школама и сл. Сви ови фактори утичу на то да малолетници прво почињу да избегавају наставу (бежање са часова), више времена проводе у кругу школе и оближњим кладионицама, кафићима и слично, него у самој школи, одају се конзумирању алкохола и психо-активних супстанци, а затим и вршењу кривичних дела.

Превентивне могућности школе у правцу сузбијања антисоцијалног понашања имају посебну важност са становишта заједнице. Школа је једини агенс социјализације који има приступ младој особи довољно рано да би утицај био ефикасан, довољно масовно да би заиста био превентиван, довољно дуго да би био ефикасан и довољно посредован

индивидуалним радом стручњака (наставника) да би био подложен интервенцији (Хрнчић, 2001).

Поједина истраживања показују да се међу преступницима налази висок проценат (45%) слабих ученика и понављача последњег разреда – пре одавања преступничком понашању (Јашовић, 1991). Ученици који у школи доживљавају неуспех у учењу и који се у њој осећају непожељно и одбачено, имају аверзију према школи, беже из ње и све више налазе сигурност и уточиште у неформалним уличним групама вршњака или старијих малолетника, склоних вршењу кривичних дела. Интерперсонални односи у школи на релацији ученик - наставник, ученик - ученик, могу имати утицаја на касније јављање преступничког понашања младих који се најчешће прво испољавају у самој школи кроз уништавање и оштећење школског инвентара и имовине, сукоба са наставницима и другом децом (вербално и физички), да би се касније пренело на вршење озбиљнијих кривичних дела.

Најраспрострањенији облик негативног понашања малолетника у школи је бежање са часова. Неретко се дешава да управо у том периоду, када нису на настави и када су ван контроле школе и школског особља, као и ван контроле родитеља и породице, малолетници врше кривична дела. Период у ком малолетници нису под контролом родитеља или школе је нарочито погодан за негативне спољње утицаје. Период слободног времена, било да је у школи или ван школске средине многи теоретичари описују као један од фактора који може имати криминогени утицај на понашање појединца, уколико је испуњено негативним садржајима.

Поједини теоретичари наводе да малолетници врше кривична дела како би превазишли досаду која испуњава њихово слободно време. Међутим, и у пракси се често сусрећемо са одговорима којима малолетник правда своје криминално понашање, као што су: „Било нам је досадно“, „немамо шта да радимо“. Време које малолетник проводи без циља и без икаквих корисних садржаја, најчешће у ноћним сатима, и најчешће са групом вршњака је погодно тле за вршење кривичних дела. Управо у том времену, док се друже са групом вршњака истих или сличних интересовања, кад се најчешће конзумира дуван,

алкохол, марихуана и друга опојна средства, без контроле родитеља и школе, а под утицајем старијих који су склони делинквентном понашању, рађају им се идеје за вршење престапа. Слободно време, односно време проведено без контроле установе (школе) и родитеља, уколико није испуњено позитивним садржајима и активностима, може представљати битан фактор малолетничке делинквенције. То је време у којем се рађају преступничке идеје, жеља за „убијањем досаде“, услед чега се жели унети нека промена, живост, авантуризам, али најчешће неадекватним облицима понашања, тј вршењем престапа.

Малолетници, чије слободно време није испуњено друштвено-корисним садржајима, спортским активностима и слично, јесу у већем ризику да испоље делинквентно понашање. Наравно, сва деца не врше кривична дела у слободно време, али је чињеница да већина малолетника своје криминалне акте врши управо у том периоду дана када су ван контроле породице и школе. Бројна истраживања говоре у прилог томе да су малолетници који нису укључени у одређене спортске организације, клубове младих, секције, и сл. више склони преступничком понашању него малолетници који своје слободно време проводе у спортским, организованим ваннаставним активностима. Познати пар Glueck је у својим истраживањима дошао до закључка да постоји висока корелација између разних облика активности авантуристичког типа и делинквентног понашања. Многе од тих активности, ако се благовремено и адекватно не реагује на њих, прерастају у теже облике преступничког понашања (Мердовић, 2010). Одсуство друштвене бриге да се младима обезбеде услови за организовано провођење слободног времена, неадекватно и недовољно деловање у правцу усмеравања њиховог слободног времена, јесу најбитнији разлози неформалног организовања у групе са преступничком оријентацијом (Јашовић, 1991).

Често се дешава да млади своје слободно време проводе у кладионицама, коцкарницама, салонима за забаву или у друштву старијих који се баве криминалним активностима, где неретко почињу са конзумирањем алкохола, пушењем марихуане, а на то се касније надовезује вршење тежих кривичних дела. Из наведеног можемо закључити да слободно време које ученици проводе без надзора школе и родитеља даје велики

простор негативним спољњим утицајима. У том периоду великих и малих одмора или одуства са наставе, се и јављају најчећи преступи. Истраживање је показало да је 78.8% малолетних делинквената (малолетници који су извршили неко кривично дело) бежало са часова и из школе. Бежање са часова, које често узрокује и лош успех у школи, у комбинацији са другим преступима, најчешће представља разлог због којег малолетник напушта или мења школу (Мердовић, 2010).

Најтежи облик негативног односа младих према школи је напуштање школе, тј. прекид школовања. Они могу бити манифестовани преко привременог прекида или потпуним прекидом даљег школовања. Оба ова облика прекида континуитета у школовању, уколико нису условљена објективним тешкоћама (болест, лоша материјална ситуација, забрана родитеља и сл.), сама по себи значе негативну појаву у животу и понашању младих. Прекиди у школовању младих стварају „вакуум“ у коме су лишени васпитних и образовних утицаја школе. У том „вакууму“ разни други негативни утицаји могу усмерити њихово понашање у друштвено неприхватљивом правцу (Јашовић, 1991). Једна национална лонгитудинална студија средњих школа у САД, коју је спровео Национални центар за образовну статистику је утврдио да је "што је више дана ученик пропустио у школи без ваљаног разлога, то је већа вероватноћа да напусти школу "(Smale, Gounko, 2012).

Према истраживању спроведеном 2010. године 44.7% малолетних делинквената је напуштало школу, што представља висок проценат и један од индикатора делинквентног понашања. Код промене школе је слична ситуација и 41.2% је мењало школу. Најчешћи разлози за промену школе су недисциплина, бежање са часова, неоправдани изостанци и сл. Поједини делинквенти су мењали школу неколико пута, а поједини су и трајно напустили школовање. Оно што се може запазити код малолетника који су напустили школовање је да скоро сви говоре како ће наставити школовање ванредно. Овакав став је изнуђен у жељи да се остави што бољи утисак пред стручним радницима ЦСР-а који им увек наговесте да, уколико се школују, то може утицати на блаже кажњавање од стране суда за малолетнике (Мердовић, 2010).

Сведоци смо повећања насиља у и око школе, међу ученицима чак и нижих разреда основне школе, који свакодневно пуне ступце црне хронике у новинама. Ескалирање вршњачког насиља у школама, које се неретко завршава употребом ватреног оружја, убадањем ножем, наношењем тешких и лаких телесних повреда, изискује оштру, хитну и одлучну акцију целокупног државног апарата, укључујући све расположиве ресурсе (школа, полиција, правосуђе и сл.). Многи превентивни програми наглашавају важност подучавања ненасилним начинима решавања сукоба и ненасилне комуникације. Улога школе у превенцији и раној детекцији је веома битна. Школа и школско окружење само по себи не може бити узрок делинквентног понашања малолетника, али најчешће представља место где се такви облици понашања најпре манифестују. Самим тим, у школи се таква понашања и најпре могу приметити, а тако и место где се најпре и највише може реаговати у правцу њиховог спречавања и даљег структурирања. Најчешће су то неки облици понашања које би већина сматрала „несташлуком“ и дечијом игром, али која код жртве могу изазвати озбиљне последице у психо-социјалном развоју. С тога је веома битно да у самој школи постоје јасна правила понашања међу ученицима где ће се прецизно навести шта и када се сматра преступом и каква је санкција предвиђена за такво понашање. Нарочито је битно да и сами ученици учествују у одређивању тих правила и њиховом спровођењу. Негативне последице, односно „казне“, би требале бити лако примењиве, примерене узрасту и личности ученика те би требале садржавати одређени степен нелагоде, али без непријатељског поступања (Olweus, 1998).

Према резултатима истраживања које су реализовали Кон и Кантер, две трећине испитане деце сматра да школе не чине довољно да би зауставиле насиље међу вршњацима (Cohn, Canter, 2003). Исто истраживање показало је да наставници реагују у само 4% случајева када се насиље манифестује. Наставник често није у могућности да буде присутан у свакој ситуацији у којој је жртви можда потребна заштита и помоћ, а многи облици насиља су врло суптилни и готово не приметни. Међутим, наставно и стручно особље мора наћи начин да благовремено примети и реагује на асоцијалне облике понашања међу децом у школи. Зато што школско особље често игнорише малтретирање и злостављање, деца могу развити осећај нелагодности и страха. Малтретирање успева у

окружењу где су веће шансе да добију негативне повратне информације и негативну пажњу него у позитивној школској атмосфери која подстиче поштовање и поставља високе стандарде за интерперсоналне односе ученика (Cohn, Canter, 2003). Ученици и наставници подједнако су погођени, и као извршиоци и као жртве, не само унутар већ и изван школске зграде, у школским двориштима или на путу до или од школе. Један од посебних облика асоцијалног, преступничког или криминалног понашања у вези са школом је и насиље над наставним особљем. Наставници такође доживљавају различите непријатности у школама у распону од ретких али озбиљних кривичних дела као што су физички напади, и све чешће присутно вербално злостављања. У једном истраживању у САД 48% наставника средњих школа је пријавило да су ученици претили или су направили непристојне покрете према њима, 12% је пријавило да су доживели претње телесним повредама, а још 12% да су се уплашили да се супротставе лошем понашању ученика због страха по сопствену безбедност (Gottfredson & Gottfredson, 1985). У студији у којој је прикупљено преко 1000 извештаја наставника који су сведоци агресивних напада у учионици или школи, најчешће се издвајају понашања као што су кршења правила, физичке претње, туче, напади на наставнике, и групни сукоби (Goldstein, Palumbo, Striepling & Voutsinas, 1995). Неки од девијантних облика понашања, поред напада ученика на наставнике и професоре, до којих долази због слабих оцена, као и због губитка права на редовно школовање, су и све присутнија појава насилног улажења у учионице за време наставе, вербалног вређања наставника и потпуног ометања и прекидања наставе. При крају школске године, за време израде писмених задатака, пропитивања од стране наставника или закључивања оцена, у последње време су прави „хит“ анонимне, телефонске дојаве о подметању експлозивних направа у школским објектима, које су по правилу лажне, а имају за циљ прекид и ометање наставе. Полицијске активности у том правцу најчешће резултирају подношењем кривичних пријава против малолетника за које се утврди да су упутили позив.

Реакција наставног особља на овакве преступе указују на бројне интервенције, како вербалне и физичке, које наставници користе у овим случајевима, при чему се понашање ученика може ограничити, спречити или физички зауставити. Истраживања показују да

реакција наставника најчешће треба да буде усмерена на спречавање даљег чињења, а не на реакцију након испољавања престопа. Та реакција се обично огледа у строгом кажњавању ученика, које након неколико понављања истих или сличних престопа, обично заврши избацавањем из школе. Све ово наставном особљу представља додатни напор и намеће посебну улогу и дужности, поред основне, образовне функције. Обавеза наставника да буду на опрезу због потенцијално агресивног понашања ученика и да буде спреман да интервенише, ставља додатно оптерећење на однос наставник - ученик, додатно инхибира слободу изражавања наставника. Ово је један аспект отуђења, који се јавља за наставника у школској ситуацији, која такође има утицаја на везивање са ученицима, као и изградњу односа међусобног поштовања и поверења. Са друге стране такође повећава осјећај отуђености ученика од наставног особља (Rose, 2009). Честа промена наставника кроз различите предмете утиче на однос наставника и ангажовања ученика. Са друге стране велики број ученика у одељењима такође онемогућава наставника да са свима успостави контакт разумевања и осећаја припадности и укључености и ти односи најчешће остају површни и безлични.

Један од проблема који се јавља у школи је и да сами наставници чине акте насиља, као што су неке врсте емоционалних напада на ученике, омаловажавање рада ученика, строги, крути и ригидни ставови без разумевања ученика, издвајање појединих ученика у негативном контексту, или као што се дешавало у прошлости, физичко кажњавање у распону од шамара, удараца по руци са лењиром, удараца прutom и сл. Данас таквих обика реакције наставника готово да нема или су врло ретки.

Оно што је веома битно је да се свако понашање, па и најбенигније, узме у обзир и посвети му се посебна пажња још у самом зачетку. Нарочито је битно у разговору са наставницима обратити пажњу на децу која су у већем ризику да испоље неке облике асоцијалног или криминалног понашања (деца која потичу из деградираних породица, чији су родитељи склони неким облицима асоцијалног понашања, деца за коју се зна да су припадници делинквентних или навијачких група и сл). Са таквом децом треба посебно радити кроз радионице и превентивне програме како се то понашање не би структурирало и прешло у делинквенцију. Од наставника се очекује да реагује на најмање престоупе при

чему мора водити рачуна да заштити жртву таквог понашања. Најчешће су то ученици који се тешко социјализују, одбачени су од стране вршњака и разреда, и погодна су “мета” за психичко, емоционално и физичко злостављање и малтретирање од стране вршњака. Наставник, психолог и педагог морају обратити пуну пажњу на преступника, жртву али уједно обавестити и родитеље и укључити породицу у решавање проблема. Са децом је потребно радити едукацијске радионице и превентивне програме како би на време били препознати преступи и понашања која могу ескалирати у злостављање, физички напад или повређивање другог ученика. Неопходно је радити на едукацији самих наставника, као и на едукацији родитеља, како би се заокружио систем у којем би свако имао улогу, превенирања таквих облика понашања. Такође неопходна је и сарадња школе са другим институцијама као што су Центар за социјални рад, полиција, дечији диспанзери при Домовима здравља, невладине организације и удружења стручњака.

Међутим, као што се о школи, односно, о неадекватном обављању њене улоге, говори као о једном од фактора који поспешује делинквентно понашање малолетника и ученика, тако и сама школа представља поље где се манифестују поједина делинквентна понашања ученика и особа из окружења школе. Тако, приликом физичког обрачуна у школским двориштима између двојице ученика, или групе ученика исте или различите школе, у новије време јавља се и појава тзв. „заказаних туча”, када појединац или група унапред заказују место и време међусобног физичког обрачуна, о чему се обавештавају и остали ученици, који долазе као посматрачи или, евентуално, као навијачи. Последице оваквих сукоба су неретко и наношење тешких телесних повреда, убадање ножем или другим оштрим предметима и сл. Ови облици насилничког понашања најчешће се заказују после завршетка наставе у школским двориштима или у њиховој близини. Ученици, најчешће револтирани због лошег успеха или примене одређених казних мера према њима и конфликта са одређеним наставником, а много пута и из обести, врше каменовање, односно, ломљење прозорских стакала, а наносе и друга оштећења школским објектима. Штета се не наноси само својој школи, већ и другим школским установама.

Извршиоци ових кривичних дела су често и лица која се у вечерњим сатима окупљају и опијају, најчешће у неосветљеним школским двориштима или приликом

повратка са журки и концерата и то, по правилу, под дејством алкохола или дроге. Сви ови случајеви добијају на озбиљности када се ради о доношењу веће материјалне штете школи. Често су извршиоци и бивши ученици, који су због лошег владања искључени из школе, а неретко и деца и малолетници који живе у близини школе. У васпитно-образовним установама срећемо се и са крађама и оштећењима школске документације, најчешће са циљем преправке одређених оцена. Школе код нас примењују бројне мере које се могу уврстити у мере ситуационе превенције. Школе представљају специфична контекст у коме може бити нарушена безбедност, не само ученика, већ и особља школе или трећих особа. Осим вршњачког насиља, насиља између наставника и ученика или неког трећег лица, школе су изложене и нападима који су усмерени према школској имовини попут вандализма, подметања пожара, провала, крађа, оштећења возила и друго. Описане појаве се могу разматрати као спољашње или унутрашње претње, с тим што се претње које долазе изван школе обично сматрају опаснијим (Lloyd, Ching, 2003). Мере ситуационе превенције које се често примењују у васпитно-образовним установама у нешој земљи, а пре свега у школама су: видео надзор, службе обезбеђења, детектори метала, школски полицајац, осветљење школских дворишта, дежурства, алармни системи и сл. Школски полицајац, као пројекат који је експериментално у нашој земљи почео да се примењује 2002. године, је једна од мера ситуационе превенције у школама. Овај пројекат је дао добре резултате који се односе на повећање безбедности, како самих ученика у школама, тако и заштити школе и школске имовине.

Узроци асоцијалног, преступничког и делинквентног понашања у школи су комплексни, и не могу се једноставно тражити решења од школе и васпитно-образовног система. Они су део комплексног скупа фактора у којој породица, живот у кући и социоекономски фактори играју значајну улогу (De Santana, G. 2000).

Неопходно је учинити све да се направи свеобухватни приступ у случајевима узнемиравања, застрашивања и малтретирања, који би од школе и школске средине изградио позитивну, прихватљиву и подржавајућу средину за учење и васпитање сваког детета. Оваква средина има снажан утицај на социјалну укљученост и посвећеност, која се пружа деци у циљу осећања припадности и промовисања позитивних модела понашања. У

оваквим срединама деца се социјално и емоционално позитивно развијају што опет утиче позитивно на њихов ментални развој и понашање. Значај узнемиравања, застрашивања и малтретирања, као препрека образовању, менталном и физичком здрављу деце, захтева промену и реформу политике у друштву (Ansary, Elias, Greene, 2015). Треба помоћи школи у одговарајућем избору програма, имплементацији и процени ефикасности тих програма преко државних органа и образовних установа, користећи саветодавна тела која се састоје од истраживача, универзитетских професора и других стручњака. Такви програми би имали по друштво вишеструку корист: васпитно-образовну, финансијску, хуманистичку и сваку другу. Школа има изузетно велике потенцијале у превенцији преступничког понашања младих, али ти потенцијали код нас нису довољно искоришћени.

6.3. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Центар за социјални рад (ЦСР) као установа социјалне заштите специјализована је у првом реду да, у оквиру и са нивоом општине, примењујући интердисциплинарно све основне принципе, методе и технике социјалног рада:

- открива, проучава и прати животне тешкоће грађана (појединаца, породица или ширих група и категорија људи у стању социјалне потребе) и
- да им, у име друштва, пружа помоћ – непосредно (управним поступком, материјалним давањима, саветодавним или васпитним мерама) или, када је то неопходно, упућивањем другим надлежним службама и установама (Крговић, Миловановић, 2003).

Циљ овог деловања је да се предупредe, савладају и ублаже неповољне активности које те људе ометају да нормално задовољавају животне потребе, врше своје улоге у друштву, користе друштвене вредности и остварају људска и грађанска права.

Једна од дефиниција центра за социјални рад је да је то вишефункционална установа социјалне заштите која представља базу стручног рада и услуга у социјалној

заштити, јер преко њих остварује највећи део стручних активности чији је задатак да се путем услуга социјалног, педагошког, психолошког, социолошког, дефектолошког, правног и другог стручног рада, задовољавају социјално-заштитне потребе, спречавају узроци и отклањају последице социјалних случајева и проблема у једној или више општина за које се оснива центар за социјални рад (Милосављевић, 1990).

Одсек за социјални рад ОУН још 1960. године дефинисао је социјални рад као професију чији је задатак пружање помоћи с циљем бољег прилагођавања појединаца и друштвене средине, односно као професију у служби развоја личности, група и заједнице. Међународна асоцијација школа социјалног рада (IASSW) и Међународна федерација социјалних радника (IFSW) 2004. године постигле су споразум о усвајању следеће интернационалне дефиниције социјалног рада: социјални рад као професија промовише социјалне промене, решавање проблема у међуљудским односима те оспособљавање и ослобађање људи са циљем повећања благостања. Принципи социјалне правде, људских права, колективне одговорности и поштовања различитости су централни за социјални рад. Подржане теоријама о социјалном раду, друштвено-хуманистичким наукама, социјални рад ангажује људе и структуре како би се суочили са животним изазовима и побољшали свој статус (<http://ifsw.org/> посећено дана 18.7.2017. год.).

Центри за социјални рад као установе социјалне заштите имају веома битну улогу кроз историју јер су своје претече имали у многим филантропским удружењима и организацијама. Увек су постојали појединци или групе људи који су у одређеном времену били у стању социјалне потребе. Потребне која изискује помоћ других. Управо ту се и огледа улога савремених центара за социјални рад који су организовани и основани у свакој општини на територији наше земље. У ретким случајевима се дешава да један центар за социјални рад покрива својом делатношћу више општина. Нажалост, у последњих неколико деценија, наша земља је била изложена бројним негативним утицајима (распад Југославије, ратови у бившим југословенским републикама, НАТО бомбардовање, криза 90-тих, политичке промене, економске кризе, транзиција и сл), који су имали негативан утицај не само на појединце већ на шире друштвене масе. У свим тим дешавањима настајао је велики број грађана који су се нашли на рубу егзистенције и који

нису били у могућности задовољити основне потребе и испунити своју друштвену улогу. Највећи терет у таквим периодима пао је управо на центре за социјални рад преко којих је држава настојала обезбедити задовољење оних најосновнијих потреба сваког појединца. Међутим, сви ти догађаји погађали су и целу државу која није била у могућности да на ваљан начин финансијски подржати центре за социјални рад те је проблем њиховог функционисања био доведен у питање. Делокруг рада центра за социјални рад је изузетно велик. Најважније функције центра за социјални рад су (Крговић, Миловановић, 2003):

- 1) Непосредно остваривање социјалне заштите грађана и њихових породица;
- 2) Остваривање функције органа старатељства;
- 3) Праћење и проучавање социјалних потреба и проблема;
- 4) Превентивна делатност;
- 5) Планирање и програмирање социјалне заштите у општини;
- 6) Функција саветовалишта за брак и породицу

Ради реализације овако комплексних задатака који се постављају пред центар за социјални рад неопходно је да и стручни кадар запослен у центру буде различит и мултидисциплинаран. Стога, у центрима су запослени стручњаци различитих профила који, свако из свог угла, доприносе да услуге које центар пружа грађанима буду адекватне и сврсисходне. Поред социјалних радника чија је то основна делатност у центрима су запослени и психолози, педагози, специјални педагози, правници, дефектолози и по потреби стручњаци других профила. Оно што је најважније је мултидисциплинаран приступ решавању проблема. Њихова делатност је усмерена на помоћ појединцима и групама које се налазе у стању социјалне потребе. То су најчешће давања (материјалана помоћ) и чињења (савети, подршка, правна помоћ) особама који су се нашли у стању да сами не могу задовољити основне егзистенцијалне потребе или испунити своју друштвену улогу на друштвено прихватљив начин.

Поред материјалне помоћи улога центра за социјални рад је помоћ породици и

њеним члановима. Центар преко својих стручњака пружа породици помоћ у превазилажењу проблема који се тичу самог функционисања породице према социјалној средини. Исто тако веома важна улога је у помоћи у унутарпородичним односима. Брак и породица, односи супружника у породици, односи родитељ-дете и други интерперсонални односи у оквиру породице, су једна од доминантних функција центра за социјални рад. Веома битна улога центра је у случајевима развода брака. Центар има улогу да покуша медијацијом да сачува брак улазећи у срж проблема односа супружника. У колико то не да резултат, центар током целог поступка учествује у процесу развода брака вршећи процену самих односа супружника, да ли је било насиља у породици, какав је однос према деци, ком ће деца бити поверена на старање, како ће се финасијски обезбедити даље функционисање породице и сл. Ти послови су изузетно комплексни и осетљиви и захтевају потпуну посвећеност и ангажовање свих стручњака. Сведоци смо неких најновијих дешавања где су у Београду, после вишегодишњег насиља у породици, у просторијама одељења центра за социјални рад, мужеви физички насрнули на своје супруге и децу што се завршило смрћу једне жене и једног детета као и повређивањем службеника центра за социјални рад. После таквих догађаја и узнемирења јавности, увек се поставља питање како функционише сам систем и где су грешке. Обично се све сведе на смене руководиоца и одговорност појединаца, иако стручна јавност зна да су проблеми целог система социјалне заштите много већи и да га треба мењати и прилагодити савременим дешавањима и потребама појединца, породице и ширих друштвених група.

Као орган старатељства, центар има задатак да се брине о деци без родитељског старања и деци чији родитељи нису у могућности или нису способни да врше родитељску дужност, као и о старијим особама о којима нема ко да брине. И у једном и у другом случају, центар води рачуна о најбољем интересу детета и особе о којој се стара.

Посебна улога и значај центра за социјални рад је рад са малолетницима који су испољили неки вид делинквентног понашања, односно са малоленим починиоцима кривичних дела. Ова улога центра је и законски регулисана јер приликом сваког процесуирања малолетника од стране полицијских службеника према тужилаштву за малолетнике, центар мора бити обавештен и мора предузети мере из своје надлежности.

Те мере се огледају у томе да се врши процена породице (социо-економски статус, породични односи) и процена самог малолетника. Од те процене зависи и која ће санкција бити изречена према малолетнику. У већини случајева суд за малолетнике прихвата санкцију коју предложи центар за социјални рад. Опште улоге и циљеви социјалне заштите и социјалног рада у друштвеном реаговању на кривична дела малолетника омеђене су нормативно-законским оквирима унутар којих ове области имају своје методолошке, методске и концептуалне поставке. Висока друштвена „цена“ последица преступничког понашања деце и малолетника условила је и висока друштвена очекивања а самим тим високу друштвену одговорност од практичара у институцијама. Треба поменути три најпрепознатљивије друштвене улоге социјалне заштите и социјалног рада (Бркић, Југовић, 2010) :

- 1) учествовање у стручно-дијагностичком поступку на основу кога се суду даје мишљење о сврсисходности и врсти кривичне санкције према малолетним преступницима;
- 2) извршење васпитних мера према малолетницима које је изрекао суд, било да су оне ванинституционалног или институционалног карактера;
- 3) социјални радници су у условима институционалног третмана према малолетницима или извршења казне затвора одраслих преступника носиоци третмана и тзв. васпитно-корективног рада.

Од процене стручног тима и квалитета обављеног посла стручњака у раду са малолетником и његовом породицом зависиће и даље понашање малолетника. Да ли ће он структурирати своје делинквентно понашање и градити даље своју криминалну „каријеру“ зависи од рада са малолетником у центру за социјални рад. Због свега овога, одговорност стручњака у центру је изузетно велика јер су грешке у процени и неуспех у раду са малолетником у великом степену одговорне за даље понашање малолетника. Улога центра за социјални рад долази до изражаја и на пољу превенције малолетничке делинквенције, насиља у породици, злостављања и занемаривања деце, алкохолизма, злоупотребе психоактивних супстанци и других понашања која се могу подвести под делинквентно.

Што се тиче малолетних преступника, центар за социјални рад најчешће са њима долази у контакт тек пошто су извршили неко кривично дело и о томе их је обавестила полиција. Од тог тренутка они предузимају све мере из своје надлежности у поступању са малолетником. Међутим, постоје случајеви где сам центар долази до података да је код одређеног детета манифестовано преступничко понашање и да се налази у ризику да такво понашање прерасте у делинквентно.

Центар за социјални рад у сарадњи са другим институцијама на нивоу општине организује превентивне активности. Улоге центра за социјални рад које имају превентивни значај према Милосављевићу су:

- 1) праћење и проучавање малолетничког преступништва, критичних социјалних група, укључујући и већ манифестовано преступништво;
- 2) планирање и програмирање друштвених активности на спречавању преступништва и заштити деце ометене у социјалном развоју, подразумевајући и малолетне преступнике;
- 3) непосредно превентивно деловање;
- 4) утицај на политику изрицања васпитних мера;
- 5) социјална заштита малолетних преступника, укључујући и извршење васпитних мера и отклањање неповољних последица ометености у социјалном развоју;
- 6) координативно-иницијативна улога у институционалном систему третмана и заштите малолетних преступника. (Милосављевић, 2003)

Међутим, превентивна улога центра за социјални рад скоро да је сведена на декларативни ниво. Разлози за такво стање су различити. Искуства из праксе упућују да важан проблем представљају јасно изражена финансијска ограничења, као и лимитране кадровске могућности. У том смислу императив економичности и уштеде ресурса ограничава деловање ЦСР у погледу подизања критеријума интервенције, те фокуса само на најтеже случајеве. Чињеницом да ЦСР не спроводи у пракси систематски мониторинг и

праћење са циљем откривања нових случајева насиља над децом, насиља у породици, васпитног занемаривања и запуштања, малолетничког преступништва, већина сазнања долази из пријава различитих секундарних извора, односно током рада ЦСР на предметима по другом основу.

Центар за социјални рад је упућен на друге институције са којима има сарадњу по основу законских прописа и обавеза али и сарадњу са локалним организацијама у циљу стварања услова за несметано социјално функционисање појединца и група људи. Ту се пре свега мисли на невладине организације, омладинске организације и удружења грађана која се баве превентивним програмима и помоћи угроженим категоријама становништва. ЦСР је у законској обавези да остварује сарадњу са полицијом, тужилаштвом и судом, нарочито када су у питању малолетни делинквенти и случајеви насиља у породици. У оваквим предметима и случајевима, нарочито у случају малолетничког преступништва, ЦСР је укључен од самог почетка. Вршећи психо-социјалну процену малолетника, центар предлаже санкцију за малолетника коју суд најчешће и усвоји. Након изречене санкције ЦСР је укључен и у само спровођење те санкције. Обим тог учешћа зависи од саме врсте санкције. Некада је то појачан надзор органа старатељства где сам назив говори да је терет спровођења санкције на центру за социјални рад. Када се ради о санкцијама као што су упућивање у васпитну установу, васпитно-поправни дом или казна малолетничког затвора, ЦСР је у обавези да прати спровођење и реализацију санкције. Улога ЦСР је да врши процену малолетника док је у установи и предлаже суду продужење санкције или уколико је процена да је постигнут васпитно-корективни успех, предлаже укидање санкције (ово је случај код упућивања у васпитну установу и васпитно-поправни дом).

Из свега наведеног можемо закључити да је улога ЦСР у друштву изузетно велика и деликатна. Радећи на случајевима као што су насиље у породици, разводи, злостављање и занемаривање деце, одузимање родитељства, поверавање деце, старатељство, смештај у другу породицу или установу, усвојења, малолетничка делинквенција, радећи с ментално и душевно оболелим особама и другим сложеним ситуацијама везаним за појединце и породице, стручњаци запослени у ЦСР су под сталним притиском и стресом. Када се томе додају услови и недостатак средстава за основно функционисање долазимо до закључка да

је неопходно предузети неопходне мере од стране државе које ће бити усмерене на усавршавање стручњака, едукацију, побољшање услова рада, обезбеђивање материјалних средстава за реализацију превентивних активности, умрежавање и сарадња са другим институцијама, побољшање сарадње, већа информисаност о социјалним случајевима, бољи мониторинг социјалних проблема и случајева и сл. Снага ЦСР у друштву је изузетно велика и треба оваквој институцији омогућити да да пун допринос заштити и помоћи појединца и група људи у стању социјалне потребе, чиме ће се и стање у целокупном друштву поправити и достићи већи ниво. Благостање појединца води благостању друштва.

6.4. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И КРИМИНАЛИТЕТ

У Члан 2. Закона о удружењима стоји да је удружење добровољна и невладина недобитна организација заснована на слободи удруживања више физичких или правних лица, основана ради остваривања и унапређења одређеног заједничког или општег циља и интереса, који нису забрањени Уставом или законом (Закон о удружењима, "Сл. гласник РС", бр. 51/2009 и 99/2011 - др. Закони).

Овим Законом се уређује и начин оснивања и рада удружења међу које спадају домаће и стране невладине организације. Као и у већини држава света и на нашој територији делује велики број невладиних организација са различитим циљем деловања. У међународном праву начин формирања, деловање, организација, удруживање, поступање и друга питања везана за невладине организације су јасно дефинисана бројним документима и правилницима. Међутим, не постоји једна јединствена дефиниција која би била опште прихваћена и важила у свим државама. Међутим, за постојање невладине организације, правни и научна јавност признају да морају постојати пет критеријума који морају бити задовољени. (Barrat, 2014).

Први и основни критеријум је да је организација аутономна и да не зависи од владиног сектора и државе. НВО треба да нису основане од стране државе и владе већ да се

оснивају на иницијативу приватних или правних лица чије деловање уређује грађанско право. Како је наведено у већини националних закона у вези са НВО и удружењима, НВО не треба да имају јавну функцију нити да имају овлашћења која им је влада дала (Parry и др. 1986).

Други елемент дефиниције је непрофитни циљ, захтев који већина дефиниција дели у међународним инструментима. Конвенција о признавању правног карактера међународних невладиних организација у члану 1 сматра да НВО треба да имају "непрофитабилни циљ међународне користи" (<http://www.conventions.coe.int>, посећено дана 15.7.2017.). Када се говори о непрофитабилности рада НВО, често има опречних мишљења. НВО мора имати одређена средства како би несметано реализовала своје активности и програме, како би обављала свакодневне административно техничке послове као и свако друго удружење и како би платила своје запослене. У том смислу НВО мора имати одређена средства са којима располаже а уједно и задржала независност од владиног утицаја. Међутим, оно што је Законима већине држава о НВО дефинисано и прописано је да вишак профита не може бити дељен међу члановима организација у циљу стицања финансијске користи.

Следећи критеријум се односи на захтев да су циљеви НВО од општег и јавног интереса., укључујући, на пример, заштиту људских права или животне средине. Овај критеријум истиче да НВО мора имати међунационалне активности у сфери општег а не националног интереса. Поред тога, да би се НВО сматрала међународном, организација мора показати или транснационални обим активности који покрива "где је то могуће, значајан број земаља у различитим регионима света" или мора бити "међународна у својој структури." (Economic and Social Council, Resolution 1296, UN ESCOR, 44th Session, Supp. No. 1, p. 21.). У међународној пракси се подразумева да невладина организација реализује своје активности у најмање три државе.

У стручној литератури се најчешће тражи да се НВО оријентишу на владавину права, што искључује из дефиниционог опсега оне невладине организације које остварују илегалне циљеве, као што су транснационалне терористичке организације или

организоване криминалне групе. Оно што се захтева од НВО је да има организациону структуру, да има своје седиште и да је сама организација удружења заснована на демократским принципима.

Дакле, иако не постоји једна и јасна дефиниција израза НВО у међународном праву, опште је прихваћено да су НВО аутономне од државе, да имају непрофитни карактер, да су им циљеви од општег јавног интереса, да су оријентисане на владавину права као и да задовољавају одређене организационе критеријуме.

Дефиниција Уједињених нација НВО-а обухвата шест принципа:

- НВО треба да подржи мисију Уједињених нација;
- НВО би требало да буде представничко тело;
- НВО не може бити профитабилна организација;
- НВО не може заговарати насиље;
- НВО се не сме мешати у унутрашње послове државе;
- НВО не сме бити успостављена на основу међудржавних договор;

Подела света на неколико великих целина у којима тежи доминирати поједини друштвено-политички концепт створио је такву позицију у свету где је стална дипломатска борба усмерена на наметање ставова и мишљења једне од тих држава. У том правцу се истичу велике светске силе Америка, Русија, Кина, Индија и сл. 193 земље света са преко 6 милијарди становника тешко је усагласити око једног циља. Оно што је најважније је поштовање основних људских права прописаних бројним међународним уговорима, протоколима, смерницама и конвенцијама. Државе, преко својих парламената или појединаца на власти, теже својим личним интересима и очувању моћи и утицаја. У том смислу не презају ни од злоупотребе и гушења права и слобода својих грађана. НВО ту играју значајну улогу. Њихово деловање је у почетку било праћено скептицизмом. У савременом свету НВО играју битну улогу у, пре свега, заштити људских права и слобода.

Последњих неколико година рад НВО се заснива на бројним међународним документима и декларацијама иако у основи нису у обавези да их поштују. Кроз своје деловање утичу на бројне сфере друштвеног живота. Неке од њих су постале познате свуда у свету и препознатљиве су по свом деловању. Поједине су стекле толики кредибилитет да се појављују у улози посматрача на бројним међународним скуповима па чак и на скупштинама и конгресима ОУН који се тичу заштите људских права. Код нас у земљи невладин сектор тек у последњих неколико година добија значајнију улогу. Још увек има скепсе око деловања појединих организација сматрајући их као“ плаћенике“ неке друге државе која жели обезбедити већи утицај у нашој земљи. Међународне терористичке организације и организоване криминалне групе, праће новца и друге криминалне активности допринеле су да НВО буду под будним оком државе и служби безбедности како би се спречиле злоупотребе. У том смислу морамо бити пажљиви када НВО бране идеје либерализма и демократије, да више делују као мисионари (Szazi, 2012).

Утицај НВО у свету на бројна дешавања је изузетно велики и готово да се не може замислити било каква кризна ситуација, било да се ради о ратним сукобима или неким елементарним непогодама, где НВО нису узеле битно учешће. Бројни су примери међународне сарадње и заједничког деловања бројних удружења и организација. Изучавајући деловање невладиних организација широм света, бројне студије су показале да су те активности најчешће усмерене на заштиту људских права, заштита правде, покрети за заштиту животне средине, удружења за заштиту права деце и жена и сл. (Schnyder, 2015). Кек и Сикинк су показали како групе за људска права траже савезничке кооперације изван својих матичних држава као средство за "подупирање политике" или вршење утицаја на државне актере и институције у циљу повећања политичке ефикасности активиста (Кек и Сикинк, 1999). Они тврде да су невладине организације централни актери транснационалног активизма и да играју кључну улогу када је у питању размена информација, увођење нових идеја и лобирање за промене. Бројне хуманитарне и природне катастрофе, друштвене кризе и протести, раст и опште неповерење у државне институције, нарочито у земљама у транзицији, разлози су за растући број НВО. Нема сумње да би НВО биле што ефикасније, требају бити што неутралније кад год је то

могуће. Требало би имати у виду да постоје неке НВО које се залажу за одређену дозу политичког насиља, тј. протесте и демонстрације, као средства за испуњење своје мисије и постизање својих циљева. Због тога су активисти таквих НВО у појединим државама означени често као „државни непријатељи“. Кроз историју, невладине организације су идентификоване као удружења за помоћ и истицана је њихова превасходно хуманитарна сврха. Иако се ова улога и даље налазе у сржи рада многих невладиних организација, у последњих неколико година НВО су прошириле своје улоге и укључиле се у активности у областима као што су економски и друштвени развој, јавно образовање, праћење међународних споразума и интеракција са међувладиним организацијама (Willetts, 2014).

Упркос многим недостацима и критикама невладиних организација, оне су често имале важну улогу у бројним областима. Ту се пре свега мисли на пружање помоћи током великих природних непогода и несрећа, допринос друштвеном и економском развоју друштва, подизање стандарда образовања, повећање транспарентност, подизање стручности и преношење истинитих информација, доприносећи побољшању цивилног друштва. Улогу невладиних организација као што су Доктори без граница, Међународни црвени крст, разне организације за помоћ избеглицама и угроженима у ратом захваћеним подручјима је немерљива и без њих би живот особа које су у тим подручјима био незамислив. Потреба за таквим организацијама је увек постојала и даље постоји. НВО пате од многих ограничења која покушавају да превазиђу и настоје да побољшају своју ефикасност кроз сарадњу са владиним и државним снагама али да не постану жртве таквих линкова и задрже своју аутономију.

Оне морају бити склони развоју солидарности са другим НВО; морају научити да верују другим НВО; морају развити своју способност да јасно одреде своје планове, морају бити одговорне и бавити се људима свуда, а не само онима унутар своје земље, оне морају ставити нагласак на људска права и на достојанство сваког људског бића, морају бити транспарентне и истините, морају бити непрофитне и независне од владе и радити на стицању поверења јавности (Kaloudis, 2017).

Невладине организације кроз своје деловање и активности посредно утичу и на криминалитет као негативну друштвену појаву. Активности и деловање појединих НВО и организација локалне заједнице су усмерене на заштиту жена и деце од злостављања и занемаривања, заштита жртава насиља, постпенални прихват осуђених лица, превенција појединих облика делинквентног понашања, превенција наркоманије, малолетничке делинквенције, алкохолизма, зависности од интернета и бројних других друштвено негативних појава. Све ове активности уједно представљају и мере које доприносе смањењу појединих облика криминалног понашања. Локална удружења, организације грађана, поједине групе грађана својим програмским активностима и деловањем на локалном нивоу доприносе пре свега превенцији криминалитета. С тога је неопходно искористити све потенцијале сваке од њих како би допринос у креирању мера политике сузбијања криминалитета био што већи и дао што боље резултате.

II ЕМПИРИЈСКИ ДЕО

1. МЕТОДОЛОГИЈА ИСПИТИВАЊА СТАВОВА ЗАПОСЛЕНИХ У ВАНКРИВИЧНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА ПРЕМА КРИМИНАЛИТЕТУ КАО ДРУШТВЕНОЈ ДЕВИЈАЦИЈИ

Студија пресека је обухватила 250 испитаника из Републике Србије који су запослени у ванкривичним установама. По 50 испитаника је регрутовано из пет различитих ванкривичних субјеката: медији, школе, Градски центар за социјални рад, органи локалне самоуправе (општине) и невладине организације, све са територије града Београда.

Медијске куће које су укључене у ову студију су дневне новине „Блиц“, „Ало“, „Курир“, „Новости“ и телевизија „Пинк“, а обухваћени су новинари који се баве извештавањем о криминалитету. Школе које су учествовале у студији су Средња електротехничка школа и Средња економска школа у Земуну, Средња угоститељска школа, Основна школа „Соња Маринковић“, Основна школа „Гаврило Принцип“, Основна школа „Светозар Милетић“, Основна школа „Лазар Саватић“, Основна школа „Мајка Југовића“. Упитнике су у овим просветним установама попуњавали наставници, психолози и педагози који раде у тимовима за спречавање вршњачког насиља и који су задужени за спровођење програма превенције криминалитета у школама. Испитаници из Градског центра за социјални рад су регрутовани у одељењима Земун, Нови Београд, Палилула, Звездара и Савски Венац, из сваког одељења по десет стручњака из области малолетничке делинквенције или насиља у породици, као и стручњаци који учествују у реализацији превентивних програма против криминалитета и других облика преступничког понашања. Испитаници из локалних самоуправа су запослени у општинама Земун, Нови Београд, Палилула, Звездара, Савски Венац; у свакој општини је попуњено по 10 упитника од стране службеника ангажованих у реализацији програма превенције криминалитета, на сарадњи с кривичним субјектима и другим институцијама које се баве

преступничким и/или криминалним понашањем. У студији су учествовале невладине организација чије су активности и послови везани за преступничка и/или криминална понашања, било да је фокус дате невладине организације на извршиоцима или жртвама ових облика понашања.

Ставови испитаника према криминалитету као друштвеној девијацији су испитивани коришћењем оригиналног упитника који је обухватио 59 питања (55 затвореног типа и 4 отвореног типа). Упитник је дизајниран да обухвати:

1. демографске податке испитаника из ванкривичних установа (од редног броја 1 до 5),
2. ставове испитаника о мерама сузбијања криминалитета као друштвене појаве кроз активност ванкривичних субјеката (од редног броја 6 до 26, од редног броја 27 до 35, од редног броја 38 до 43),
3. ставове испитаника о улози кривичних субјеката у сузбијању криминалитета, односно ставове о сарадњи ванкривичних и кривичних субјеката и ставове о раду кривичних субјеката) (од редног број 44 до 59).

Уз упитник је испитаницима послато и детаљно објашњење о карактеру студије и начину попуњавања упитника. Упитници су примани на електронској адреси докторанта и прикупљањем у самој установи. Учешће је било на добровољној основи, и сачувана је анонимност испитаника.

Демографски подаци испитаника су обухватили пол, старосну групу, дужину радног стажа, степен образовања и професију испитаника. Предвиђено је шест старосних група испитаника: а) 18-25 година, б) 26-35 година, ц) 36-45 година, д) 46-55 година, е) 56-65 година, ф) старији од 65 година. Према дужини радног стажа, предвиђено је формирање пет група испитаника: а) 0-5 година, б) 5-10 година, ц) 10-15 година, д) 15-20 година и е) преко 20 година.

Већина ставова у упитнику је категоризована употребом Ликертове скале са 5 могућих одговора, у следећем распону за ставове од редног број 6 до 21: 1=уопште није истина, 2=делимично истинито, 3=истинито, 4=потпуно истинито. Ставови од редној броја

26 до 43, те ставови од редног броја 52 до 57 су категоризовани у распону од: 1=уопште се не слажем, 2=делимично се не слажем, 3=слажем се, 4=делимично се слажем, 5=у потпуности се слажем.

Прикупљање података је обављено у периоду од марта до јула 2017. године, најпре дистрибуцијом упитника ка испитаницима из наведених установа достављањем у саму установу или помоћу електронске поште. Након самопопуњавања упитника о ставовима, подаци су систематизовани у електронску датотеку.

Статистичка анализа података обухватила је методе дескриптивне статистике (одређивање фреквенција) и аналиичке статистике: хи квадрат тест, непараметарске тестове (Крускал Волисов тест и Ман Витнијев У тест) као и регресиону анализу (ординална логистичка регресија) и корелациону анализу (Спирманова корелација). Анализа је спроведена применом програмског пакета намењеног статистичкој обради података за друштвене науке (SPSS for Windows, version 20, 2012.).

Тест хи квадрат је употребљен за компарацију дистрибуције ставова између испитаника мушког и женског пола, односно између испитаника из различитих институција, затим различитих професија, образовног нивоа, старосних група или групе формираних према дужини радног стажа. За корелациону анализу између ставова који су подразумевали оцењивање кривичних субјеката и година живота/година стажа испитаника коришћена је Спирманова корелација. Утицај појединачних параметара (пол и старост испитаника, професионални профил, дужина стажа, установа у којој је запослен) на исход ставова од значаја је тестиран методом ординалне логистичке регресије.

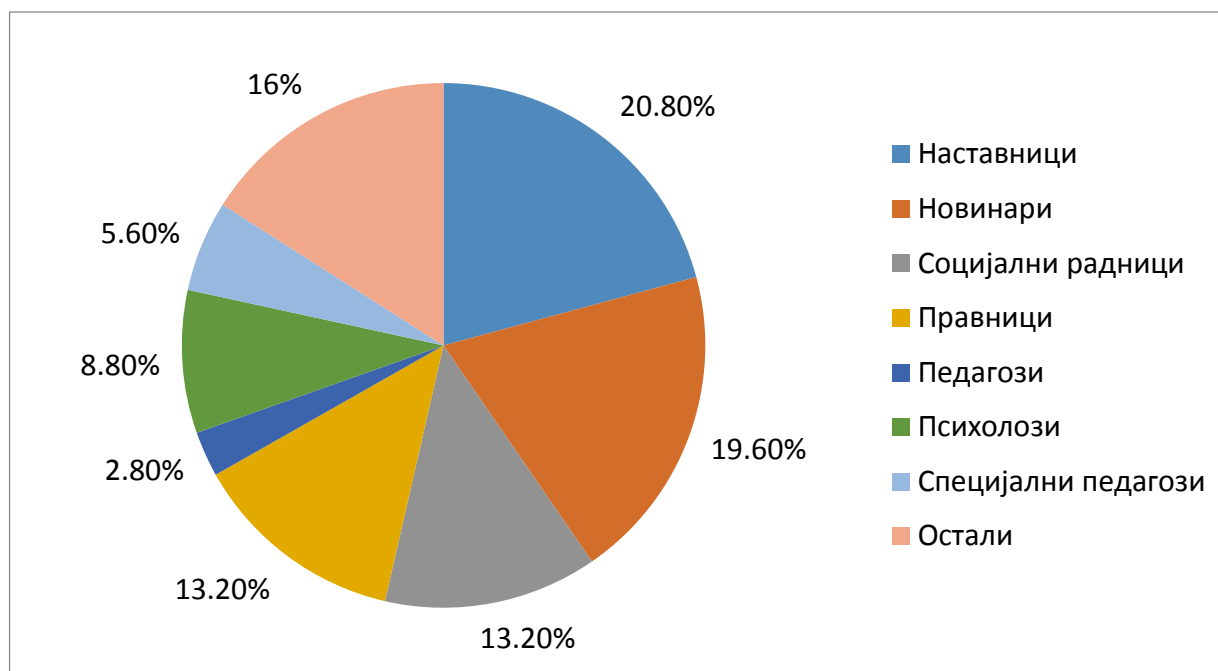
Исходне варијабле (ставови изражени Ликертовом скалом) су израчунате на нивоу целе популација испитаника, као и у односу на подгрупе испитаника (према типу установе, полу, старосној категорији, дужини радног стажа, степену школске спреме, професији) у случају постојања статистичке значајности за дати фактор. Ниво вероватноће који је сматран статистички значајним износио је $<0,05$.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСПИТИВАЊА СТАВОВА ЗАПОСЛЕНИХ У ВАНКРИВИЧНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА ПРЕМА КРИМИНАЛИТЕТУ КАО ДРУШТВЕНОЈ ДЕВИЈАЦИЈИ

2.1. ДЕМОГРАФСКИ ПОДАЦИ ИСПИТАНИКА

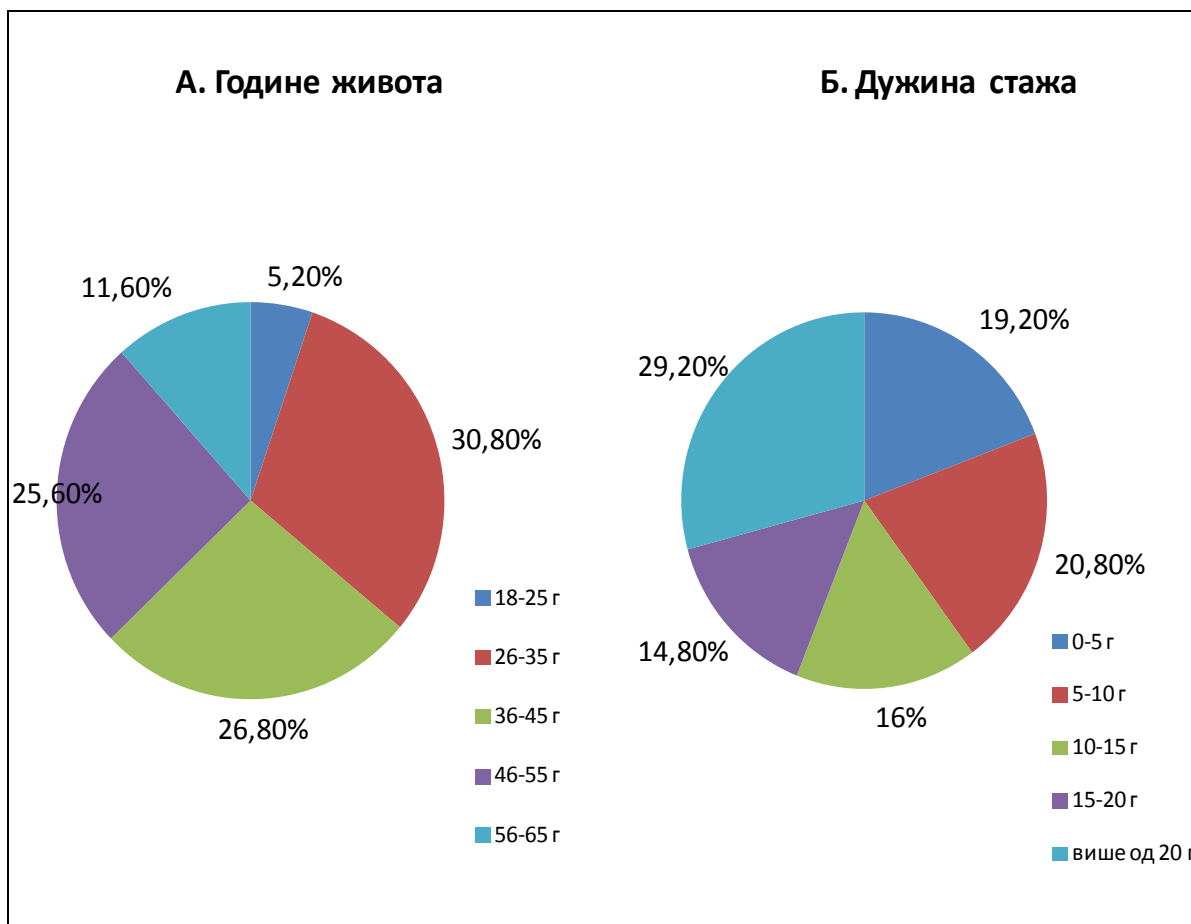
Испитивани узорак запослених у установама ванкривичног карактера који по природи свог посла, директно или индиректно, имају улогу у сузбијању криминалитета, обухватио је 250 стручних радника из Републике Србије. Већина испитаника је била мушког пола (187; 74,8%), док је број испитаника женског пола износио 63 (25,2%). По 50 испитаника је заступљено из сваког појединачног ванкривичног субјекта: школе, медијске куће, Градски центар за социјални рад, органи локалне самоуправе и невладине организације. Најзаступљеније професије међу испитаницима су наставници (20,8%) и новинари (19,6%), док су у узорку присутни још и социјални радници, правници, психолози, педагози, специјални педагози и други (графикон 1.).

Графикон 1. Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према професији

Највећи број испитаника припадао је старосној категорији између 26 и 35 година (30,8%), док је радни стаж испитаника дужи од 20 година забележен код 29,2%. У групи испитаника са најкраћим радним стажом (до 5 година) налази се 19,2% испитаника. Детаљан преглед структуре узорка према старости и радном стажу дат је на графикању 2.

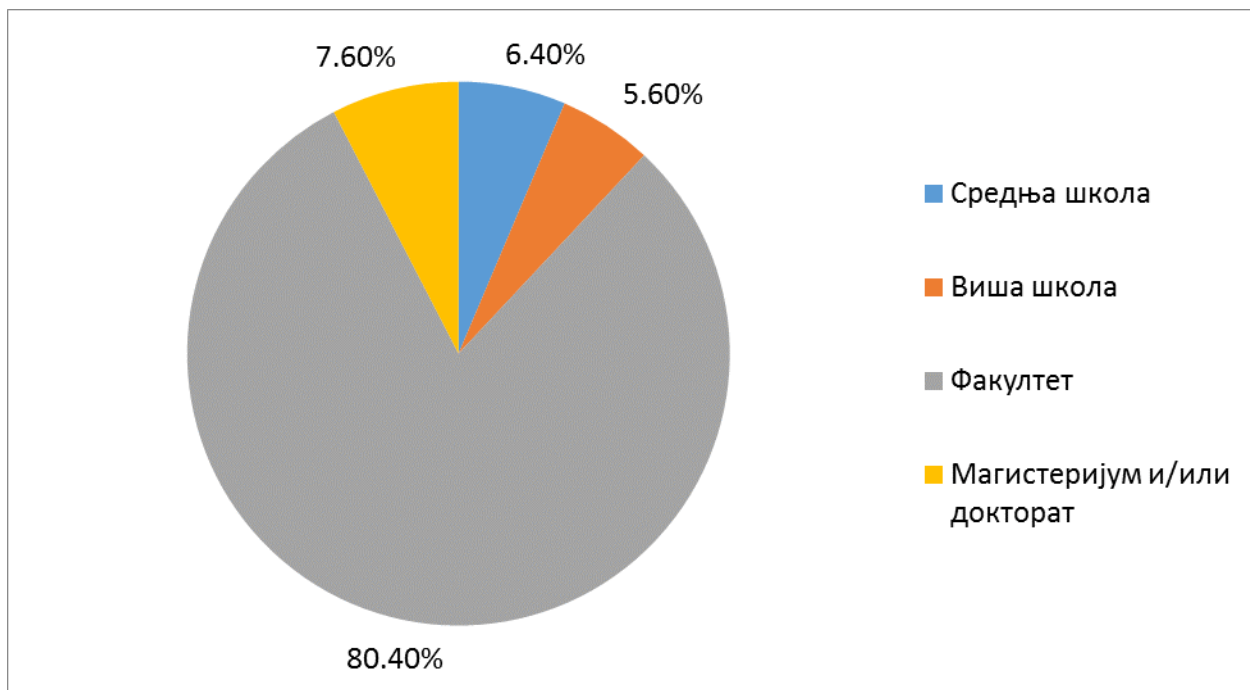
Графикон 2. Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према А. старосним групама и Б. дужини радног стажа

На графикању 3. представљена је дистрибуција испитаника према образовном нивоу. У целокупном испитиваном узорку преовлађују испитаници са завршеним факултетом (са или без последипломског усавршавања, удео од 88%), док испитаници са завршеном средњом школом чине 6,4%. То се може објаснити чињеницом да је у истраживању испитиван став стручњака у наведеним институцијама а самим тим радна места на којима

су заповени, изискују образовање са високом стручном спремом. Регистрована је статистички значајна разлика у степену образовања између испитаника из различитих институција (хи квадрат 23,091, п 0,027). Тако, у школама и центру за социјални рад завршен факултет (са или без последипломске дипломе) има по 98% испитаника, док је у медијима са овим нивоом образовања присутно 78% испитаника. Укупно 14% испитаника из медијских кућа је школовање завршило добијањем средњошколске дипломе.

Графикон 3. Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према степену образовања

2.2. ИСПИТИВАЊЕ ОПШТИХ СТАВОВА ИСПИТАНИКА О КРИМИНАЛИТЕТУ, ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА И САРАДЊИ СА ДРУГИМ ВАНКРИВИЧНИМ СУБЈЕКТИМА НА ПОЉУ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

У табели 1. дата је процентуална дистрибуција испитаника из ванкривичних установа према њиховим ставовима о превенцији криминалитета. Ова група ставова је тестирана кроз четири могућа одговора, а у упитнику је заступљена од редног броја 6 до 21.

Табела 1. Дистрибуција ставова и мишљења испитаника о превенцији криминалитета уопште и у контексту њиховог радног места, од редног броја 6 до 21

Питање	Уопште није истина	Делимично истинито	Истинито	Потпуно истинито
6. Упознат сам са постојањем програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим	22,4%	36%	29,2%	12,4%
7. Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим	55,2%	25,2%	14%	5,6%
8. Реализација програма превенције криминалитета је важна у нашем друштву	2,4%	11,6%	85,6%	0,4%
9. Заинтересован сам да се више информишем о програмима превенције	2,8%	10,8%	39,2%	47,2%

криминалитета				
10. Нисам заинтересован за учешће у реализацији програма превенције криминалитета	63,2%	20%	10,8%	6,0%
11. Препознајем различите врсте програма за превенцију криминалитета у друштву	17,6%	39,6%	33,2%	9,6%
12. Не знам који фактори највише утичу на јављање криминалитета	45,6%	40%	10,8%	3,6%
13. Моја установа/организација учествује у реализацији програма усмерених на превенцију криминалитета	13,6%	30,4%	31,2%	24,8%
14. Моје колеге су упознате са програмима превенције криминалитета	14,4%	46%	30,4%	9,2%
15. У установи/организацији у којој радим постоје писани акти који се односе на реализацију програма превенције криминалитета	26%	33,6%	27,2%	13,2%
16. Установа/организација у којој радим је у законској обавези да сарађује са субјектима који се баве превенцијом и спречавањем криминалитета	10,8%	16%	23,2%	50%
17. Установа/организација у којој радим је заинтересована за учешће у реализацији програма усмерених на	4%	16,4%	33,6%	46%

превенцију криминалитета и сарадњу са другим субјектима и организацијама				
18. Установа/организација у којој радим даје препоруке и сугестије и прима препоруке и сугестије у вези превенције криминалитета	11,6%	24%	36,4%	28%
19. Установа/организација у којој радим је спремна да понуди све своје ресурсе и потенцијале у циљу превенције криминалитета	7,6%	22,9%	36,9%	32,6%
20. Установа/организација у којој радим активно сарађује са другим организацијама и субјектима у циљу превенције криминалитета	6%	26,8%	37,6%	29,6%
21. Установа/организација у којој радим ради на промоцији и информисању о програмима превенције криминалитета	12,8%	28,4%	33,6%	25,2%

По питању учешћа у програмима превенције криминалитета у средини у којој живи (став 7 у упутнику), чак 55,2% испитаника даје одречан одговор. У овом ставу постоје статистички значајне разлике између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 31,816, $p < 0,000$). Наиме, одсуство учешћа у програмима превенције криминалитета је најзаступљеније код запослених у медијима (74%) и градском центру за социјални рад (66%), док испитаници из школа и невладиних организација имају значајно веће учешће у овим програмима (графикон 4). У одговору на ово питање није било статистички значајне разлике између испитаника у односу на пол, старост, дужину радног стажа или образовање. Статистички значајна разлика у овом ставу

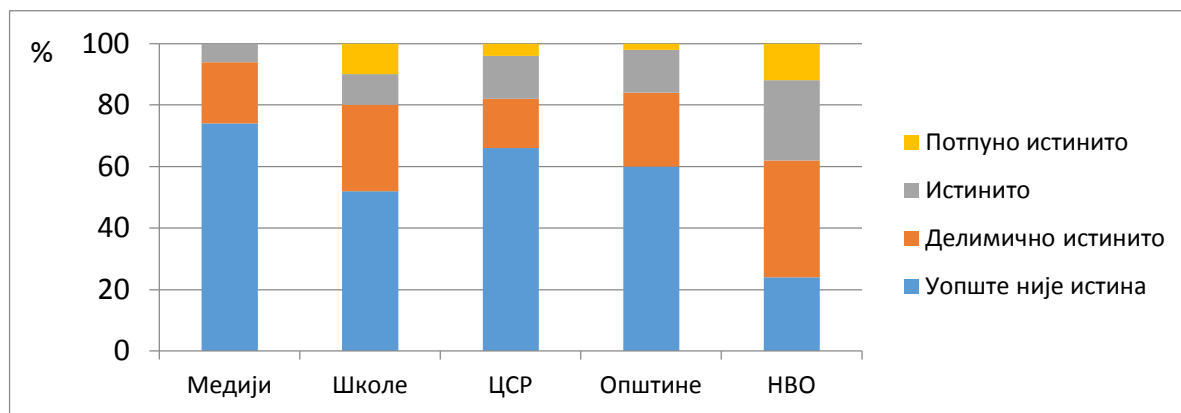
је, међутим, присутна између испитаника различитих професија: тако, чак 79,6% новинара даје негативан одговор о учешћу у програмима превенције криминалитета, док највећи број потпуне сагласности о тренутном учешћу дају педагози (28,6%) (Крускал Волисов тест: хи квадрат 29,437, $p < 0,000$). Графички приказ дистрибуције одговора испитаника различитих професија према наведеном ставу је дат на графикону број 5.

Статистички значајна разлика у ставовима који су везани за рад ванкривичних субјеката на сузбијању криминалитета је такође била присутна између испитаника из различитих установа за ставове под следећим редним бројевима: 6, 14, 15, 16, 21 (Крускал Волис тест). Наиме, запослени у локалној самоуправи (општине) изражавају најнегативнији став по питању упознатости њихових колега са програмима превенције криминалитета, као и постојању писаних аката који регулишу ову област делатности у установама у којима су запослени. Чак 22% радника у центру за социјални рад сматра да њихова установа не ради на промоцији и информисању о програмима превенције криминалитета, а апсолутно супротан став има 14% ових испитаника, што се значајно разликује у односу на друге установе (хи квадрат 35,7, $p < 0,000$).

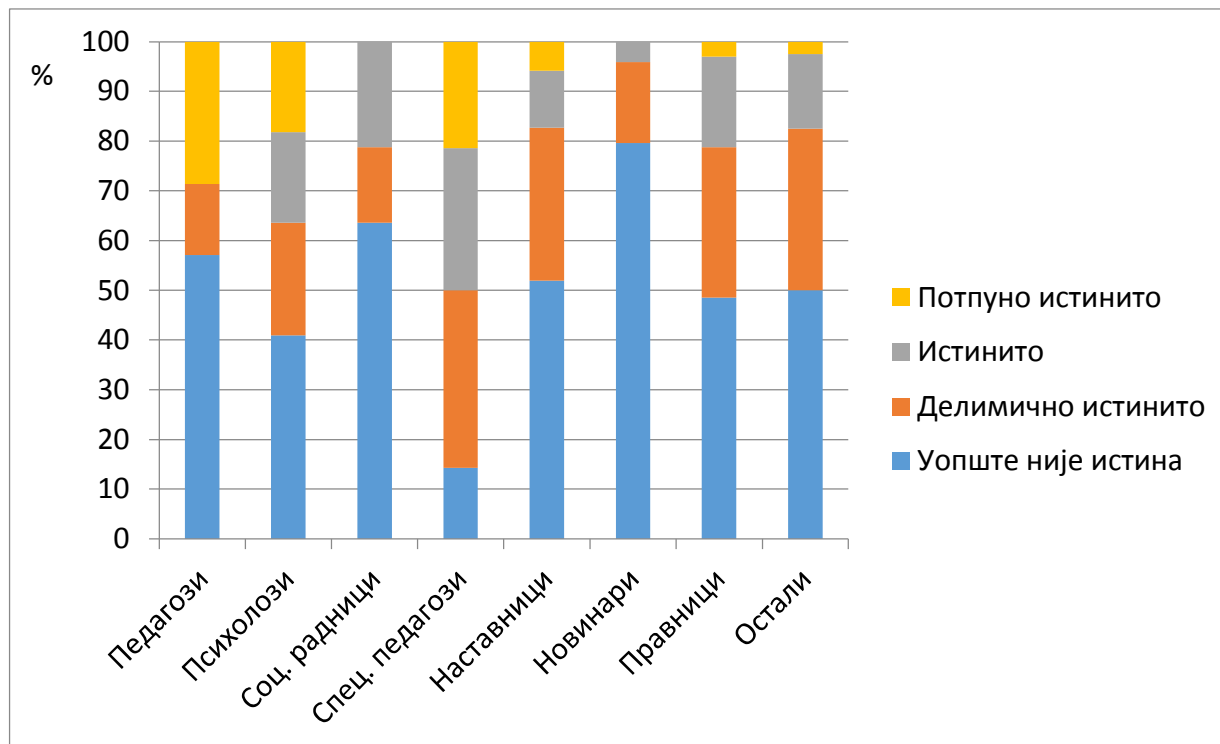
Године испитаника су статистички значајно утицале на ставове: 12, 14, 16, 18, 19, 20, 22 (Крускал Волис тест). Истом методом утврђено да дужина радног стажа има значајан утицај на став 14 (Крускал Волисов тест: хи квадрат 12,728, $p < 0,013$). Поред става 7, професија испитаника је утицала значајно и на ставове: 6, 11, 14, 15, 16, 17, 21 (Крускал Волисова статистика).

Према налазима Ман Витнијевог теста, пол је значајно утицао на ставове 9 и 11 (Ман Витнијева U вредност: 4848,00, $p < 0,021$, односно U вредност: 4707,00, $p < 0,012$). Значајно већи број мушких испитаника тврди да је заинтересован да се више информише о програмима превенције криминалитета („потпуно истинито“ код 50,3% мушких и 38,1% женских испитаника). Такође, готово осмоструко више мушкараца наводи као „потпуно истинито“ да препознајем различите врсте програма за превенцију криминалитета у друштву (12,3% мушких у односу на 1,6% испитаника женског пола).

Графикон 4. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 7: „Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим“

Графикон 5. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 7: „Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим“

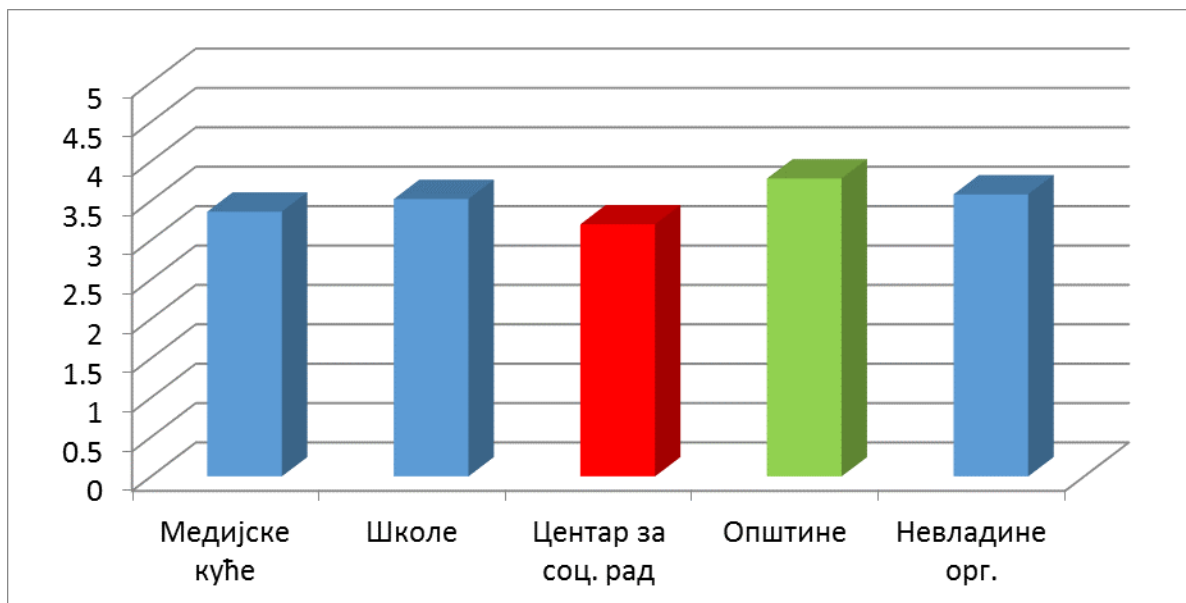

У ставу под редним бројем 22 тражило се од испитаника да изнесу оцену (од 1 до 5) сарадње њихове установе са другим ванкривичним субјектима. Највишу оцену даје 14% испитаника из целог испитиваног узорка, док најнижу оцену даје 1,6% испитаника. Средња вредност оцене је 3,488 (стандардна девијација 0,888), а медијана износи 3.

Испитаници из различитих установа су давали статистички високо значајно различиту оцену сарадње њихове установе са другим ванкривичним субјектима (Крускал Волисов тест: хи квадрат 14,895, $p < 0,005$). Највишу просечну оцену сарадњи дају испитаници запослени у локалној самоуправи (3,78), а најнижу из центра за социјални рад (3,2) што је демонстрирано на графикону број 6.

Значајно се разликују и оцене испитаника у односу на њихов степен образовања (Крускал Волисов тест: хи квадрат 14,895, $p < 0,005$) и професију (Крускал Волисов тест: хи квадрат 15,396, $p < 0,031$). Највишу оцену сарадњи дају испитаници са средњом школом (4,0), а најнижу испитаници с факултетом без завршених последипломских студија (3,39). Специјални педагози дају највишу оцену по овом питању (3,78) међу професијама, док најнижу додељују социјални радници (3,27).

Графикон 6. Просечне оцене које испитаници из различитих установа дају сарадњи са другим ванкривичним установама (зелено – највиша просечна оцена, црвено – најнижа просечна оцена)

Пол није утицао на оцену сарадње установе испитаника са другим ванкривичним субјектима (Ман Витнијева У вредност: 5789,50, p 0,828), као ни дужина радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 6,02, p 0,198). Старост испитаника је значајно утицала на оцену из става број 22 (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,347, p 0,023): највишу оцену сарадњи дају испитаници из категорије најмлађих (3,92), док испитаници из групе од 36 до 45 година им додељују најнижу просечну оцену (3,22).

На питање број 23 (Да ли постоје протоколи о сарадњи Ваше установе/организације са другим ванкривичним субјектима?), релативна већина испитаника (45,2%) даје одговор „не знам“, 38,8% даје позитиван, а 16% негативан одговор. Постоји високо статистички значајна разлика у одговору на ово питање између испитаника у зависности од тога у којој установи су запослени (хи квадрат 49,039, p 0,000). Највеће присуство позитивног одговора на питање о постојању протокола за сарадњу с другим ванкривичним субјектима добија се од запослених у градском центру за социјални рад (60%), а најмањи од радника медијских кућа (20%). Чак 70% испитаника из органа локалне самоуправе даје одговор „не знам“ на ово питање.

У питању под редним бројем 24, од испитаника је тражено да наведу највећи проблем у раду ванкривичних субјеката у организацији и реализацији активности усмерених на превенцију криминалитета. Према резултатима, најчешће препознат проблем је неорганизованост у раду (21,7%), недовољну информисаност запослених наводи 16,5%, а потом следе одговори - недостатак новца (11,3%) и недостатак кадра (8,7%).

На питање број 25 (Које активности Ваше установе/организације, усмерене на превенцију криминалитета, би требало да буду приоритетне у наредном периоду?) (заокружите слово испред једне или више наведених активности) понуђено је више могућих одговора (видети упитник у прилозима), уз могућност да испитаници заокруже већи број одговора које сматрају релевантним. У табели 2. дата је дистрибуција најчешћих одговора испитаника на ово питање.

Табела 2. Дистрибуција одговора испитаника на питање: Које активности Ваше установе/организације, усмерене на превенцију криминалитета, би требало да буду приоритетне у наредном периоду?

Одговор	% од укупног броја испитаника
Реализација превентивних програма	49,6
Обезбедити механизме за већи утицај на креирање мера политике сузбијања криминалитета	48,4
Побољшање сарадње са ванкривичним и кривичним субјектима	43,6
Стручно усавршавање запослених	42,8
Већа информисаност запослених о програмима и пројектима усмереним на превенцију криминалитета	42,0
Повезивање са међународним организацијама	25,6
Израда докумената и писаних аката који се односе на мере сузбијања криминалита	18

У ставу под редним бројем 26 тражено је мишљење о тврдњи да ванкривични субјекти (медији, школа, центри за социјални рад, институције локалне самоуправе, невладине организације) нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета. Са наведеном тврдњом се у мањој или већој мери слаже већина испитаника (83,6%), а комплетан преглед резултата дат је у табели број 3.

Табела 3. Дистрибуција испитаника из целог узорка према израженом ставу: „Ванкривични субјекти (медији, школа, центри за социјални рад, институције локалне самоуправе, невладине организације) нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета.“

Став	Дистрибуција испитаника према израженом ставу (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
26. Ванкривични субјекти (медији, школа, центри за социјални рад, институције локалне самоуправе, невладине организације) нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета	3,2	13,2	29,6	28,0	26,0

Анализом наведеног става, није показана статистички значајна разлика између испитаника у односу на установу из које долазе (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,822, p 0,769). На испољавање овог става статистички утицај нису имали и следећи фактори: године живота испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,663, p 0,226), дужина радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,47, p 0,482), степен образовања (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,147, p 0,986) и професија (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,372, p 0,615), као ни пол испитаника (Ман Витнијева U вредност 5783,5, p 0,823).

У ставу под редним бројем 38 очекивало се да испитаници дају мишљење о тврдњи

да је однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера.

Потпуно слагање с наведеним ставом износе 23,2% испитаника, док се релативна већина (36,4%) делимично слаже са тврдњом. Преглед дистрибуције овог става испитаника дат је у табели број 4.

Табела 4. Дистрибуција испитаника из целог узорка према израженом ставу: „Однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно је пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера“

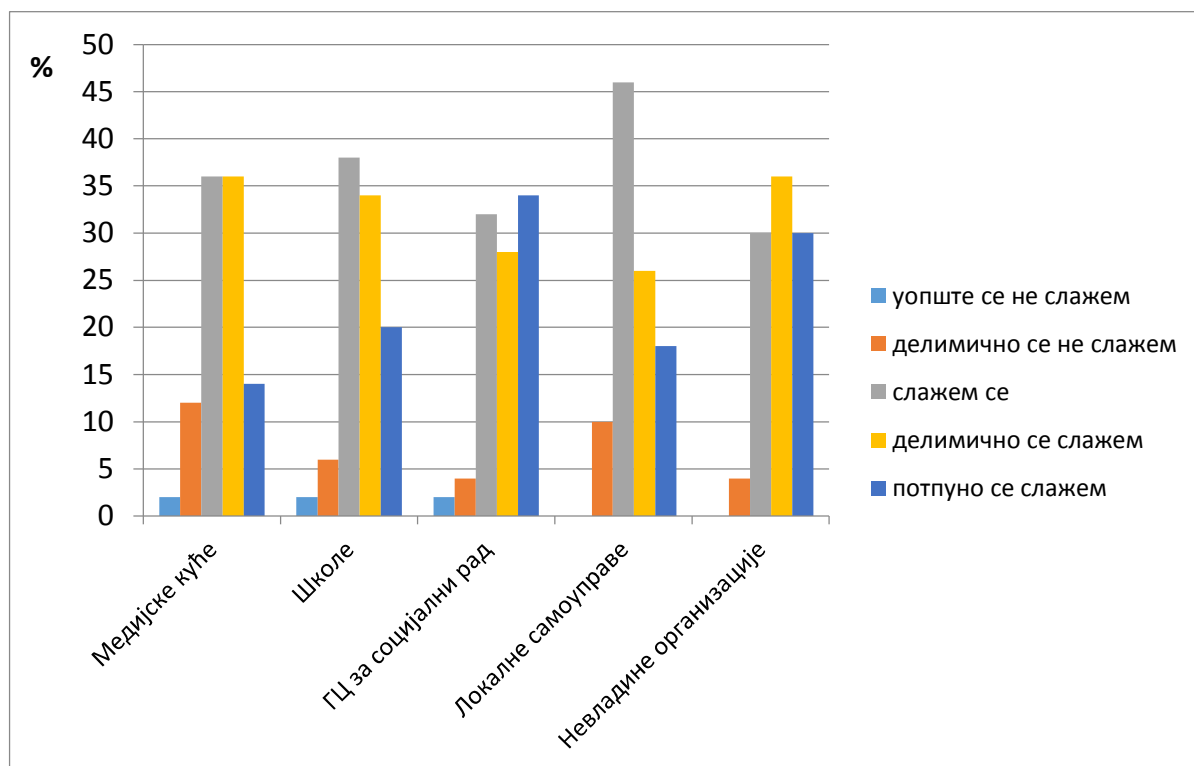
Став	Дистрибуција испитаника према израженом ставу (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
38. Однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно је пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера	1,2	7,2	36,4	32,0	23,2

Анализом става 38, није показана значајна разлика између испитаника у односу на установу из које долазе (Крускал Волисов тест: хи квадрат 9,262, п 0,055), али је, као што се види према п вредности, достигнут ниво граничне статистичке значајности. Наиме, потпуно слагање с тврдњом да однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано

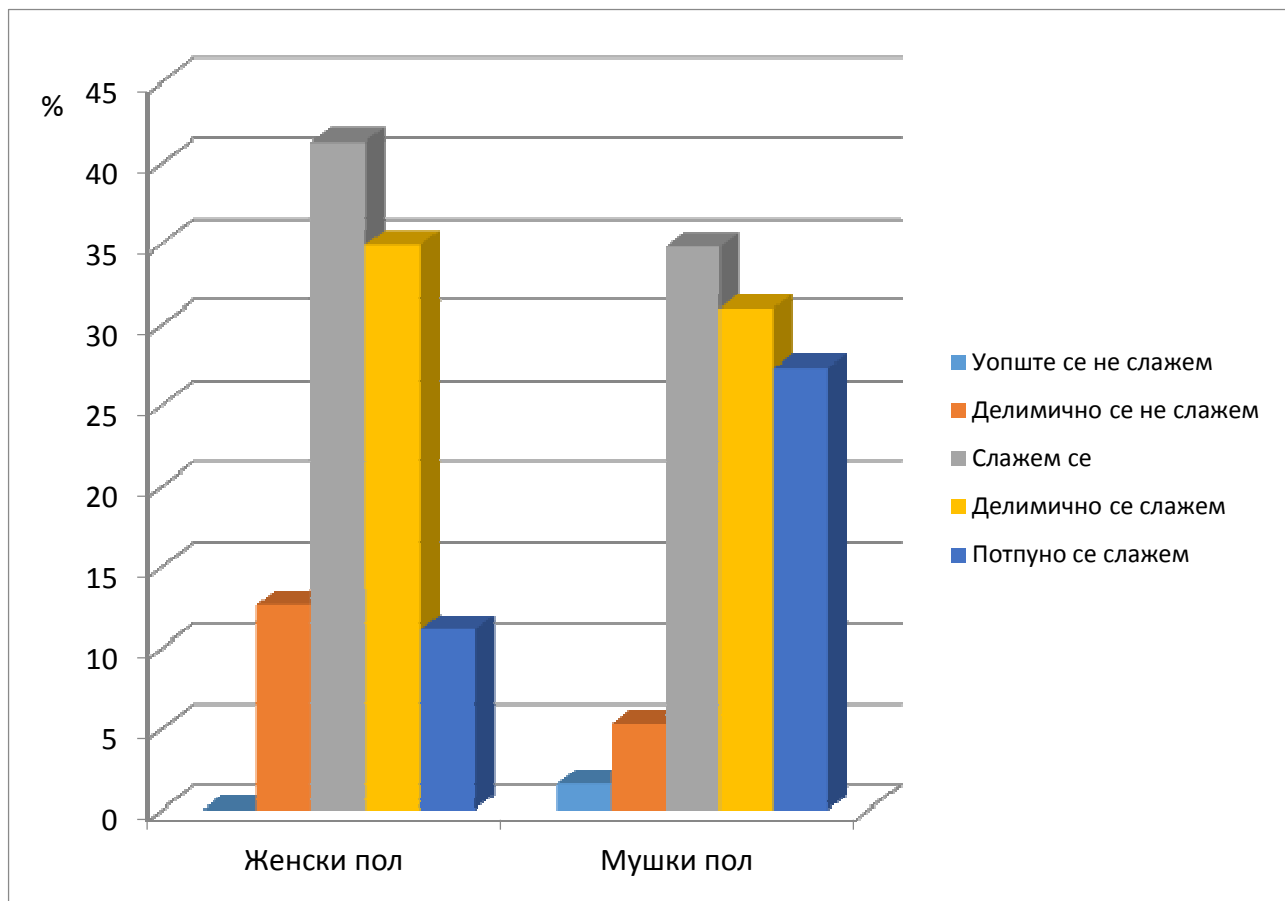
превентивног карактера исказује 34% запослених у центру за социјални рад, док се с тврдњом не слаже 14% испитаника из медијских кућа и 10% испитаника запослених у локалној самоуправи (графикон 7).

На исход става 38 утицај нису имали следећи фактори: године живота (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,956, p 0,202), дужина стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,868, p 0,424), степен образовања (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,919, p 0,821) и професија (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,807, p 0,107). Пол испитаника је значајно утицао на став да однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера (Ман Витнијева U вредност 4731,5, p 0,014). Наиме, с овом тврдњом потпуно слагање изражава 2,5 пута више мушких у односу на женске испитанике, док је неслагање са ставом готово двоструко присутније код жена (графикон 8).

Графикон 7. Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 38

Графикон 8. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 38.

2.3. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ МЕДИЈА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

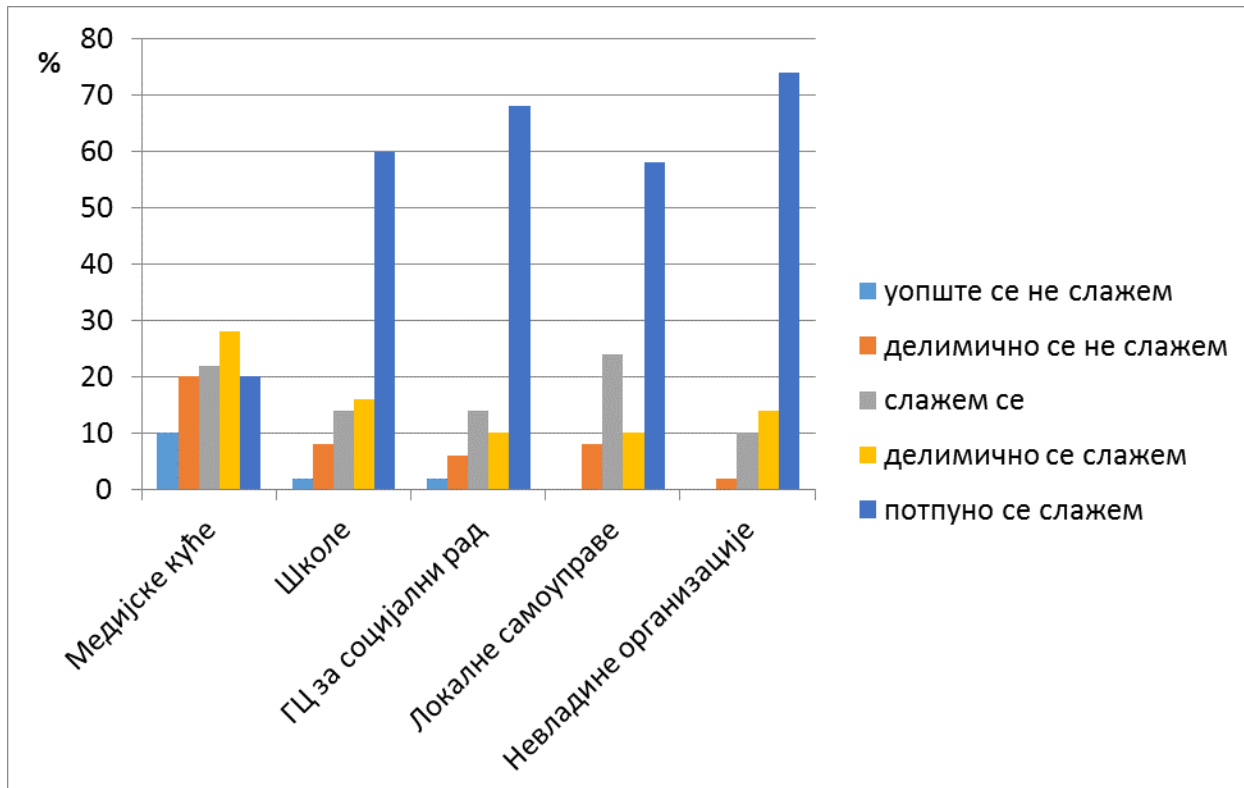
Део упитника који се односи на могућу улогу медија као ванкривичног субјекта у сузбијању криминалитета обухватио је ставове под редним бројевима 28., 29., 30., 31. и 32. Одговор је исказиван употребом Ликертове скале са 5 могућих избора, у распону: 1=уопште се не слажем, 2=делимично се не слажем, 3=слажем се, 4=делимично се слажем, 5=у потпуности се слажем. Дистрибуција испитаника према ставовима је дата на табели 5.

Табела 5. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози медија у сузбијању криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
28. Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију	2,8	8,8	16,8	15,6	56
29. Изложеност утицају медијских садржаја који се баве криминалитетом може утицати на појединца да изврши кривично дело	7,2	12,0	25,2	30,0	25,6
30. Медији би требали својим извештавањем о криминалитету да се ослањају на потврђене и поуздане чињенице	0,4	2,0	18,4	10,8	68,4
31. Медији би у свом извештавању о криминалитету требали да указују и на примере добре праксе у његовом сузбијању	2	0,8	13,6	12,0	71,6
32. Медијски садржаји као што су ријалити програми негативно утичу на психо-социјални и морални развој младих	0,4	3,6	13,6	9,6	72,8

Апсолутна већина (56%) целокупне популације испитаника исказује потпуно слагање са ставом да је приступ медија проблему криминалитета више сензационалистички него усмерен на превенцију (табела 5). Утврђено је да постоји статистички значајна разлика у наведеном ставу између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 38,865, $p < 0,000$). Графички приказ дистрибуције испитаника из различитих установа у односу став под редним бројем 28. дат је на графикону број 9.

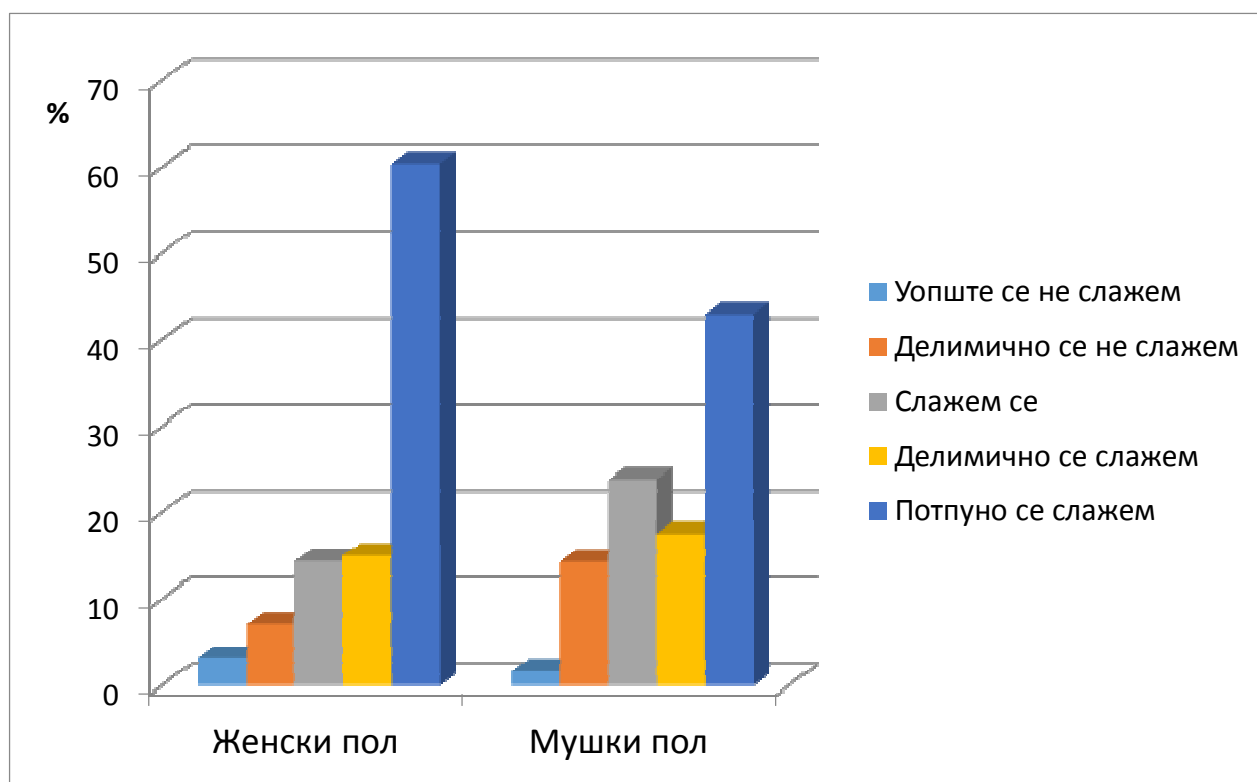
Графикон 9. Дистрибуција испитаника из ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“

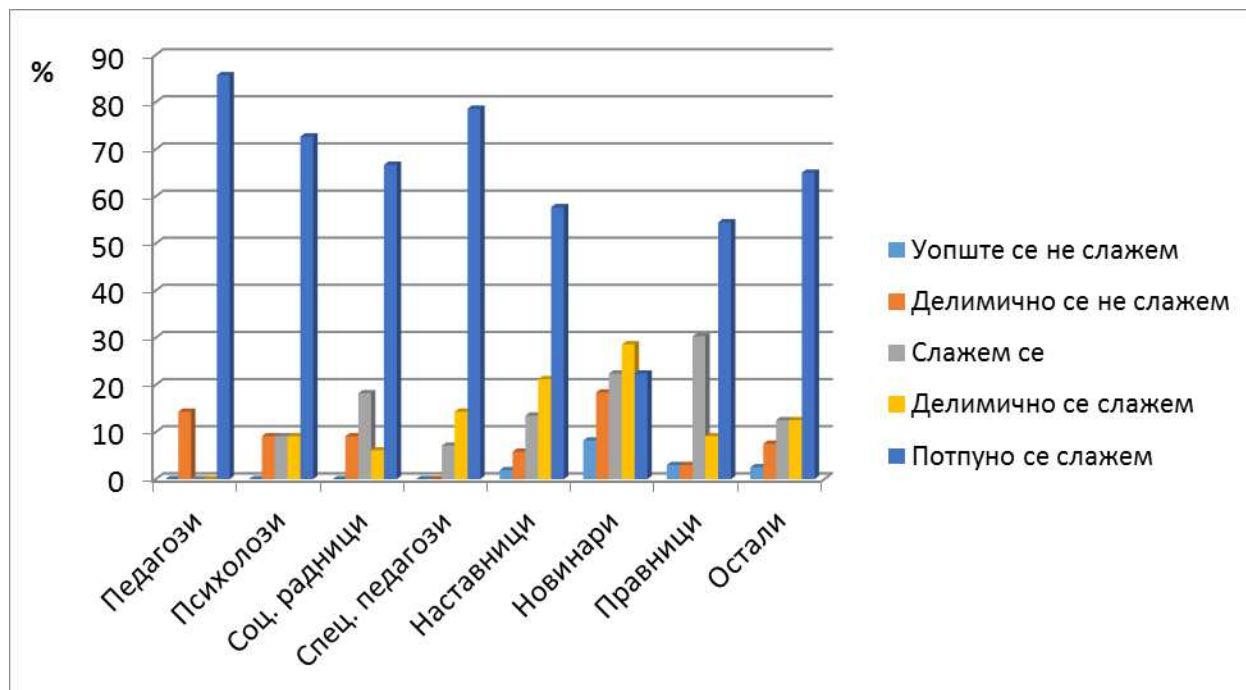
Године испитаника нису имале статистички значајан утицај на испољавање става о сензационализму медија (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,921, $p > 0,75$), а сличан налаз је добијен и за дужину радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,055, $p > 0,549$) и образовни ниво (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,3, $p > 0,151$).

На став под редним бројем 28. статистички значајан утицај су остварила још два фактора везана за испитанике: пол и професија. Код испитаника женског пола постоји израженији степен слагања са ставом да медији имају превасходно сензационалистички однос према криминалу, што је приказано на графикону број 10 (Ман Витнијев тест У вредност 4786,5, $p < 0,014$). Испитаници различитих професија показују високо статистички значајну разлику у ставу према сензационализму у медијском извештавању о криминалу (Крускал Волисов тест: хи квадрат 32,114, $p < 0,000$). Највиши степен слагања исказују педагози и специјални педагози, а најмање се са овим ставом слажу новинари. Дистрибуција испитаника према наведеном ставу, а у односу на њихову професију, је презентована на графикону број 11.

Графикон 10. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“

Графикон 11. Дистрибуција испитаника различите професије према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“

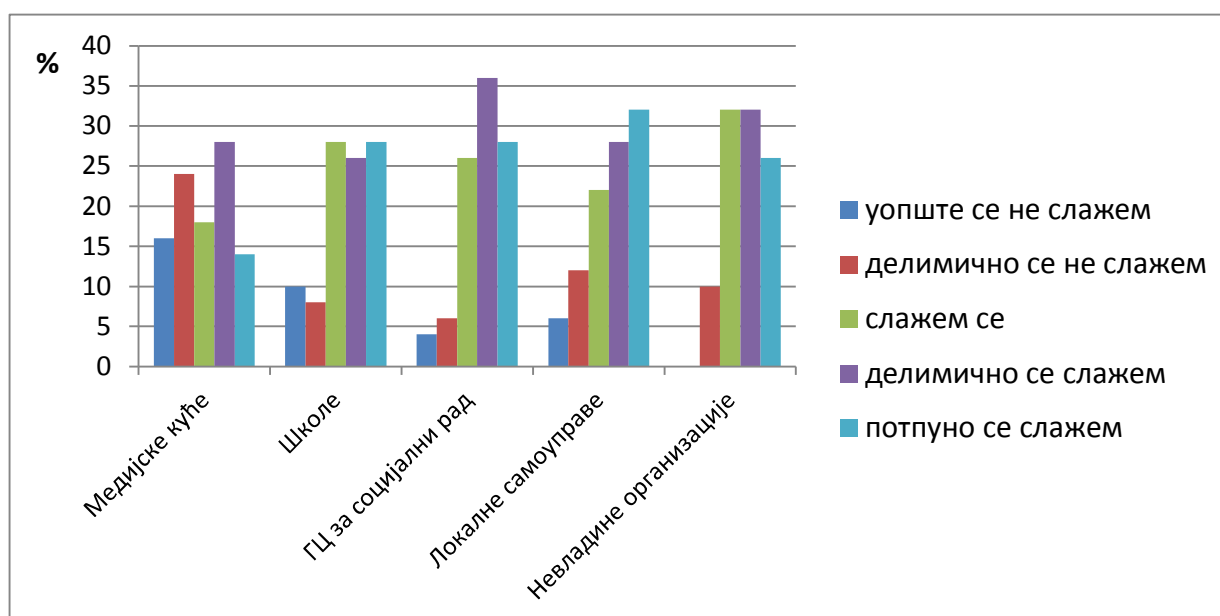
Анализом става под редним бројем 29., може се закључити да код већине испитаника преовлађује став да изложеност одређеним медијским садржајима може подстаћи спремност појединца да изврши кривично дело (збирно 80,8% испитаника, табела 5).

Став по овом питању је био под значајним утицајем институције у којој је испитаник запослен, што је доказано са статистичком значајношћу (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,655, $p < 0,020$). Код испитаника запослених у локалној самоуправи је најизраженије апсолутно слагање са ставом под редним бројем 29., док најмањи степен слагања исказују запослени у медијским кућама (графикон 12).

На испољавање става под бројем 29. године испитаника нису имале статистички значајан утицај (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,931, $p > 0,569$), а одсуство значајног статистичког ефекта је регистровано и за професију (Крускал Волисов тест: хи квадрат

11,842, $p < 0,106$), дужину радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,094, $p < 0,542$) и образовни ниво (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,307, $p < 0,727$). Према резултату Ман-Витнијевог теста, пол испитаника није утицао на став да „изложеност утицају медијских садржаја који се баве криминалитетом може утицати на појединца да изврши кривично дело“ (U вредност 5605,00, $p < 0,553$).

Графикон 12. Дистрибуција испитаника различите професије према исказаном ставу под редним бројем 29: „Изложеност утицају медијских садржаја који се баве криминалитетом може утицати на појединца да изврши кривично дело.“

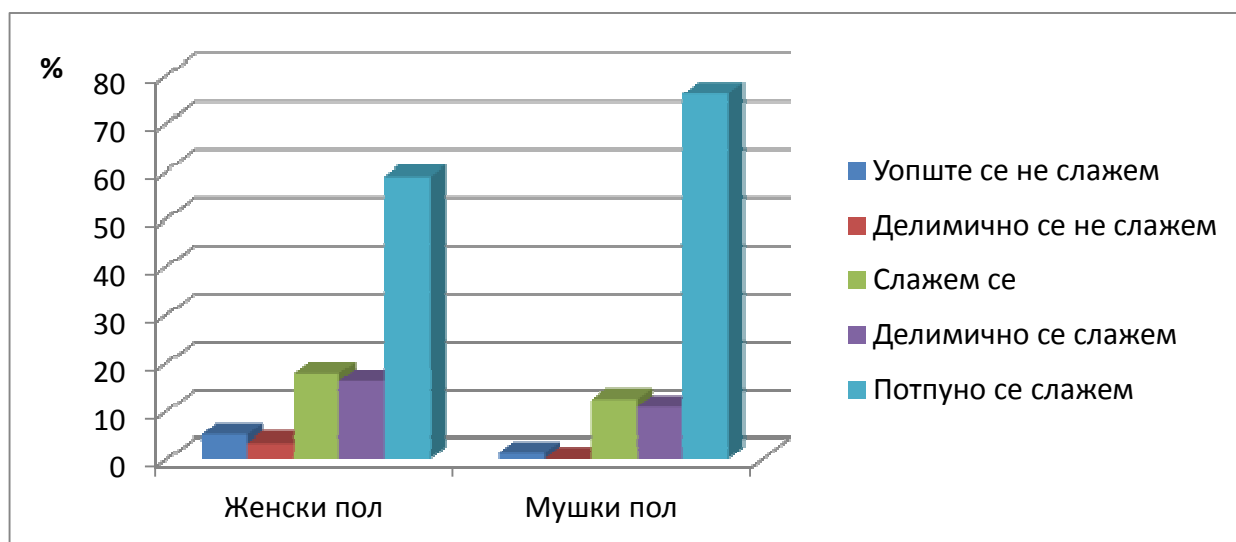

Више од две трећине свих испитаника (68,4%) се потпуно слаже да би медији требали својим извештавањем о криминалитету да се ослањају на потврђене и поуздане чињенице (табела 5). Нити један од фактора везаних за испитанике није остварио статистички значајан утицај на наведени став (редни број 30), од старосне доби испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 4,715, $p < 0,318$), преко професије (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,663, $p < 0,112$), дужину радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,850, $p < 0,932$) и образовног нивоа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,584, $p < 0,900$), до пола испитаника (U вредност 5306,00, $p < 0,151$).

Апсолутно слагање са ставом под редним бројем 31, да би медији у свом

извештавању о криминалитету требали да указују и на примере добре праксе у његовом сузбијању, исказује 71,6% испитаника, слаже се 12% а делимично се слаже 13,6%, што значи да позитиван однос према овом ставу исказује 97,2% испитиваног узорка (табела 5). Анализом је утврђено да статистички високо значајна разлика у ставу под редним бројем 31 постоји између испитаника различитог пола (Ман Витнијева У вредност 4797,5, $p < 0,005$). Наиме, испитаници мушког пола изражавају знатно позитивнији став по овом питању, што је представљено на графикону број 13.

Графикон 13. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 31: „Медији би у свом извештавању о криминалитету требали да указују и на примере добре праксе у његовом сузбијању.“

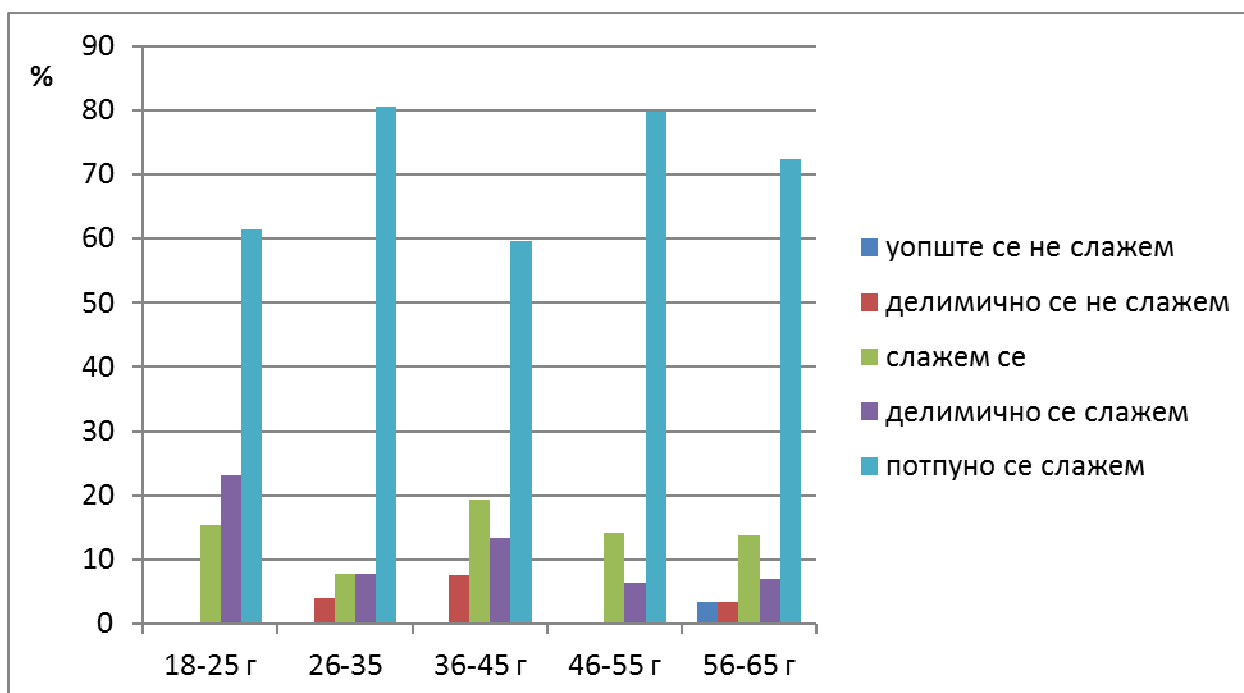

Готово три четвртине свих испитаника (72,8%) апсолутно се слаже да ријалити програми и слични садржаји негативно утичу на психо-социјални и морални развој младих (табела 5). На овај став нису значајно утицали следећи фактори: установе из којих испитаници долазе (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,212, $p > 0,697$), дужина њиховог радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,308, $p > 0,860$), степен образовања (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,685, $p > 0,640$) и професија испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 4,353, $p > 0,738$).

Став о штетности ријалити програма није био под значајним утицајем пола

испитаника (Ман Витнијева У вредност: 5435,5, p 0,241). Старост испитаника је остварила статистички значајан утицај на став под редним бројем 32 (Крускал Волисов тест: хи квадрат 10,342, p 0,035). Према добијеном резултату, највише слагања с овим ставом показују испитаници старости између 26 и 35 године (80,5% се у потпуности слаже), док највећу резерву према ставу исказују испитаници узраста 36 до 45 година (графикон 14).

Графикон 14. Дистрибуција испитаника различите старости према исказаном ставу под редним бројем 32: „Медијски садржаји као што су ријалити програми негативно утичу на психо-социјални и морални развој младих.“

2.4. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ШКОЛЕ У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Три испитивана става у оквиру инструмента истраживања обрађују могућу улогу школа као ванкривичног субјекта у сузбијању криминалитета. Реч је о ставовима под редним бројевима 33. 34. и 35. Коришћена је Ликертова скала са 5 могућих избора, у следећем распону: 1=уопште се не слажем, 2=делимично се не слажем, 3=слажем се,

4=делимично се слажем, 5=у потпуности се слажем. Дистрибуција свих испитаника према исказаним ставовима о улози школа у сузбијању криминалитета је дата на табели 6.

Табела 6. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози школа у сузбијању криминалитета

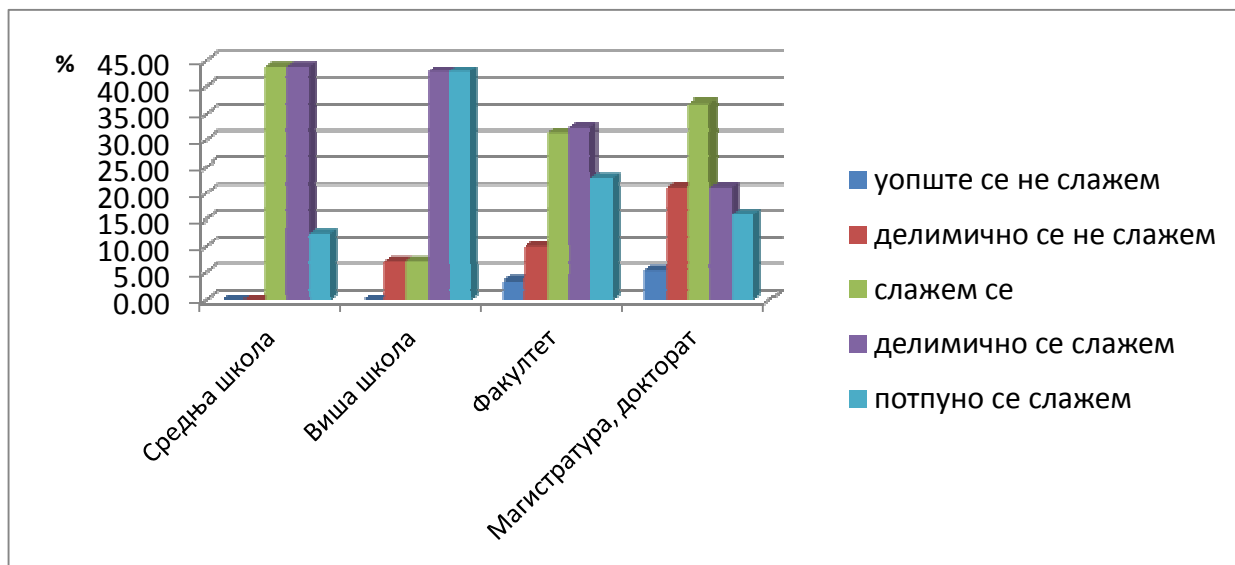
Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
33. Школа је најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих.	3,2	10	31,2	32,8	22,8
34. У школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду.	1,2	6,4	24	24,4	44
35. Континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама би се смањила стопа преступништва младих	1,2	3,6	28,4	32	34,8

Већина (56%) испитиване популације испитаника исказује висок степен сагласности (слаже се и у потпуности се слаже) са ставом да школа представља

најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих. (табела 6). Показано је да не постоји статистички значајна разлика у наведеном ставу између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,764, p 0,943). Такође, године живота и дужина радног стажа нису имали утицај на овај став (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,806, p 0,771, односно хи квадрат 2,92, p 0,571), као ни пол и професија испитаника (Ман Витнијев тест U вредност 5551,0, p 0,476, односно Крускал Волисов тест: хи квадрат 10,439, p 0,165).

Једини фактор везан за испитанике који је статистички значајно утицао на став да је школа најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих, био је степен образовања испитаника. Наиме, најнегативни став према овом ставу је заузела група испитаника са највишим нивоом образовања (магистри и доктори наука, 26,8%), док је највиши ниво апсолутног слагања исказала група испитаника са вишом школом (42,9%); подаци су представљени на графикону број 15.

Графикон 15. Дистрибуција испитаника различитог степена образовања према исказаном ставу под редним бројем 33: „Школа је најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих“

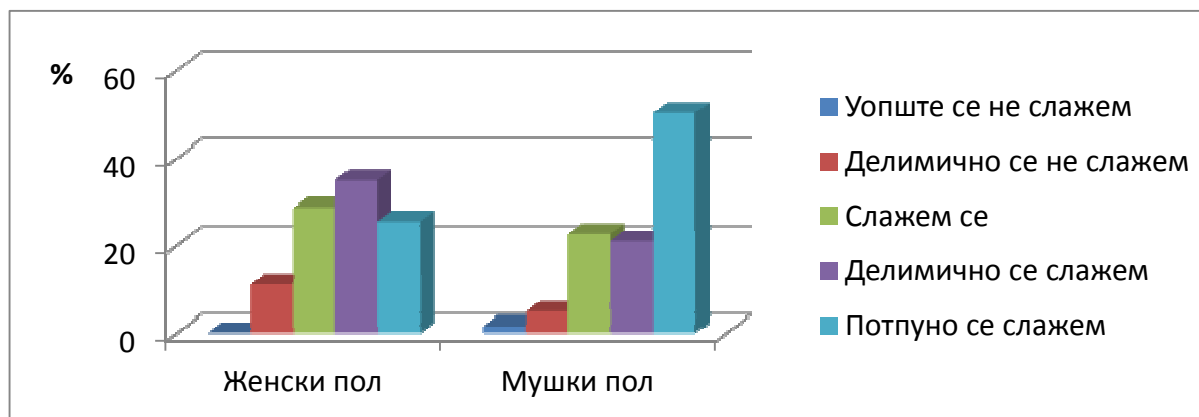
Обрадом исказа о ставу под редним бројем 34. („У школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи

у дужем временском периоду“), може се закључити да код већине преовлађује мишљење да је овај став у мањој или већој мери тачан (збирно 92,4% испитаника, табела 6).

Став по овом питању није био под статистички значајним утицајем институције у којој је испитаник запослен (Крускал Волисов тест: хи квадрат 8,266, p 0,082), нити под утицајем година старости и дужине радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 6,956, p 0,138, односно хи квадрат 5,276, p 0,260). На став под редним бројем 34. значајан утицај нису остварили ни професија (Крускал Волисов тест: хи квадрат 4,065, p 0,772), нити степен образовања испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,335, p 0,721).

Пол испитаника је, међутим, показао статистички високо значајан утицај на исход изјашњавања о ставу да у школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду (Ман Витнијев тест U вредност 4503,5, p 0,003). Наиме, код испитаника мушког пола је слагање са овим ставом значајно израженије него код испитаника женског пола (збирно 93,7% у односу на 88,9%), уз посебно наглашену разлику када се ради о потпуном слагању (50,3% код мушких, а 25,4% код женских испитаника). Резултати су приказани на графикаону 16.

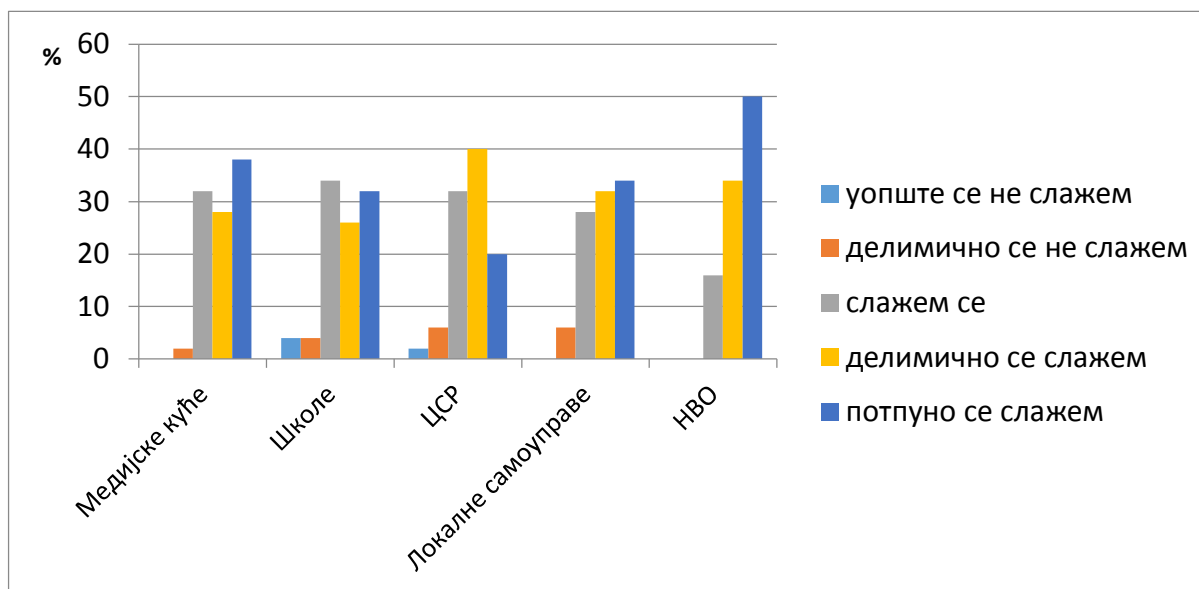
Графикон 16. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 34 („у школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду“)

Свега 4,8% свих испитаника се не слаже (делимично или потпуно) да би континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама смањили стопа преступништва младих (табела 6). Реч је о ставу под редним бројем 35, са којим апсолутно слагање исказује 34,8% испитиваног узорка.

Тип установе у којој је испитаник запослен је статистички значајно утицао на наведени став (Крускал Волисов тест: хи квадрат 13,164, $p < 0,01$). Наиме, апсолутно слагање са ставом да би програми превенције малолетничке делинквенције у школама смањили стопу преступништва младих, исказује 50% запослених у невладиним организацијама и 38% запослених у медијима, док је овај проценат нижи у другим ванкривичним установама; резултати су презентовани на графикону 17.

Графикон 17. Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 35 („Континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама би смањили стопу преступништва младих“)

Наведени став није био под статистички значајним утицајем година старости и дужине радног стажа испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,917, $p > 0,572$, односно хи квадрат 4,398, $p > 0,355$). На став под бројем 35. значајано нису утицали

професија (Крускал Волисов тест: хи квадрат 10,504, п 0,162), као ни степен образовања испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,842, п 0,279). Такође, пол испитаника није значајно утицао на став о значају програма превенције у школама (Ман Витнијев тест У вредност 5885,0, п 0,991).

2.5. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ЦЕНТАРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Ставом под редним бројем 39 испитиван је става о улози центара за социјални рад као ванкривичног субјекта у сузбијању криминалитета. Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према исказаном ставу о томе да су центри за социјални рад у свом раду више укључени у општу и посебну превенцију, а знатно мање у специјалну превенцију малолетничког криминалитета, је дата на табели 7. Знатна већина (89,6%) целокупног узорка испитаника исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставом под редним бројем 39 (табела 7).

Табела 7. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 39 о улози центара за социјални рад у сузбијању криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженом ставу (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
39. Центри за социјални рад у свом раду више су укључени у општу и посебну превенцију, а знатно мање у специјалну превенцију малолетничког криминала	2,0	8,4	29,2	29,6	30,8

Утврђено је да не постоји значајна разлика у овом ставу између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,028, p 0,553). Године живота испитника и дужина њиховог радног стажа нису имали утицај на овај став (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,516, p 0,642, односно хи квадрат 2,171, p 0,704), баш као ни пол, професија и степен образовања испитаника (Ман Витнијев тест U вредност 5007,0, p 0,063, односно Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,386, p 0,123 и Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,828, p 0,281).

2.6. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

Два става у оквиру инструмента истраживања испитивала су улогу локалних самоуправа као ванкривичног субјекта у борби против криминалитета. Ради се о ставовима под редним бројевима 40 и 41, а у тестирању је коришћена Ликертова скала са 5 могућих избора (табела 8). Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о одређеним аспектима рада локалних самоуправа на сузбијању криминалитета је детаљно представљена у табели 8.

Апсолутна већина (95,6%) испитиване популације испитаника исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставом да институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета (став 40, табела 8). Слично овоме, слагање са тврдњом да институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета, исказује 95,2% испитаника из целокупног узорка.

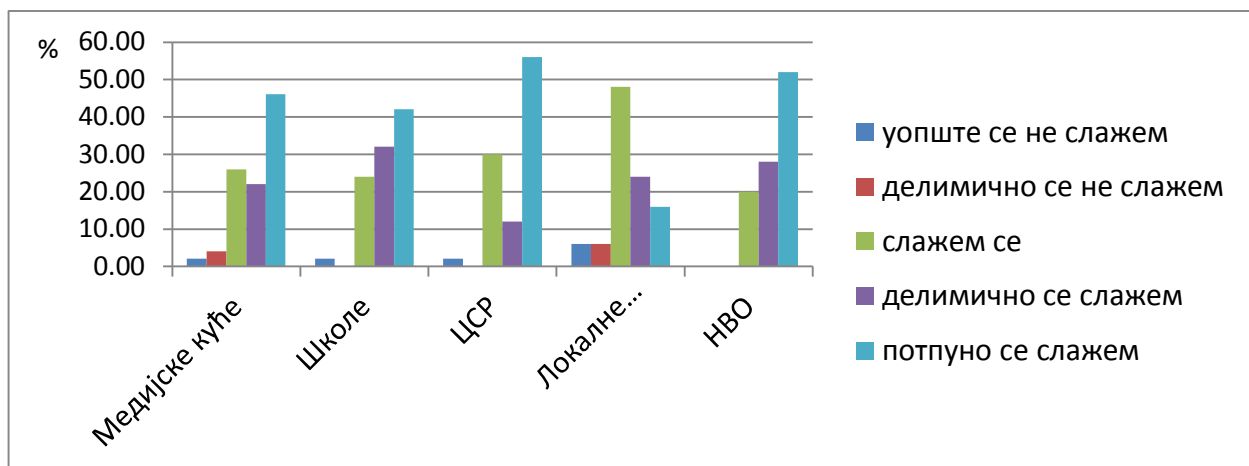
На исказивање оба става везана за ограничења у раду органа локалне самоуправе на пољу сузбијања криминалитета, статистички високо значајно је утицала установа из које долазе испитаници (за став 40 - Крускал Волисов тест: хи квадрат 25,761, p 0,000, за став 41 - Крускал Волисов тест: хи квадрат 14,745, p 0,005).

Преглед дистрибуције ставова 40 и 41 у односу на установу из које испитаници долазе дат је на графикону 18 и графикону 19.

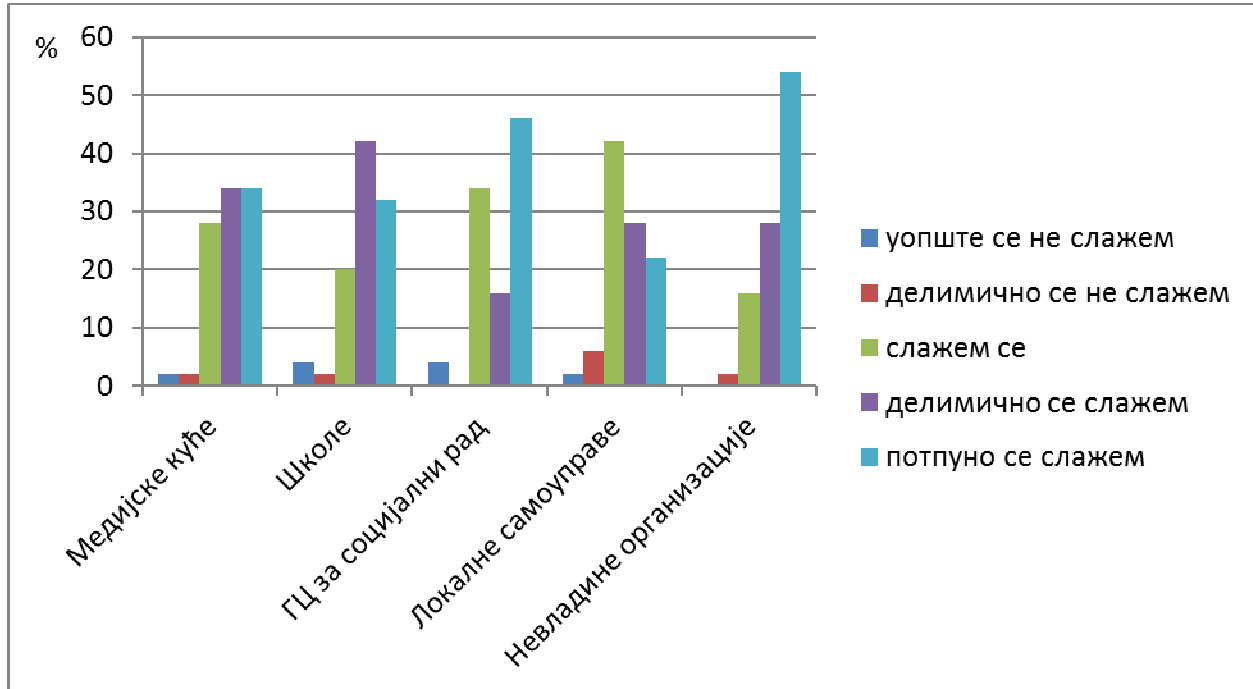
Табела 8. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози локалних самоуправа у сузбијању криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
40. Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета	2,4	2,0	29,6	23,6	42,4
41. Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета	2,4	2,4	28	29,6	37,6

Графикон 18. Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 40 („Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“).

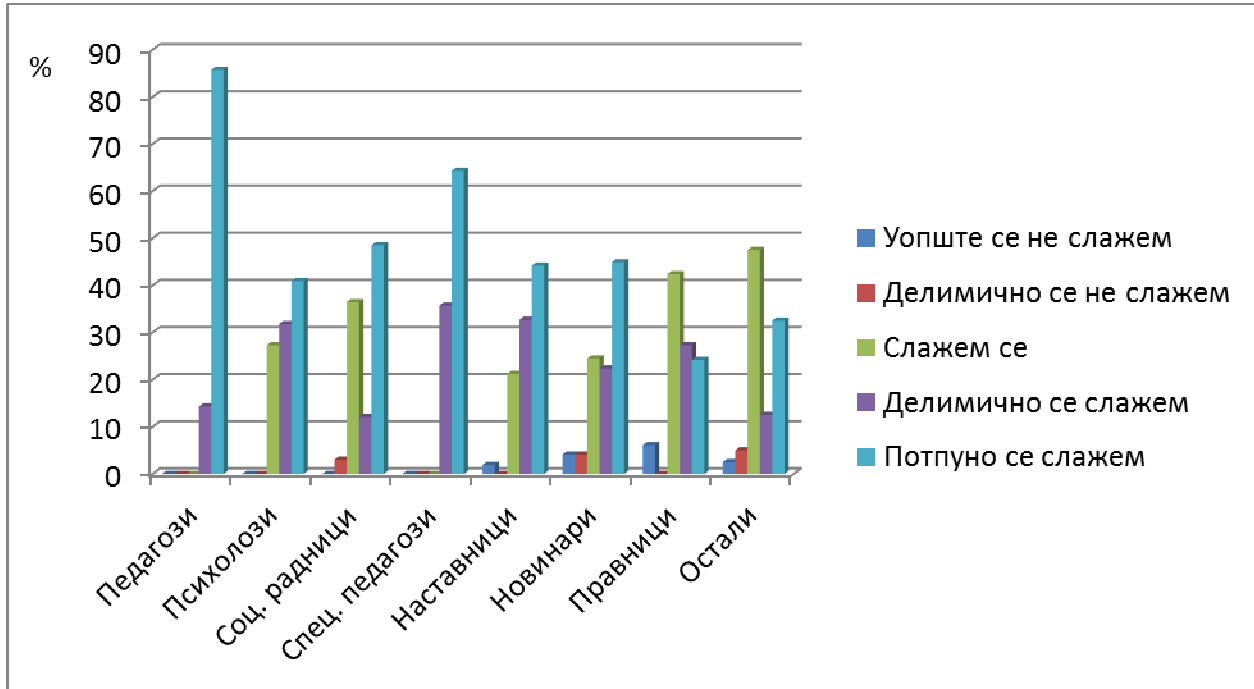
Графикон 19. Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 41: „Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета“

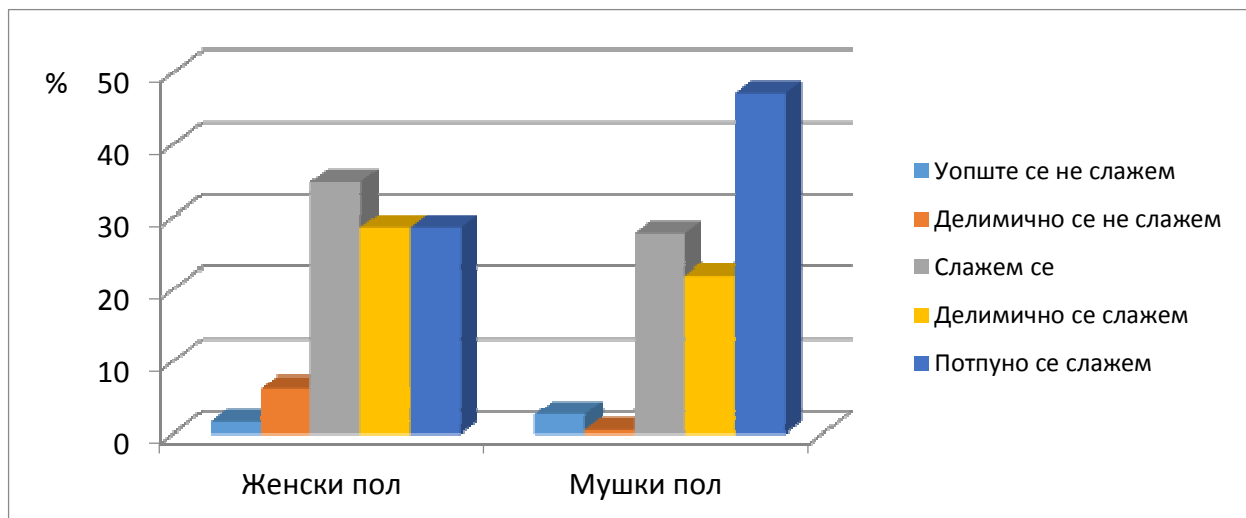
Године живота испитаника нису остваривале значајан утицај на ставове 40 и 41 (Крускал Волисов тест: хи квадрат 0,250, p 0,993, односно хи квадрат 1,343, p 0,854). Слично, дужина радног стажа није имала утицај на наведене ставове (Крускал Волисов тест: хи квадрат 3,184, p 0,528, односно хи квадрат 3,934, p 0,415). Степен образовања испитаника није утицао на њихове ставове о ограничењима у раду органа локалне самоуправе на пољу сузбијања криминала (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,368, p 0,713, односно хи квадрат 1,979, p 0,577).

Став 40 се статистички значајно разликовао између испитаника различите професије (Крускал Волисов тест: хи квадрат 21,559, p 0,003). Тако, педагози исказују највиши степен слагања с овим ставом међу свим професијама, док са ставом 40 најмање слагање исказују правници (графикон 20). За став 41, разлика у ставу између испитаника различите професије није досегла ниво статистичке значајности (Крускал Волисов тест: хи квадрат 13,545, p 0,06).

Графикон 20. Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 40: „Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“

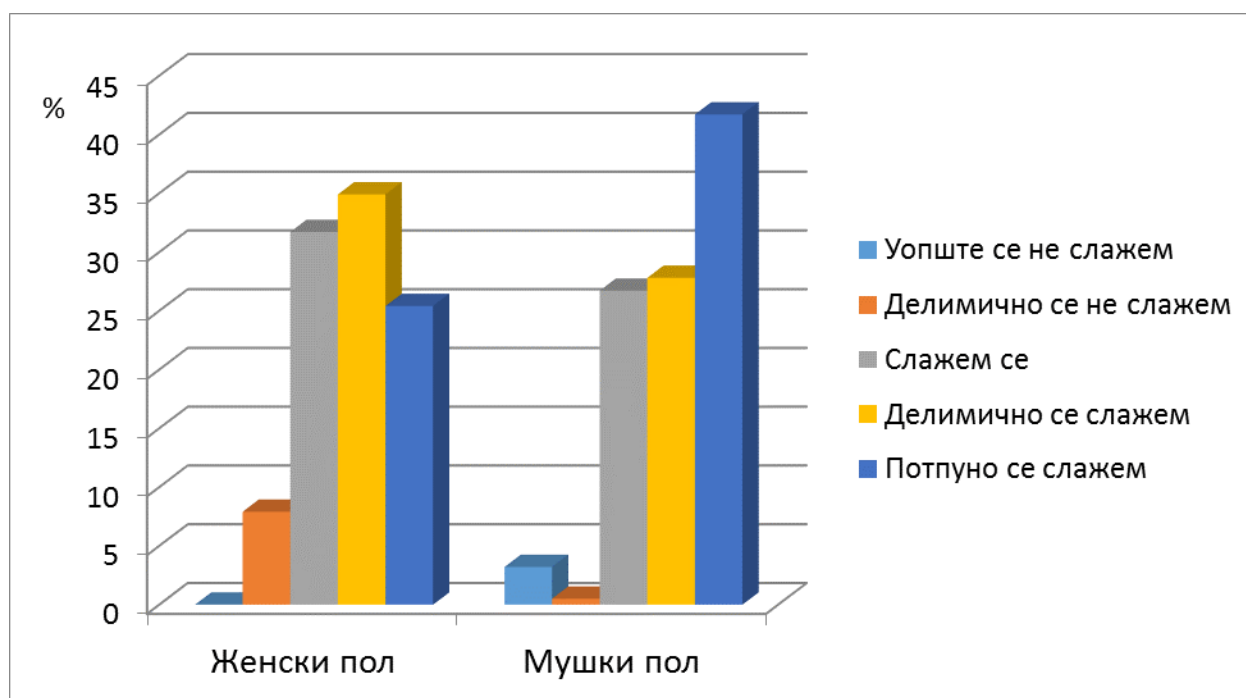

Графикон 21. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 40: „Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“

Статистичка анализа је показала да је пол испитаника значајно утицао на испољавање оба става о улози локалних самоуправа у сузбијању криминалитета (став 40 - Ман Витнијев тест У вредност 4715,5, p 0,012, став 41 - Ман Витнијев тест У вредност 4866,5, p 0,030). По оба питања, већи степен сагласности је добијен од испитаника мушког пола (графикон 21 и графикон 22).

Графикон 22. Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 41: „Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета“

2.7. ИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У СУЗБИЈАЊУ КРИМИНАЛИТЕТА

У оквиру инструмента истраживања заступљена су два става која испитују могућу улогу невладиних организација као ванкривичног субјекта у сузбијању криминалитета. Ови ставови су означени редним бројевима 42 и 43. Коришћена је Ликертова скала са 5 могућих избора, а дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози

невладиних организација у сузбијању криминалитета је дата у табели 9.

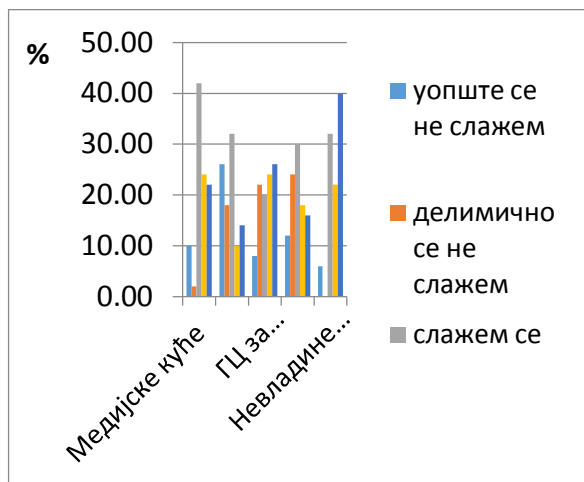
Табела 9. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози невладиних организација у сузбијању криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
42. Неопходно је што више укључити невладине организације у креирање мера политике сузбијања криминалитета	12,4	13,2	31,2	19,6	23,6
43. Невладине организације у сарадњи са међународним организацијама треба да раде на имплементацији програма превенције криминалитета који су у развијеним земљама запада дали добре резултате	8,8	13,6	31,2	22,8	23,6

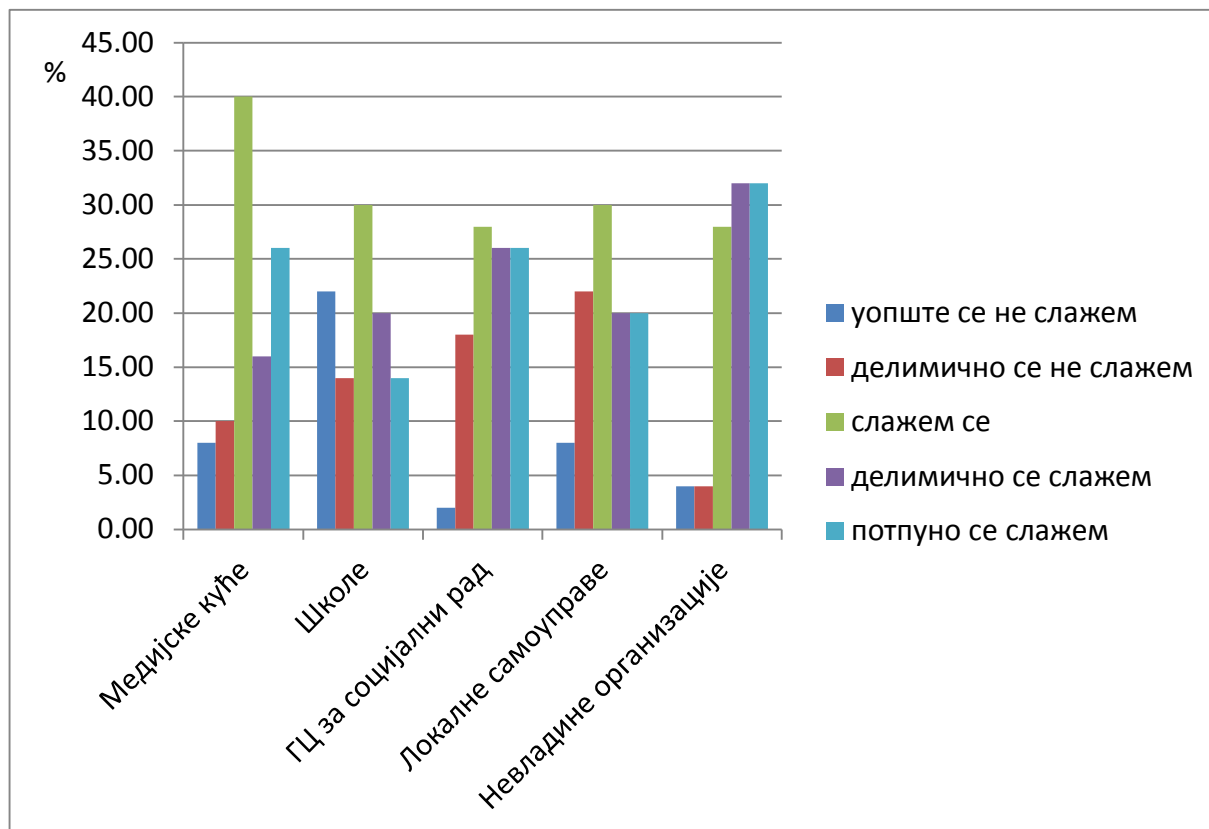
Регистровано је да се већим ангажовањем невладиних организација, израженом кроз оба става, чврсто противи 12,4%, односно 8,8% испитаника (табела 9).

Показано је да постоји високо статистички значајна разлика у наведеним ставовима (под бројеви 42 и 43) између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 25,367, $p < 0,000$, Крускал Волисов тест: хи квадрат 15,265, $p < 0,004$). Док, према очекивању, најпозитивнији став о ангажовању невладиних организација у борби против криминалитета имају управо запослени у невладином сектору, докле најнегативнији став међу испитаницима исказују запослени у просветним установама (графикон 23 и графикон 24).

Графикон 23. Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 42.

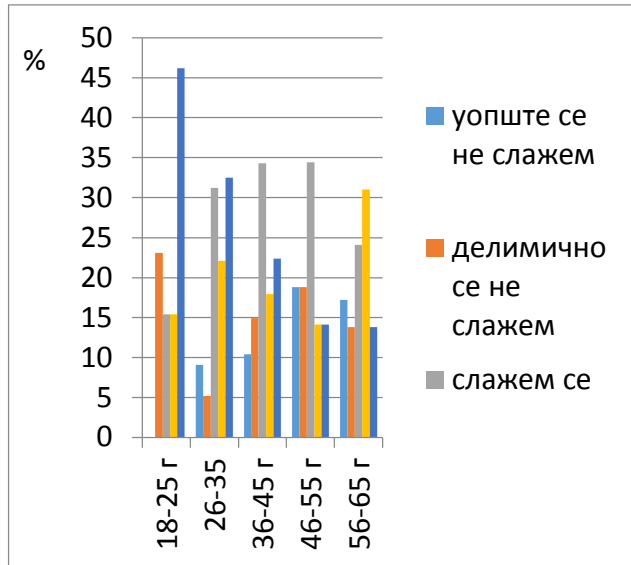
Графикон 24. Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 43.

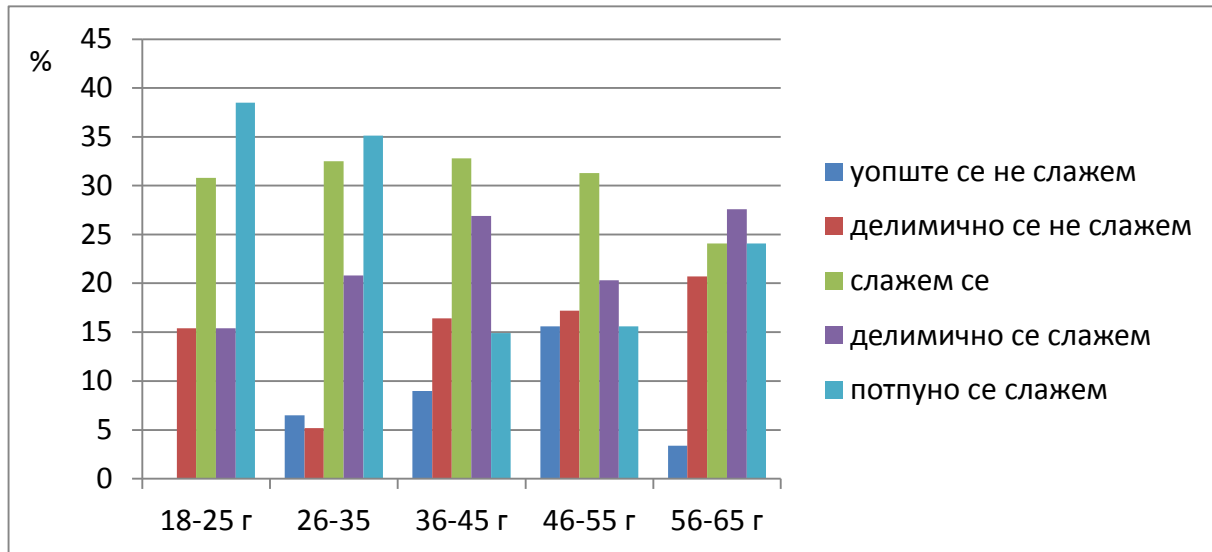
Такође, године живота испитаника су оствариле значајан утицај на оба става о невладиним организацијама и њиховој улози у сузбијању криминалитета (Крускал Волисов тест: хи квадрат 15,634, $p < 0,004$, односно хи квадрат 13,455, $p < 0,009$). Постоји јасна тенденција да млађи испитаници имају позитивнији став према проширењу улоге невладиног сектора у борби против криминалитета, што је графички приказано на графиконима 25 и 26.

За став 42, доказана је статистичка значајност разлике између испитаника према дужини стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 10,523, $p < 0,032$), по истом моделу као за године живота (млађи испитаници дају значајно позитивнији одговор). За став 43 нема статистички значајне разлике у односу на овај фактор везан за испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 7,159, $p < 0,128$).

Графикон 25. Дистрибуција испитаника из различитих старосних група према исказаном ставу под редним бројем 42: „Неопходно је што више укључити невладине организације у креирање мера политике сузбијања криминалитета“

Графикон 26. Дистрибуција испитаника из различитих старосних група према исказаном ставу под редним бројем 43: „Невладине организације у сарадњи са међународним организацијама треба да раде на имплементацији програма превенције криминалитета који су у развијеним земљама запада дали добре резултате“

Степен образовања испитаника није утицао на два става која испитују могућу улогу невладиних организација као ванкривичног субјекта у сузбијању криминалитета (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,098, p 0,552, односно хи квадрат 4,531, p 0,210).

С друге стране, професија испитаника је статистички значајно утицала на њихове ставове о невладиним организацијама (Крускал Волисов тест: хи квадрат 17,379, p 0,015, односно хи квадрат 16,588, p 0,020). Наиме, потпуна сагласност да невладине организације треба да имају ширу улогу у сузбијању квалитета добија се од специјалних педагога (57,1% за став 42, а 42,9% за став 43), док се с овим не слаже више од 40% педагога. Пол испитаника није показао статистички значајан утицај на изјашњавање о улози невладиних организација у сузбијању криминалитета (за став 42 - Ман Витнијев тест U вредност 5544,0, p 0,473, за став 43 - Ман Витнијев тест U вредност 5479,0, p 0,393).

2.8. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА О САРАДЊИ ВАНКРИВИЧНИХ И КРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА

Три става у упитнику који директно испитују сарадњу кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета су ставови под редним бројевима 27, 36 и 37. Дистрибуција одговора испитаника на ове ставове који су изражени петостепеном Ликертовом скалом дата је у табели 10.

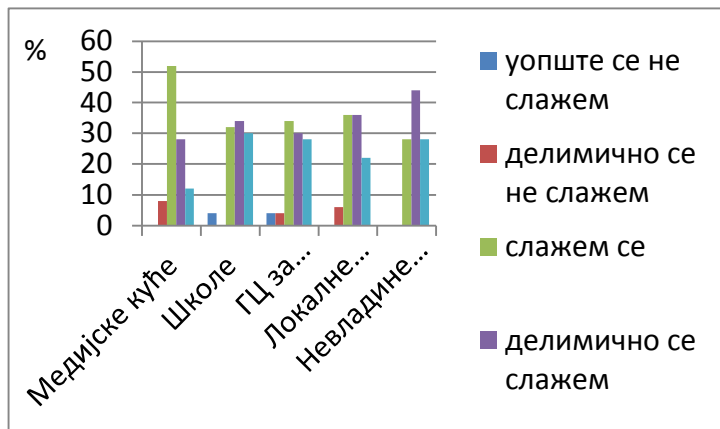
Табела 10. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о сарадњи ванкривичних и кривичних субјеката у сузбијању криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
27. Сарадња ванкривичних и кривичних субјеката у превенцији криминалитета је незадовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем	3,2	10,4	32	25,2	29,2
36. Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања довољног броја заједничких превентивних активности	1,6	3,6	36,4	34,4	24
37. Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања или недовољно прецизних стандарда и протокола сарадње	3,2	7,6	40	28,8	20,4

Већина целокупног испитиваног узорка (86,4-94,8%) исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставовима да је сарадња кривичних и ванкривичних субјеката недовољна, односно да није на задовољавајућем нивоу (табела 10).

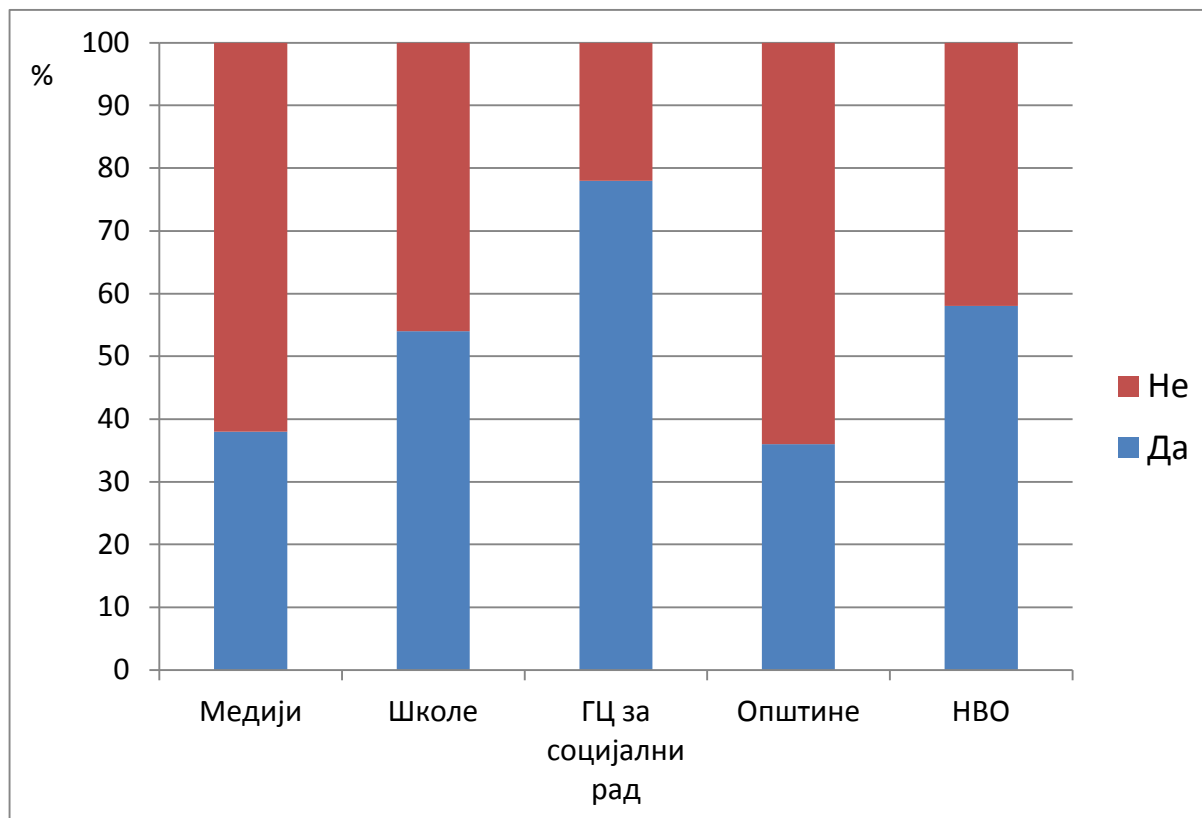
Утврђено је да постоји статистички значајна разлика у ставу број 36 између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,795, $p < 0,019$). Наиме, најснажније слагање са ставом да је сарадња ванкривичних и кривичних субјеката у превенцији криминалитета незадовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем, исказују испитаници из школа, центра за социјални рад и невладиних организација (графикон 27). За друга два става из ове групе (редни бројеви 26 и 37), одговори испитаника из различитих установа се нису значајно разликовали (Крускал Волисов тест: хи квадрат 1,315, $p > 0,859$, односно хи квадрат 0,992, $p > 0,911$).

Графикон 27. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу „Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања довољног броја заједничких превентивних активности“ (број 36)

На питање под редним бројем 44 о томе да ли установа/организација у којој ради испитаник сарађује са кривичним субјектима у креирању мера за сузбијање криминалитета, потврдан одговор даје 60,4% испитаника. Нема статистички значајне разлике у одговору на ово питање између испитаника из различитих ванкривичних установа (хи квадрат 5,586, p 0,232), мада се опажа да само испитаници из локалних самоуправа већином дају одречан одговор (54%).

Под редним бројем 45 је питање: „Да ли у Вашој установи/организацији постоје протоколи о сарадњи са кривичним субјектима?“. Потврдан одговор је добијен од 52,5% испитаника на нивоу целог узорка. Постоји статистички високо значајна разлика у одговору на ово питање између испитаника у зависности из које ванкривичне установе долазе (хи квадрат 23,369, p 0,000), а резултати су представљени на графикону број 28. Графикон 28. Дистрибуција одговора на питање „Да ли у Вашој установи/организацији постоје протоколи о сарадњи са кривичним субјектима?“ у односу на ванкривичну установу испитаника

У питању 46 се очекивало да испитаници сами наведу на који начин остварују сарадњу са кривичним субјектима. Валидан одговор је добијен од 146 испитаника (58,4% узорка), а најчешће је добијен податак да се ради о званичним видовима комуникације (56,2% валидних одговора). Преглед најчешћих одговора је дат у табели број 11.

Табела 11. Најчешћи одговори испитаника из целог узорка на питање „На који начин остварујете сарадњу са кривичним субјектима?“

Одговор	% од укупног броја валидних одговора
Званични видови комуникације	56,2
Праћење рада кривичних субјеката	9,6
Лични контакти	5,5

Није било статистички значајне разлике у одговору на питање 46 између испитаника из различитих установа (хи квадрат 13,974, $p < 0,302$).

Питање 47 је понудило могућност испитаницима да оцене сопствену сарадњу са кривичним субјектима. Понуђено је оцењивање у распону од 1 до 5. Од укупног броја испитаника, 20% даје највишу оцену сарадњи са кривичним субјектима, док 6,4% даје најнижу оцену. Аритметичка средња вредност оцене је износила 3,06 (стандарда девијација 0,96), а медијана за цео узорак је износила 3. Оцена сарадње с кривичним субјектима се није значајно разликовала између испитаника из различитих ванкривичних субјеката, односно медијских кућа, школа, градског центра за социјални рад, локалних самоуправа и невладиних организација (Крускал Волисов тест: хи квадрат 2,785, $p < 0,594$).

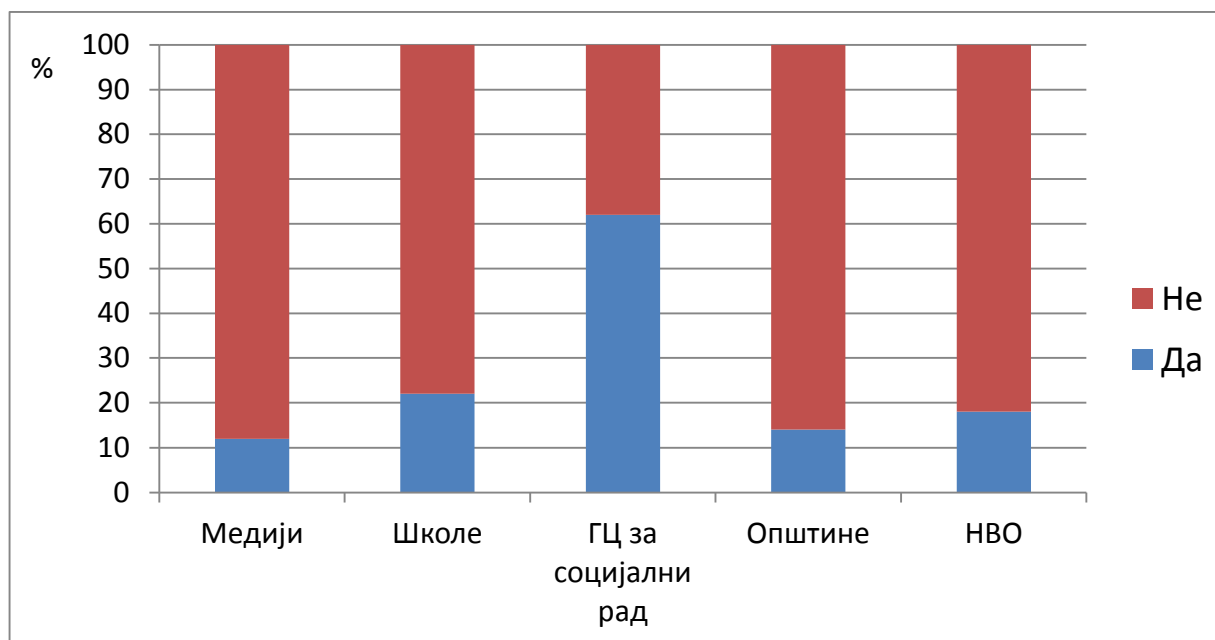
Степен образовања није имао значајан утицај на оцену сарадње (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,38, $p < 0,146$), као ни професија испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 7,931, $p < 0,339$).

Запажена је статистички гранично значајна разлика у висини оцене коју су дали сопственој сарадњи са кривичним субјектима између испитаника из различитих старосних

група, док дужина стажа није остварила статистички значајан утицај (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,063, $p < 0,026$, односно Крускал Волисов тест: хи квадрат 7,459, $p < 0,114$). Испитаници старосне групе између 26 и 35 година дају највишу оцену сарадњи с кривичним субјектима (3,29), а најнижу оцену испитаници од 36 до 45 година старости.

Већина испитаника даје негативан одговор на питање: „Да ли у вашем раду постоје мултидисциплинарни тимови са стручњацима који ради у кривичним субјектима?“ (графикон 29). Постоји статистички високо значајна разлика у одговору на ово питање између испитаника из различитих ванкривичних субјеката (Крускал Волисов тест: хи квадрат 45,027, $p < 0,000$).

Графикон 29. Дистрибуција одговора на питање „Да ли у Вашем раду постоје мултидисциплинарни тимови са стручњацима који раде у кривичним субјектима?“ у односу на ванкривичну установу испитаника

У одговору на питање 49, заједничке састанке с ванкривичним субјектима потврђује 28,8% испитаника. Постоји статистички високо значајна разлика у присутности ових састанака између различитих ванкривичних субјеката: 62% испитаника из центра за социјални рад наводи да имају састанке са кривичним субјектима, а свега 16% испитаника

из медијских кућа потврђује постојање оваквих састанака (Крускал Волисов тест: хи квадрат 34,894, $p < 0,000$). Свега 0,4% испитаника из целог узорка наводи да су састанци стручњака ванкривичних и кривичних субјеката веома чести, док 10% наводи да су чести (питање 50).

2.9. ОЦЕНА КОЈОМ ИСПИТАНИЦИ ИЗ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА ВРЕДНУЈУ РАД КРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА НА ПОЉУ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

У питању 51 је од испитаника тражено да оценом од 1 до 5 вреднују рад кривичних субјеката. Највишу средњу оцену испитаници целокупног узорка су дали полицији а најнижу судовима (табела 12).

Табела 12. Средње оцене рада кривичних субјеката које су доделили испитаници целокупног испитиваног узорка

Кривични субјект	Средња оцена	СД
Полиција	3,3	1,01
Тужилаштво	2,71	0,94
Суд	2,52	0,99
Установе за извршење кривичних санкција	2,88	0,99

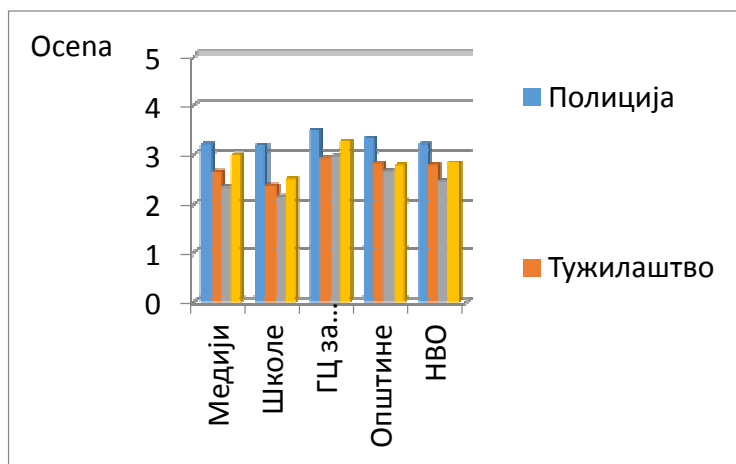
Легенда: СД – стандардна девијација

Оцена дата кривичним субјектима статистички значајно је зависила од тога у којој ванкривичној установи ради испитаник, осим када се ради о полицији за коју су оцене уравнотежене. Од значаја је да све групе испитаника највишу оцену за рад дају органима полиције. Међу њима, највишу оцену полицији дају запослени у градском центру за социјални рад, а најнижу радници школа (графикон 30). Испитаници четири од пет ванкривичних субјеката, најнижу оцену за рад дају судовима. Запажа се да запослени у

школама дају ниже оцене свим кривичним субјектима, у односу на своје колеге из других ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: за полицију - хи квадрат 4,176, п 0,318, за тужилаштво хи квадрат 14,756, п 0,039, за суд хи квадрат 20,524, п 0,000, за установе за извршење санкција - хи квадрат 18,883, п 0,001).

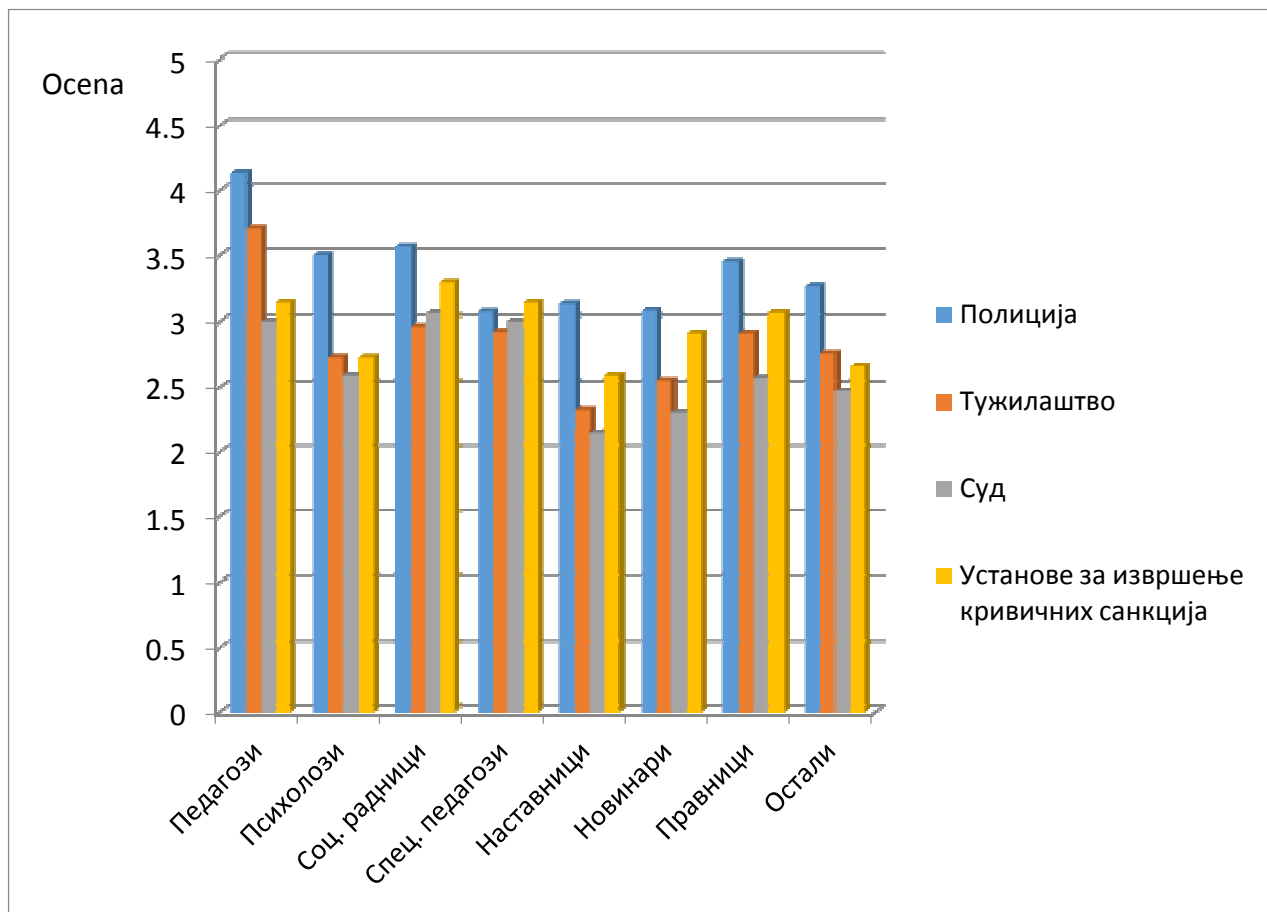
Када се ради о испитаницима различитих професија, овде се региструје статистички значајна разлика у оцени рада за сваки кривични субјекат појединачно (Крускал Волисов тест: за полицију - хи квадрат 14,756, п 0,039, за тужилаштво хи квадрат 21,879, п 0,003, за суд хи квадрат 25,584, п 0,001, за установе за извршење санкција - хи квадрат 16,199, п 0,023). Из графичког приказа може се видети да је профил оцењивања испитаника различитих професија сличан профилу оцењивања који су додељивали испитаници из разлитих ванкривичних установа (графикон 31).

Графикон 30. Просечне оцене којима запослени у ванкривичним установама оцењују рад различитих кривичних субјеката.

Легенда: НВО – невладине организације

Графикон 31. Просечне оцене којима запослени различитих професија оцењују рад различитих кривичних субјеката.

Спирманова корелациона анализа је спроведена како би се установило да ли старосна категорија (године живота) и дужина радног стажа испитаника корелирају (позитивно или негативно) са висином оцене којом испитаници вреднују кривичне субјекте. Резултати су показали да није било статистички значајне корелације између ових параметара, односно да старост и дужина радног стажа нису јасно повезане са висином наведених оцена.

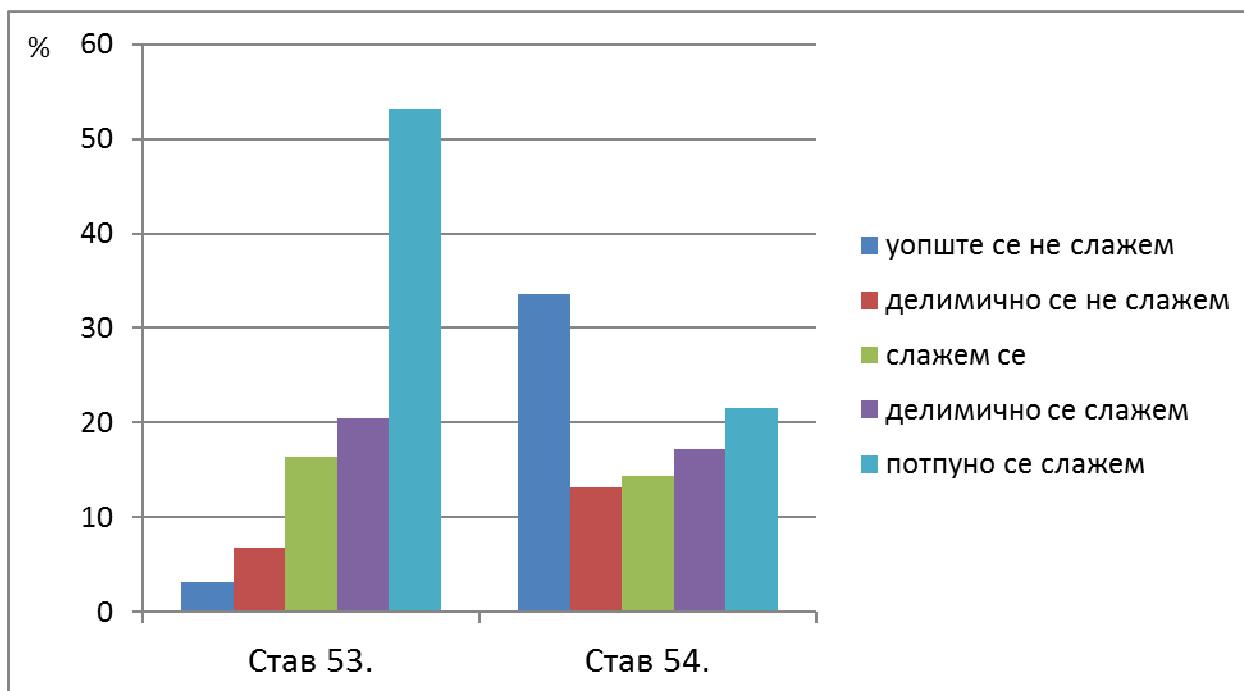
2.10. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА ИСПИТАНИКА О УЛОЗИ ПООШТРАВАЊА КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ И УВОЂЕЊУ СМРТНЕ КАЗНЕ КАО СРЕДСТВУ ЗА СУЗБИЈАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Апсолутна већина испитаника (60,8%) се у потпуности слаже са ставом 52. да су брзина и извесност кривичних санкција кључни за превенцију криминалитета. Свега 0,4% испитаника исказује крајње неслагање са овим ставом, а делимично негативан став заузима додатних 3,6% испитаника из целокупне испитиване популације. Није постојала статистички значајна разлика у ставу о значају брзине и извесности кривичних санкција између испитаника из различитих ванкривичних институција (Крускал Волисов тест: хи квадрат 6,674, $p > 0,15$). Пол такође није играо значајну улогу при опредељивању испитаника према ставу 52 (Ман Витни тест: U вредност 5249,00, $p > 0,139$). Слично овом резултату, налази Крускал Волисовог теста демонстрирају да године старости (хи квадрат 0,757, $p > 0,944$), дужина радног стажа (хи квадрат 3,97, $p > 0,409$), професија (хи квадрат 7,076, $p > 0,421$) и степен образовања (Крускал Волис: хи квадрат 1,667, $p > 0,644$) испитаника нису показали статистички значајан утицај на став број 52.

На графикону број 32. дата је дистрибуција испитаника у односу на њихове ставове о пооштравању казнене политике и поновном увођењу смртне казне у домаће законодавство (ставови под редним бројевима 53 и 54). Као што је приказано, највећи број испитаника (53,2%) се потпуно слаже да би пооштравање казнене политике помогло у превенцији криминалитета, али истовремено се 46,8% испитаника не слаже да би поновно увођење смртне казне имало генерално превентиван значај за сузбијање криминалитета. Овакво запажање је поткрепљено статистичком анализом таблица контингенције које показују са високом статистичком значајношћу да испитаници јасно одвајају став о потреби за пооштрењем казнене политике од позитивног става према поновном увођењу смртне казне у домаће законодавство (хи квадрат 61,51, $p > 0,000$). Наиме, свега 34,6% испитаника имају истовремено веома позитиван став о значају пооштравања санкција и значају увођења смртне казне у сузбијању криминалитета. Такође, међу испитаницима

који су се у потпуности сложили да поштравање казни доводи до сузбијања криминалитета, чак 24,1% има апсолутно негативан став према потенцијалној користи од поновног увођења смртне казне.

Графикон 32. Дистрибуција испитаника из ванкривичних установа према исказаном ставу 53: поштравање казнене политике доприноси превенцији криминалитета, и ставу 54: поновно увођење смртне казне у кривично законодавство имало би генерално превентиван значај на сузбијање криминалитета.

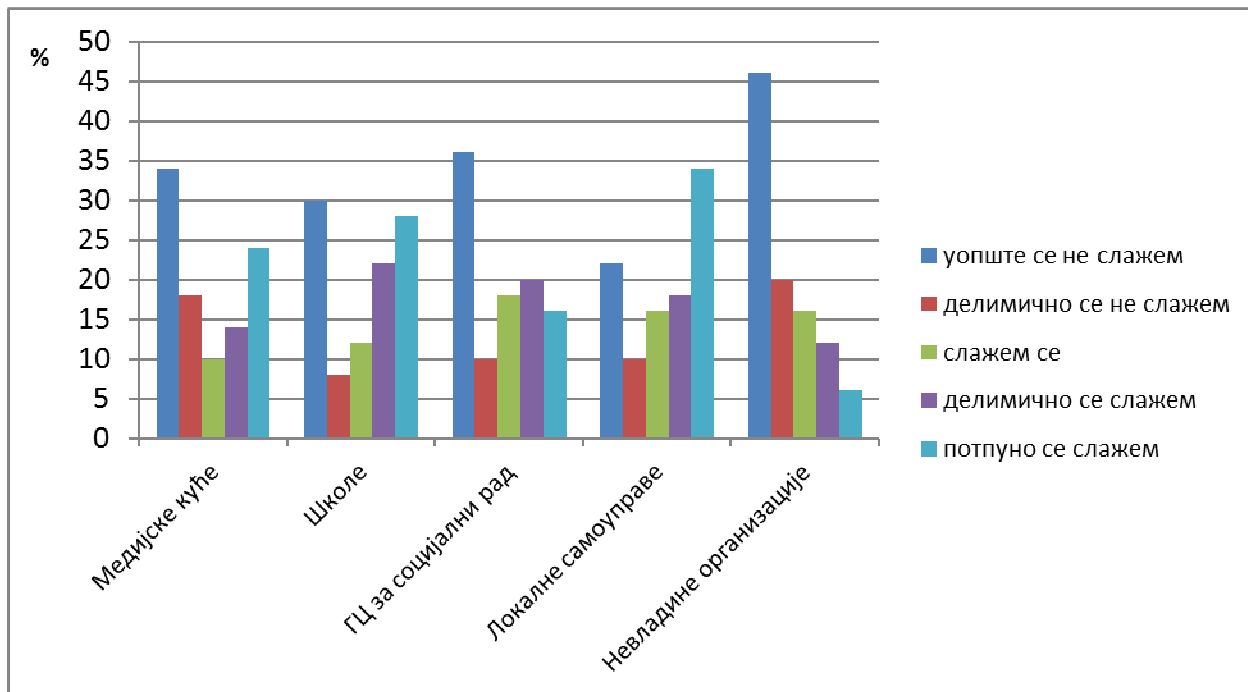

Позитиван став о поштравању казнене политике на плану сузбијања криминалитета је најприсутнији код запослених у школама (потпуно се слаже 24,8%), док највећу резерву исказују запослених у невладиним организацијама и медијима (по 37,5%). Разлике у овом ставу се, међутим, не разликују статистички значајно у односу на врсту институције из које испитаници долазе (Крускал Волисов тест: хи квадрат 6,224, $p > 0,183$). Што се тиче става о поштравању казнене политике у циљу превенције криминалитета, статистички значајно већу афирмацију овог става дају мушки испитаници у поређењу са испитаницима женског пола. Код 56,1% мушких испитаника постоји потпуно слагање са ставом да поштравање казни сузбија криминалитет, док чврст став у овом правцу

исказује 44,4% испитаница. Ипак, разлика у одговорима између испитаника различитог пола не достиже ниво статистичке значајности (Ман Витнијев тест У вредност 5249,00, $p = 0,139$). Став о поштравању казнене политике се, према налазу Крускал Волисовог теста, не разликује значајно између испитаника у односу на њихов степен образовања (хи квадрат 4,21, $p = 0,24$), године старости (хи квадрат 0,903, $p = 0,924$), дужину радног стажа (хи квадрат 1,95, $p = 0,745$) и професију (хи квадрат 10,94, $p = 0,141$).

Постоји статистички високо значајна разлика између испитаника из различитих ванкривичних институција у ставу о значају поновног увођења смртне казне за сузбијање криминалитета (Крускал Волисов тест: хи квадрат 16,25, $p = 0,003$). На графикону број 33. је приказано да најнегативнији став према смртној казни имају запослени у невладином сектору и центрима за социјални рад, док се највећи проценат испитаника који се у потпуности слажу да би смртна казна значајно сузбила криминалитет, налази међу запосленима у локалним самоуправама и школама.

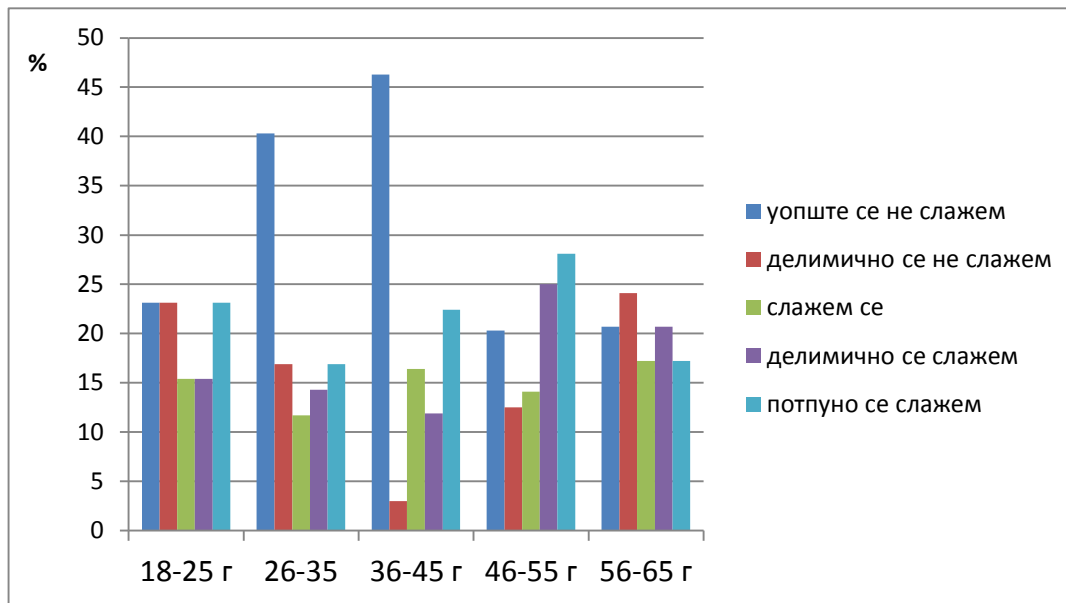
Графикон 33. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 54., односно поновном увођењу смртне казне у кривично законодавство, у односу на ванкривичну установу у којој су запослени

Нема значајне разлике у ставу о смртној казни између испитаника различитог пола (Ман Витнијев тест: У вредност 5570,0, п 0,506). Ипак, запажа се да веома позитиван став према значају смртне казне за сузбијање криминалитета има 23% мушких у односу на 17,5% женских испитаника.

Утврђено је да на став о смртној казни статистички значајан утицај има старост испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат 10,1, п 0,039). Графички приказ дистрибуције ставова према старосној доби испитаника дат је на графикону 34: уочава се да највећу резерву према смртној казни као методу сузбијања криминалитета показују припадници старосне групе од 36 до 45 године (46,3%) и од 26 до 35 године (40,3%), док најпозитивнији став према овој санкцији исказују припадници старосне групе од 46 до 55 године (28,1%).

Графикон 34. Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 54., односно поновном увођењу смртне казне у кривично законодавство, у односу на старосну групу

Дужина радног стажа испитаника је такође остварила значајан статистички утицај на став о смртној казни (Крускал Волисов тест: хи квадрат 9,569, п 0,48). Тако се код

испитаника са стажом дужим од 20 година веома позитиван став према значају смртне казне сусреће код 27,4% испитаника, док чак две трећине ове подгрупе испитаника (65,7%) има позитиван став према смртној казни. Највећу резерву према смртној казни исказује подгрупа испитаника са стажом краћим од пет година (62,5%).

Образовни ниво испитаника није утицао на став о значају смртне казне за сузбијање криминалитета (Крускал Волисов тест: хи квадрат 5,447, p 0,142). Такође, професија испитаника није имала значајан статистички утицај на овај став (Крускал Волисов тест: хи квадрат 7,401, p 0,388).

За прецизну статистичку процену утицаја појединачних карактеристика испитаника на њихов став о значају увођења смртне казне, коришћена је ординална логистичка регресија. У модел су укључене оне карактеристике испитаника за које је претходна анализа Крускал Волисовим тестом показала да остварују значајан утицај на овај став, односно установа из које испитаници долазе, њихова старосна доб и дужина радног стажа. Налаз ординалне логистичке регресије указује да је једино припадност одређеној ванкривичној установи имала висок статистички значај за став према смртној казни (Nagelkerke 0,102, E 0,800, p 0,04).

2.11. ИСПИТИВАЊЕ СТАВОВА ИСПИТНИКА О ФАКТОРИМА КОЈИ РЕМЕТЕ СУЗБИЈАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА

Инструмент је истраживао однос испитаника према корупцији у контексту борбе против криминала, кроз два става, под редним бројевима 55 и 56. Употребљена је Ликертова скала са 5 могућих избора, у следећем распону: 1=уопште се не слажем, 2=делимично се не слажем, 3=слажем се, 4=делимично се слажем, 5=у потпуности се слажем. Дистрибуција испитаника из целог узорка према исказаним ставовима о односу корупције и криминалитета је дата на табели 13.

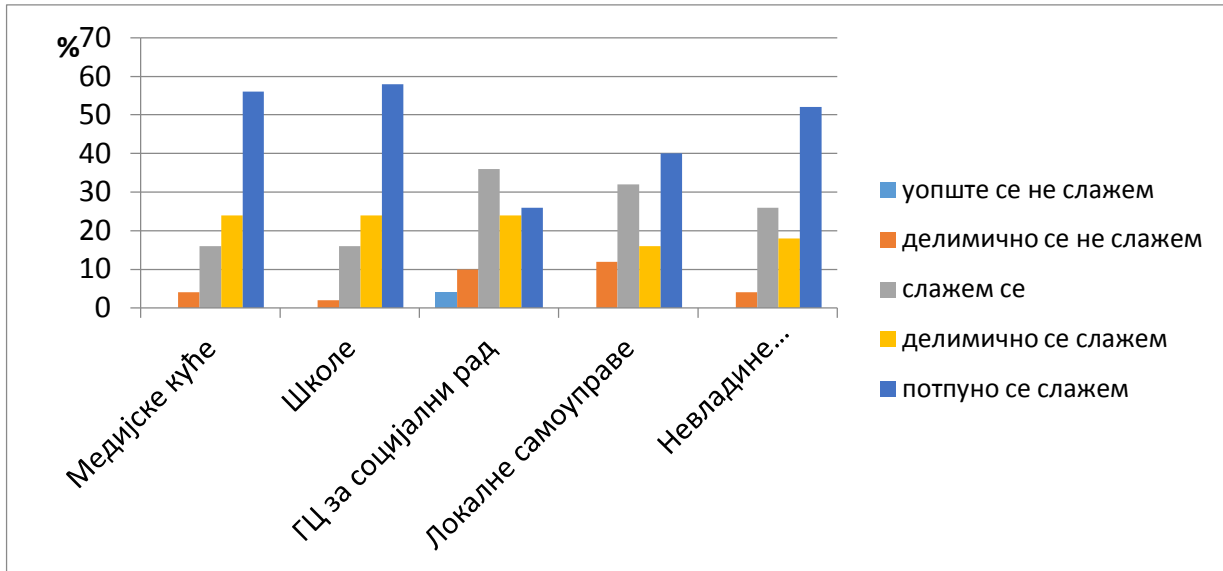
Испитивањем резултата о оба наведена става, установљена је статистичка високо значајна разлика између испитаника из различитих установа. Наиме, присуство корупције у раду кривичних субјеката највише препознају запослени у школама и медијима, а

најмање у центру за социјални рад (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 20,386, $p < 0,000$, графикон 35). Слично претходном, корупцију као кључан ометајући фактор за сузбијање криминалитета види по 94% запослених у медијима и школа, а исти став има 78% запослених у центрима за социјални рад што је значајно мање (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 20,325, $p < 0,000$, графикон 36).

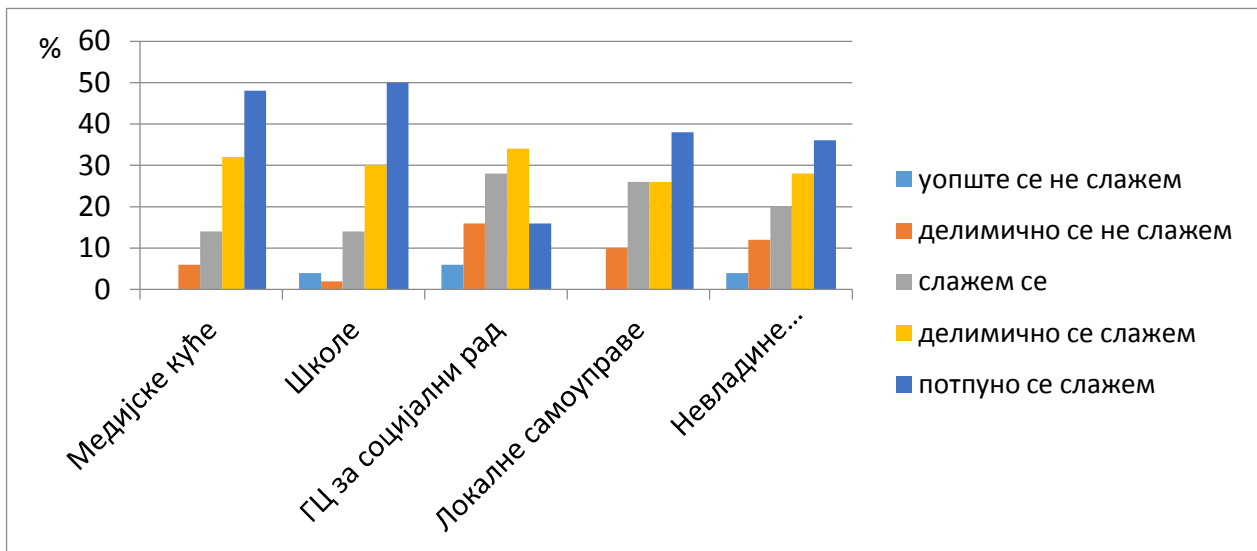
Табела 13. Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о корупцији као фактору у борби против криминалитета

Став	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
55. Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета	0,8	6,4	25,2	21,2	46,4
56. Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета	2,8	9,2	20,4	30	37,6

Графикон 35. Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 55 („Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета“)

Графикон 36. Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)

Када је реч о ставу број 55, није било статистички значајног утицаја година живота испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 5,865, п 0,209), дужине њиховог радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 1,929, п 0,749), образовног степена (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 5,481, п 0,140) и пола (Ман Витнијев тест У вредност 5823,0, п 0,884) на исход одговора. На овај став је статистички високо значајно утицала професија испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 19,417, п 0,007). Регистровано је, наиме, да се распон апсолутног слагања са овим ставом широк, од 21,2% код социјалних радника до 59,6% код наставника (табела 14).

Табела 14. Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 55: („Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета“)

Степен образовања	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
Педагози	0	0	57,1	14,3	28,6
Психолози	0	9,1	31,8	22,7	36,4
Социјални радници	0	6,1	33,3	39,4	21,2
Спец. педагози	0	21,4	35,7	14,3	28,6
Наставници	0	1,9	13,5	25	59,6
Новинари	0	2,0	20,4	24,5	53,1
Правници	6,1	15,2	21,2	9,1	48,5
Остали	0	5,0	30,0	10,0	55,0

С друге стране, професија и степен образовања остварили су статистички високо значајан утицај на став да корупција представља кључни ометајући фактор у сузбијању криминалитета. Тако, 46,9% новинара се у потпуности слаже с овим ставом, док је истог мишљења свега 14,3% педагога (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 22,973, $p < 0,002$, табела 15). Чак 75% испитаника са средњом стручном спремом се апсолутно слаже са ставом 56, док исти став деле 34,2% испитаника с факултетом и 21,1% испитаника са завршеним магистеријумом или докторатом (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 16,255, $p < 0,001$, табела 16).

Табела 15. Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)

Степен образовања	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
Педагози	0	0	42,9	42,9	14,3
Психолози	0	27,3	36,4	13,6	22,7
Социјални радници	3,0	9,1	27,3	45,5	15,2
Спец. педагози	14,3	21,4	14,3	28,6	21,4
Наставници	3,8	1,9	11,5	36,5	46,2
Новинари	0	6,1	18,4	28,6	46,9
Правници	6,1	12,1	21,2	18,2	42,4
Остали	0	7,5	17,5	27,5	47,5

Табела 16. Дистрибуција испитаника различитог степена образовања према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)

Степен образовања	Дистрибуција испитаника према израженим ставовима (%)				
	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Делимично се слажем	Слажем се	У потпуности се слажем
Средња школа	0	0	6,3	18,8	75
Виша школа	7,1	0	14,3	14,3	64,3
Факултет	2	10	21,9	31,8	34,3
Магистеријум и/или докторат	10,5	15,8	21,1	31,6	21,1

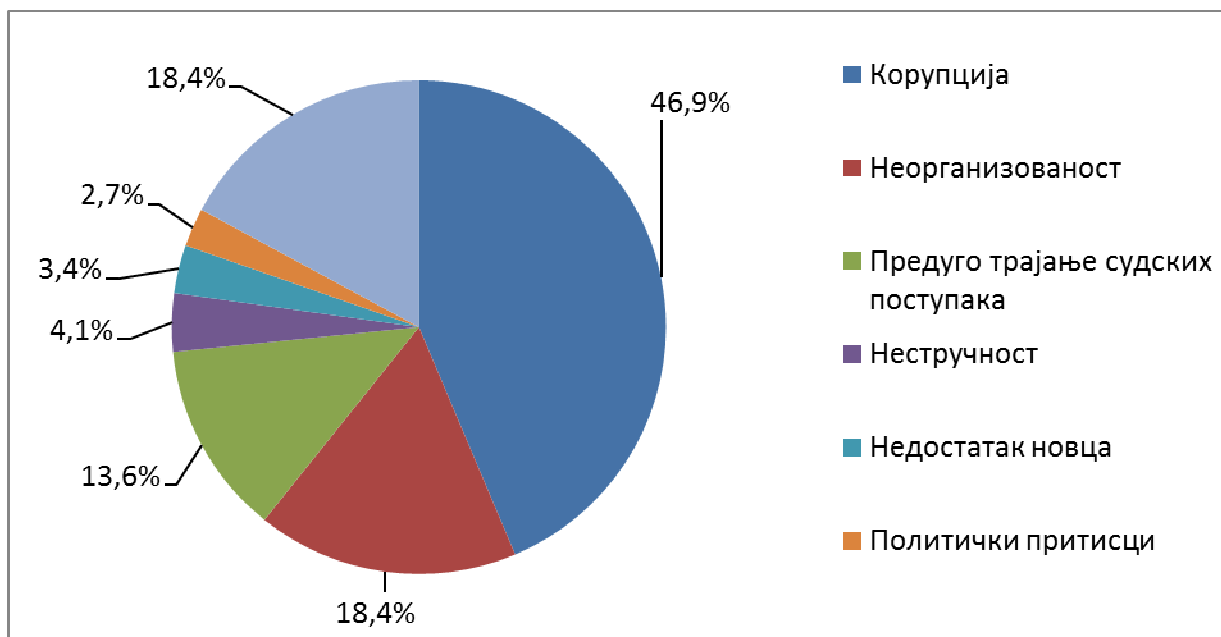
Став под редним бројем 57: „Предуго трајање судског поступка представља велики проблем у постизању добрих резултата у борби против криминалитета“ је оцењен апсолутним слагањем од стране 72,8% свих испитаника. Са овим ставом се слаже додатних 12,4% а делимично слаже још 13,2% испитаника. Свега 0,8% испитаника се делимично не слаже, а 0,4% уопште не слаже са овим ставом. Став 57 се није статистички значајно разликовао између испитаника из различитих установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 3,923, $p > 0,416$)

На став испитаника о утицају предугог трајања судских поступака на криминалитет, нису статистички значајно утицали године живота испитаника (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 2,288, $p > 0,683$), дужине њиховог радног стажа (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 3,058, $p > 0,548$), образовни степен (Крускал Волисов тест: хи квадрат вредност 4,445, $p > 0,217$), професија (Крускал Волисов тест: хи квадрат

вредност 4,95, $p < 0,001$). Такође, пол није значајно утицао на наведени став (Ман Витнијев тест U вредност 5640,0, $p < 0,05$).

У складу с претходно наведеним налазом да се 98,4% испитаника у мањој или већој мери слаже да предуго трајање судског поступка омета борбу против криминалитета, одговор на питање број 58. потврђује висок степен свести испитаника о значају овог проблема. Наиме, испитаници спорост судова убрајају у три водећа проблема у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета, одмах иза корупције и лоше организације рада (графикон 37).

Графикон 37. Дистрибуција одговора на питање: „Који је по вама основни проблем у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета?“

Релативна већина испитаника (46,9%) наводи корупцију као основни проблем у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета, док је лоша организација рада други најчешћи одговор. Анализом помоћу таблица контингенције испитиван исход одговора на питање 58 у односу на карактеристике испитаника (установа у којој су запослени, пол, старосна група, дужина радног стажа, образовни ниво и професија). На одговор нису статистички значајно утицали установа у којој испитаници раде (хи квадрат

73,251, $p < 0,117$), старост испитаника (хи квадрат 37,254, $p < 0,991$), дужина стажа (хи квадрат 48,546, $p < 0,855$) и степен образовања (хи квадрат 40,786, $p < 0,651$).

Одговор на питање 59 се статистички значајно разликовао између испитаника мушког и женског пола (хи квадрат (хи квадрат 26,983, $p < 0,029$)). Испитаници оба пола препознају корупцију као главни проблем али је то израженије код жена (58,5%) него мушкараца (43,4%). Осим тога, 11,7% испитаника женског пола наводи политички притисак као главни ометајући фактор у борби против криминалитета, док се овај одговор не региструје код мушких испитаника. Предуго трајање судских процеса као основни проблем у борби против криминалитета идентификује 15,9% мушких и свега 5,9% женских испитаника.

Осим тога, испитаници различитих професија су дали статистички значајно различите одговоре на питање о основном проблему у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета. Тако, чак 75% педагога наводи корупцију као главни проблем, док исти одговор даје 11,8% социјалних радника. Слично социјалним радницима, 12,5% специјалних педагога види корупцију као главни проблем у сузбијању криминалитета. Предуго трајање судских процеса је посебно значајно заступљено у одговорима испитаника који су по струци правници (21,7%).

3. ТЕСТИРАЊЕ ИСТРАЖИВАЧКИХ ХИПОТЕЗА

Општа хипотеза: Ванкривични субјекти нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета, а сарадња ванкривичних и кривичних субјеката у превенцији криминалитета је незадовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем.

Одговор на општу хипотезу:

Детаљном статистичком обрадом података добијених оригиналним упитником који је испитивао ставове о криминалитету запослених у ванкривичним субјектима Републике Србије, илустрована је недовољност учешћа ванкривичних субјеката у креирању мера за превенцију и сузбијање криминалитета и квантификован тренутни ниво сарадње ванкривичних и кривичних субјеката на овом пољу. Резултати су са статистичком значајношћу показали да одређени ванкривични субјекти имају нижу заступљеност како у процесу стратешког планирања, тако и конкретног одлучивања, мера превенција и кооперације у овом тренутку. Тако, по питању учешћа у програмима превенције криминалитета, чак 55,2% испитаника из целокупног узорка даје одречан одговор; у овом ставу постоје статистички значајне разлике између испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 31,816, $p < 0,000$). Одсуство учешћа у програмима превенције је најзаступљеније код запослених у медијима (74%) и Градском центру за социјални рад (66%), док испитаници из просвете и невладиних организација имају статистички значајно веће учешће у овим програмима.

Статистички значајна разлика у више ставова који су везани за рад ванкривичних субјеката на сузбијању криминалитета је такође била присутна између испитаника из различитих установа. Запослени у локалној самоуправи изражавају најнегативнији став по питању упознатости њихових колега са програмима превенције криминалитета, као и о постојању писаних аката који регулишу ову област делатности у установама у којима су запослени. Чак 22% радника у Центру за социјални рад сматра да њихова установа не ради на промоцији и информисању о програмима превенције криминалитета, што је значајно

израженије у односу на саопштења испитаника из других установа.

На питање да ли установа/организација у којој испитаник ради сарађује са кривичним субјектима у креирању мера за сузбијање криминалитета, потврдан одговор даје 60,4% испитаника; није било статистички значајне разлике у одговору на ово питање између испитаника из различитих ванкривичних установа, али се опажа да само испитаници из локалних самоуправа у већини дају одречан одговор (54%). Питање „Да ли у Вашој установи/организацији постоје протоколи о сарадњи са кривичним субјектима?“. је донело потврдан одговор од 52,5% испитаника из целог узорка. Постоји статистички високо значајна разлика у одговору на ово питање између испитаника у зависности из које ванкривичне установе долазе; тако, највише негативних одговора долази из медијских кућа и локалних самоуправа.

Важан податак је да већина испитиваног узорка (86,4-94,8%) исказује слагање (делимично или потпуно) са ставовима да је сарадња кривичних и ванкривичних субјеката недовољна, односно да није на задовољавајућем нивоу.

У коначном исходу, код испитаника запослених у ванкривичним установама Републике Србије значајно су заступљени ставови да ванкривични субјекти нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета, а сарадња ванкривичних и кривичних субеката у превенцији криминалитета није задовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем.

Посебне хипотезе:

Хипотеза 1. Медијски приступ проблему криминалитета у друштву је више сензационалистичког него превентивног карактера.

Одговор на хипотезу 1: Апсолутна већина (56%) целокупне популације испитаника исказује потпуно слагање са ставом да је приступ медија проблему криминалитета више сензационалистички него усмерен на превенцију, док се укупно 88,4% испитаника исказује слагање у већој или мањој мери с овим ставом (табела 5). Утврђено је да постоји статистички значајна разлика у наведеном ставу између

испитаника из различитих ванкривичних установа (Крускал Волисов тест: хи квадрат 38,865, п 0,000). Мишљењу да је медијски приступ проблему криминала у друштву више сензационалистичког него превентивног карактера највише се противе управо запослени у медијима, док најизраженије супротан став исказују запослени у невладиним организацијама (графикон 9). С обзиром на податке на нивоу целог узорка, може се закључити да апсолутна већина запослених у ванкривичним субјектима исказује слагање да медији криминал обрађују претежно на сензационалистички начин.

Хипотеза 2. Школе не развијају довољно специјализованих програма превенције преступништва младих који су одрживи у дужем временском периоду.

Одговор на хипотезу 2. Већина (56%) испитиване популације испитаника исказује слагање са ставом да је школа представља најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих. Једина карактеристика испитаника која је статистички значајно утицала на став да је школа најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих, био је степен образовања испитаника (највише негативних исказа дају испитаници магистри и доктори наука, док најизраженији ниво апсолутног слагања показује група испитаника са вишом школом (графикону 15).

Обрадом исказа о ставу да у школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду, може се закључити да код знатне већине преовлађује мишљење да је овај став у мањој или већој мери тачан (92,4% испитаника). Пол испитаника је показао статистички високо значајан утицај на исход изјашњавања о овом ставу (Ман Витнијев тест У вредност 4503,5, п 0,003). Наиме, код испитаника мушког пола је слагање са овим ставом значајно израженије него код испитаника женског пола (графикону 16).

Свега 4,8% свих испитаника се не слаже (делимично или потпуно) да би континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама смањили стопа преступништва младих. Тип установе у којој је испитаник запослен је статистички значајно утицао на наведени став. (Крускал Волисов тест: хи квадрат 13,164, п 0,01). Наиме, апсолутно слагање са ставом да би програми превенције

малолетничке делинквенције у школама смањили стопу преступништва младих, исказује 50% запослених у невладиним организацијама и 38% запослених у медијима, док је овај проценат нижи у другим ванкривичним установама (графикону 17).

Хипотеза 3. Однос кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминала је незадовољавајући због непостајања довољног и/или адекватног броја различитих заједничких активности.

Одговор на хипотезу 3. Већина целокупног испитиваног узорка (86,4-94,8%) исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставовима да је сарадња кривичних и ванкривичних субјеката недовољна, односно да није на задовољавајућем нивоу. Утврђено је да постоји статистички значајна разлика у ставу између испитаника из различитих ванкривичних установа да сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања довољног броја заједничких превентивних активности (Крускал Волисов тест: хи квадрат 11,795, $p < 0,019$). Наиме, најснажније слагање са овим ставом исказују испитаници из школа, центра за социјални рад и невладиних организација (графикон 27).

Хипотеза 4. Однос кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминала је незадовољавајући због непостојања или недовољно јасних стандарда, норматива и протокола сарадње.

Одговор на хипотезу 4: Као што је наглашено у одговору на општу хипотезу, 60,4% испитаника потврђује сарадњу ванкривичних и кривичних установа на пољу сузбијања криминалитета, без значајне разлике у одговору на ово питање између испитаника из различитих ванкривичних установа. Опажено је, међутим, да једино у локалним самоуправама већини испитаника даје одречан одговор (54%) што може локализовати неуралгичну тачку овог проблема. Свега 52,5% испитаника из целог узорка потврђује постојање протокола о сарадњи са кривичним субјектима. Постоји статистички високо значајна разлика у одговору на ово питање између испитаника у зависности из које ванкривичне установе долазе: највише негативних одговора долази из медијских кућа и локалних самоуправа.

Осим наведеног, заједничке састанке с кривичним субјектима потврђује тек нешто више од четвртине испитаника (28,8%). Према исказима испитаника, постоји статистички високо значајна разлика у присутности састанака с кривичним субјектима између различитих ванкривичних субјеката: 62% испитаника из центра за социјални рад наводи да имају састанке са кривичним субјектима, а свега 16% испитаника из медијских кућа потврђује постојање оваквих састанака (Крускал Волисов тест: хи квадрат 34,894, $p < 0,000$)

Хипотеза 5. Однос кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминала је незадовољавајући због проблема у квалитету међусобних односа.

Одговор на хипотезу 5. С обзиром на изнете податке према којима заједничке састанке с кривичним субјектима потврђује тек нешто више од четвртине испитаника, као и да свега 0,4% испитаника из целог узорка наводи да су састанци стручњака ванкривичних и кривичних субјеката веома чести, може се закључити да је однос кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминала је незадовољавајући.

Додатна аргументација за доношење оваквог закључка може се добити и анализом оцена којом су испитаници из ванкривичних установа вредновали рад кривичних субјеката. Највишу средњу оцену испитаници целокупног узорка су дали полицији (3,3) а најнижу судовима (2,52). Испитаници четири од пет ванкривичних субјеката, најнижу оцену за рад дају судовима. Запажа се да запослени у школама дају статистички значајно ниже оцене свим кривичним субјектима, у односу на своје колеге из других ванкривичних установа.

Хипотеза 6. Однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминала јесте претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера.

Одговор на хипотезу 6. Испитаници су дали мишљење о тврдњи да је однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера: потпуно слагање с наведеним ставом износи 23,2% испитаника, док се релативна већина (36,4%) делимично слаже са тврдњом. С друге стране, неслагање са ставом артикулише 8,4% целокупног

узорка. Анализом изнетог става, није показана значајна разлика између испитаника у односу на установу из које долазе (Крускал Волисов тест: хи квадрат 9,262, $p < 0,055$), али је као што се види према p вредности достигнут ниво граничне статистичке значајности. Наиме, потпуно слагање с овом тврдњом исказује 34% запослених у центру за социјални рад, док се с тврдњом не слаже 14% испитаника из медијских кућа и 10% испитаника запослених у локалној самоуправи (графикон 7). Може се закључити да значајна већина испитаника однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминала види као претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера.

Хипотеза 7. Улога Центра за социјални рад је претежно присутна у општој и посебној превенцији а мање у специјалној превенцији малолетничког криминала.

Одговор на хипотезу 7. Знатна већина (89,6%) целокупног узорка испитаника исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставом да су центри за социјални рад у свом раду више укључени у општу и посебну превенцију, а знатно мање у специјалну превенцију малолетничког криминала. Утврђено је да не постоји значајна разлика у овом ставу између испитаника из различитих ванкривичних установа. Године живота испитаника и дужина њиховог радног стажа нису имали утицај на овај став, баш као ни пол, професија и степен образовања испитаника. Може се закључити да на нивоу целокупног испитиваног узорка код знатне већине преовлађује став да је улога Центра за социјални рад претежно присутна у општој и посебној превенцији а мање у специјалној превенцији малолетничког криминала

Хипотеза 8. Институције локалних самоуправа издавајају недовољна средства и имају слабо развијене континуиране програмске активности у социјалној превенцији криминала.

Одговор на хипотезу 8. Апсолутна већина (95,6%) испитиване популације испитаника исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставом да институције локалних самоуправа издавајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета. Слично овоме, слагање са тврдњом да институције локалних самоуправа

немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета, исказује 95,2% испитаника из целокупног узорка. На ставове везане за ограничења у раду органа локалне самоуправе на пољу сузбијања криминала, статистички високо значајно је утицала установа из које долазе испитаници: највећу резерву према овом ставу исказују управо запослени у локалним самоуправама (за став 40 - Крускал Волисов тест: хи квадрат 25,761, $p < 0,000$, за став 41 - Крускал Волисов тест: хи квадрат 14,745, $p < 0,005$). Иако већина испитиване популације исказује слагање да институције локалних самоуправа издавајају недовољна средства и имају слабо развијене континуиране програмске активности у социјалној превенцији криминала, треба имати у виду уздржанији став испитаника из самих локалних самоуправа.

ЗАКЉУЧАК

Креирање политике сузбијања криминалитета и само њено спровођење у пракси представља комплексан посао у који морају бити укључени сви релевантни фактори једног друштва и државе, како званични државни органи који се сматрају кривичним тако и други фактори, институције и организације који су ванкривични, али који могу допринети ефикасној превенцији и спречавању криминалитета. Криминалитет као негативна друштвена појава изискује координирану реакцију свих субјеката друштва како би се заштитиле основне друштвене вредности и поредак у друштву. Кривични субјекти представљају државни апарат чија је основна функција борба против свих облика криминалитета. Било да се ради о заштити појединца или друштва и државе, кривични субјекти представљају механизме преко којих званично држава реагује на криминалитет. С обзиром на укидање граница међу државама, лакши проток робе и људи усложњава се и ситуација са криминалитетом који је изузетно адаптилан на све друштвене промене. У том контексту је неопходна сарадња свих субјеката једног друштва и државе, али и сарадња на међународном нивоу. Најопсанији облици криминалитета као што су тероризам, трговина људима, прање новца, трговина органима, трговина наркотицима и оружјем, имају одлике организованог криминала чија је основна карактеристика транснационално деловање. У том циљу се предузимају бројне активности од стране међународних организација, удружења и институција, чија је сврха удруживање свих расположивих капацитета и ресурса како би се спречило ширење и ублажиле последице деловања криминалних организација и појединаца. Упоредо са активностима које држава предузима преко свог репресивног апарата (полиција, тужилаштво, суд, установе за извршење кривичних санкција) не треба занемарити улогу и потенцијале других субјеката у друштву чија је снага изузетно велика али и занемарена.

Циљ овог рада и истраживања је био да се сагледа улога ванкривичних субјеката у спречавању и сузбијању криминалитета у нашем друштву. Као што се може видети у уводном делу рада и поређењем са међународном праксом, улога школе, социјалних служби, НВО, медија и локалне заједнице је изузетно велика и значајна, пре свега у

превенцији криминалних и асоцијалних понашања. Како показују бројна истраживања у развијеним земљама, учешће ових субјеката појединачно или заједно, у креирању мера спречавања и сузбијања криминалитета је неизоставно уколико се желе постићи добри резултати у борби са најтежим облицима криминалитета. У истраживању које је реализовано испитиван је став запослених у наведеним установама и организацијама. Став о томе на који начин виде своју улогу и допринос у сузбијању и спречавању криминалитета. Како сами резултати показују већина испитаника сматра да је недовољна информисаност и неангажовање један од основних проблема у реализацији програма усмерених на превенцију криминалних и других асоцијалних понашања. Као доминантан фактор у реализацији превенције преступничког понашања у периоду адолесценције, намеће се школа. Став већине испитаника је да школа мора имати доминантну улогу у реализацији превентивних активности. Међутим, очигледно је да те активности нису на задовољавајућем нивоу нити по самој организацији нити по броју реализованих програма што потврђује 56% испитаника. Испитаници који раде у школама пре свега у тимовима за спречавање вршњачког насиља, истичу да је неинформисаност, недостатак кадра и средстава, основни проблем у реализацији превентивних активности. Такође се истиче да је недостатак сарадње са другим субјектима и изостајање мултидисциплинарног приступа један од недостатака и препрека у реализацији програма. Сарадња са другим кривичним субјектима је, према резултатима истраживања, добра али се наводи да је она често на нивоу личног контакта или када за то постоји потреба односно када настане проблемска ситуација. Нема континуиране сарадње и устаљене комуникације као ни заједничких састанака. Постоје протоколи о сарадњи са другим субјектима али о њима нема довољне информисаности и ретко се спроводе у пракси.

Несумњиво је да је улога школе у васпитању и образовању деце и малолетника веома битна и доминантна. Такође је веома битно да школа и наставници на време идентификују проблем код детета и да што пре предузму активности како не би дошло до ескалације проблема и како би се последице спречиле или свеле на минимум. Наставници у школи су ти који могу приметити и прве негативне промене понашања детета било да је он извор проблема или је жртва насилничког понашања вршњака или чланова породице.

Едукација ученика о безбедносним претњама како у самој школи тако и ван ње је веома важна. Реализација програма у којима ће се предочити негативне последице алкохолизма, наркоманије, негативан утицај интернета и друштвених мрежа и како се заштитити, као и других облика девијантног понашања у школској популацији је од пресудног значаја за развој младих у нашем друштву. Према резултатима истраживања 92,4% испитаника сматра да школа не реализује довољан број специјализованих програма превенције преступничког понашања. На основу самог истраживања али и поређења са другим искуствима у развијеним земљама, безбедности ученика у школама, едукацији о негативним последицама појединих облика преступничког понашања, треба посветити посебну пажњу. На школама је озбиљан задатак и треба им помоћи материјално, стручно, едукативно и на све друге начине како би у овом сегменту постигла што боље резултате на пољу превенције преступничког понашања али и заштите деце која су све чешће жртве насиља у породици и насилничког понашања вршњака. Посебну пажњу треба обратити и на врбовање малолетника у школама од стране организованих криминалних група за обављање криминалних активности. Због свих наведених негативних утицаја којима су деца у школи изложена неопходно је уложити више напора и средстава како би се те последице умањиле и елиминисале. Један од начина је озбиљнији рад са ученицима и едукација о мерама безбедности што се може постићи и увођењем посебног наставног предмета у школама који ће се бавити безбедносном културом деце и младих. Ово је нарочито важно са аспекта да уколико на овом нивоу развоја сваког појединца постигнемо резултате који ће се огледати у његовом правилном развоју, на друштвено прихватљив начин, то ће и вероватноћа испољавања криминалног и асоцијалног понашања у каснијем периоду бити мања.

Како показују резултати истраживања, медији могу имати изузетно негативан утицај на формирање мишљења јавног мњења и понашање појединца. Необјективно и сензационалистичко извештавање о појединим догађајима има негативан утицај на конзументе тих медијских садржаја. Нарочито долази до изражаја ако су конзументи млади који још увек нису психо-физички зрели и на основу таквих садржаја могу развити друштвено неприхватљиве облике понашања и негативан и искривљен систем

друштвених вредности. 88% испитаника у истраживању потврђује да је извештавање медија сензационалистичко и усмерено на то да се привуче пажња читалаца не водећи рачуна о последицама таквог извештавања. Давање публицитета особама из криминогене средине, величање и промоција начина живота својственог криминалцима и тзв. старлетима, који на „брз“ и лак начин долазе до новца, код младих ствара искривљену слику о самом животу и функционисању у друштву. Такође, утркивање медија о извештавању о појединим криминалним догађајима, изношење детаља из истраге и рада кривичних субјеката, отежава рад тих субјеката и одмаже у решавању и расветљавању кривичних дела и откривању починилаца тих дела. Неопходно је, несумњиво велики утицај медија на појединца и друштво, каналисати у промовисање позитивних вредности друштва и развоју здраве личности младих. Промовисање позитивних вредности и личности у медијима и медијским садржајима је један од начина формирања здравог друштва а самим тим и смањења утицаја негативних друштвених појава као што је криминалитет. Извештавање о програмима и пројектима који промовишу позитивне вредности, здрав и спортски живот, репортаже о бројним културним и васпитно-образовним догађајима, промоција спортиста и младих научних радника и њихових достигнућа, су такође један од начина на који медији могу дати свој допринос развијању позитивних вредности сваког појединца.

Несумњиво је да поједини ванкривични субјекти, као што је Центар за социјални рад, има законски дефинисану улогу реализовању мера и програма помоћи појединцима и групама који се налазе у стању социјалне потребе. Добијени резултати показују да је сарадња ЦСР са другим субјектима, нарочито са кривичним, нормативно дефинисана али да је та сарадња недовољна и ситуациона без континуитета. ЦСР спроводи широк спектар активности са великим бројем корисника социјалних услуга чији број све више расте. Без помоћи државе, која финансира те активности, ЦСР не може постићи пуну своју сврху. Иако је укључен у поступање у случајевима малолетничке делинквенције и насиља у породици од самог почетка манифестовања проблема, ЦСР не може са тренутним бројем запослених и структуром стручног особља одговорити на све захтеве. Како наводе испитаници основни проблем у раду ЦСР је недостатак кадра, необученост, недостатак

новца, одсуство сарадње са другим субјектима као и недостатак времена како би се посветили превентивним активностима. Центар за социјални рад као део система социјалне заштите представља фактор пред којим стоје озбиљни и бројни задаци. Пропусти у раду стручњака који раде у ЦСР су видљиви и могу имати велике последице. Само у овој години смо сведоци два догађаја где су у самим просторијама ЦСР десили догађаји чија последица је смрт једне жене и једног детета од стране насилника. Евидентно је да је цео систем одговоран и да не треба кривити појединца али нас ови догађаји упозоравају на важност приступања овом послу. Држава је та која треба да обезбеди оптималне услове (материјалне, кадровске, стручне, едукативне и сл.) радницима у ЦСР како би њихов рад дао жељене резултате. Пренатрпаност послом и недостатак кадра спречавају ЦСР да се посвети превентивним активностима како би се овакви случајеви спречили, проблеми на време идентификовали а предузете мере благовремено дале резултате. Чак 22% радника у центру за социјални рад сматра да њихова установа не ради на промоцији и информисању о програмима превенције криминалитета, што је значајно израженије у односу на саопштења испитаника из других установа. Кроз рад и извештаје који се воде у ЦСР о сваком кориснику може се доћи до веома битних података о појединим социјалним проблемима. Такође се може пратити евиденција малолетних преступника и насиља у породици. На основу тих резултата и података могу се пројектовати, креирати и предлагати одређене мере како би се најконструктивније и најадекватније реаговало на ове проблеме. Оно што пракса и истраживање показују је да нема сарадње са другим субјектима или је та сарадња декларативна те изостају конкретни предлози за креирања мера политике супротстављања овој врсти проблема а самим тим и супротстављања криминалитету.

Чињеница да ЦСР обично своје активности спроводи на територији једне општине, упућује на закључак да би сарадња са општином и њеним органима требала да буде веома важна и учестала. Међутим та сарадња често изостаје и јавља се само у проблем ситуацијама и када то потреба налаже. Потенцијали органа локалне самоуправе у превенцији појединих облика криминалитета су несумњиво велики. Оно што истраживање показује је да се у самим локалним самоуправа не посвећује довољно пажње тој

делатности. То се пре свега види из чињенице да се у тимовима задуженим за односе са становништвом и другим субјектима који се баве активностима усмереним на превенцију девијантних облика понашања, налазе нестручни кадрови. Поред тога ти тимови и органи више се баве неким текући службеним пословима него самим програмима и сарадњом са другим субјектима. Према резултатима истраживања апсолутна већина (95,6%) испитаника исказује слагање (од делимичног до потпуног) са ставом да институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета. Слично овоме, слагање са тврдњом да институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета, исказује 95,2% испитаника из целокупног узорка. Само 25% испитаника из локалних самоуправа истиче да је упознато са постојањем превентивних програма. Снага локалних самоуправа и органа у њима на превенцији појединих облика преступничког понашања је изузетно велика али недовољно искориштена. Активности треба да буду усмерене на сарадњу са другим субјектима као што су НВО, ЦСР, школе и установе са територије општине где ће се локална самоуправа укључити са свим својим потенцијалима, а пре свега материјалним давањима, како би подржала реализацију тих пројеката.

Недовољна сарадња ванкривичних и кривичних субјеката је један од великих проблема који потврђује око 90% испитаника. Још већу тежину има ова чињеница као се зна да такав став истичу сами актери те сарадње. Свесност о недовољној и некавалитетној сарадњи између субјеката једног друштва је веома важна али и недовољна ако се нешто не промени. Допринос овог истраживања је управо у томе што је показало да сарадња и комуникација између већине фактора, који утичу и могу утицати на успешније супротстављање криминалитету, изостаје или је недовољна. Према резултатима истраживања само 0,4% испитаника даје одговор да су састанци са другим субјектима чести док само 28,8% потврђује да састанака уопште има. Овај податак је забрињавајући и показује да се нешто у том делу мора што пре мењати уколико желимо боље резултате на пољу превенције криминалитета. 52% испитаника одговора испитаника потврђује постојање протокола и норматива за сарадњу са кривичним субјектима али је та сарадња

најчешће декларативне природе и своди се на појединачне контакте и сарадњу засновану на личним контактима и у проблемским ситуацијама. Та сарадња најчешће постоји онда када је проблем већ настао. Из одговора испитаника налазимо потврду за ову тврдњу с обзиром да школе и ЦСР најчешће наводе да комуникација настаје онда када дође до инцидентне ситуације тј. када се преступ већ испољио. Неопходно је реализовати што већи број активности и пројеката где ће бити укључени сви фактори, и кривични и ванкривични, у којима ће свако са своје стране дати пун допринос како би се на што ефикаснији начин супротставили криминалитету као негативној друштвеној појави. Не треба заборавити да поједини субјекти реализују одређени прој активности и програма усмерених на превенцију појединих облика преступничког понашања или заштити жртава кривичног дела, али би ти резултати били много бољи и значајнији када би настали у сарадњи са другим субјектима који могу дати битан допринос у реализацији тих активности.

Током реализације самог истраживања наметнуо се утисак да невладине организације нису спремне за учешће у истраживању овог типа. Иако су учествовале и прикупљен је релевантан број упитника, невладине организације и удружења у већини случајева нису били спремни за неку озбиљнију сарадњу и учешће. Ово се можда може оправдати смим стањем у нашем друштву где невладин сектор још увек није изградио свој статус на нивоу који му припада и на којем су сличне организације у другим развијеним земљама. Њихов потенцијал је свакако изузетан и велики и све више добија на значају. И на међународном плану се све више даје значај невладиним организацијама и њиховом утицају на креирање мера политике сузбијања криминалитета. С тога се очекује да и код нас уз адекватне програме и помоћ у реализацији тих програма, невладин сектор добије значајнију улогу у креирању мера политике сузбијања криминалитета. Важна је и сарадња НВО са другим субјектима и размена информација и резултата до којих се долази у реализацији одређених програмских активности. Само на тај начин ће се постићи сврха деловања свих субјеката, и кривичних и ванкривичних, а то је креирање мера усмерених на сузбијање свих облика криминалитета које ће дати најбоље резултате. Чињеница је да ванкривични субјекти своје активности усмеравају најчешће на превенцију таквих

понашања али је и чињеница да се најбољи резултати у борби против криминалитета постижу управо превенцијом.

Испитујући став о томе како цене рад кривичних субјеката испитаници су дали одговоре где оцена варира зависно од тога који субјекат оцењују. Полиција је добила највишу оцену (3,3) док је суд добио најнижу просечну оцену испитаника (2,52). Како се може приметити задовољство радом кривичних субјеката је далеко од задовољавајућег. Највеће проблеме у раду на сузбијању криминалитета испитаници виде у корупцији, недостатку стручности и кадрова, недостатку средстава и сл. Корупцију као кључан ометајући фактор за сузбијање криминалитета види по 94% запослених у медијима и школа. У ЦСР је тај процена т доста мањи (78%), али већина испитаника корупцију наводи као један од најбитнијих фактора који спречава ефикасну борбу против свих облика криминалитета. Поред корупције као битан ометајући фактор испитаници наводе и предуго трајање судских поступака и непрофесионалност у поступању. Предуго трајање судских поступака као ометајући фактор наводи чак 98,4% испитаника. Ово нас наводи на закључак, с обзиром да се ради о ставу стручњака који се на неки начин такође баве питањима криминалитета, да је рад кривичних субјеката на незадовољавајућем ниво а нарочито када се ради о судовима. Допринос овог истраживања се и огледа у томе да резултати до којих се дошло упућују на закључак да је неопходно мењати одређене ствари у правосудном систему. Такође се може закључити да је неопходно анимирати све субјекте у друштву како би борба против криминала дала што боље резултате а последице криминалног деловања свеле на минимум. Активности ванкривичних субјеката треба да буду усмерене пре свега на превенцију преступничког и делинквентног понашања и управо у том делу могу дати најбоље резултате у сузбијању криминалитета.

Међународна пракса и истраживања показују да организација превентивних активности, мултидисциплинаран приступ и учешће и сарадња свих субјеката у друштву дају најбоље резултате у креирању успешних мера политике сузбијања криминалитета. Томе би требало да тежи и наше друштво где су потребне бројне промене и велики труд и залагање свих субјеката који ће, уз несебичну помоћ државе, пронаћи најсврхисходније начине како би се целокупно друштво изборило са негативним последицама које са собом

носои криминалитет. Потенцијал ванкривичних субјеката је огроман и значајан али како и само истраживање показује, недовољно искориштен. Утицај на креирање мера политике сузбијања криминалитета је недовољан и у будућности би требало посветити посебну пажу том сегменту и искористити сва сазнања, податке и резултате до којих ванкривични субјекти долазе у процесу реализације својих активности.

Поред самих резултата до којих смо дошли у реализацији овог истраживања, посебан научни допринос се огледа у креирању инструмента за испитивање ставова стручњака о криминалитету као друштвеној девијацији, сарадњи ванкривичних и кривичних субјеката и улози ванкривичних субјеката у креирању мера политике сузбијања криминалитета. Намеће се потреба да би у будућности било неопходно реализовати већи број оваквих истраживања где би се посебна пажња обратила на сваки од ванкривичних субјеката понаособ. Тиме би се дубље ушло у срж проблема функционисања сваког од ванкривичних субјеката што би опет допринело утврђивању смерница за побољшање њиховог рада.

ЛИТЕРАТУРА

1. Barak, G. (2009). *Criminology: An Integrated Approach*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
2. Barrat, C. (2014). *Status of NGOs in International Humanitarian Law*. Leiden: Brill Nijhoff.
3. Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
4. Bogos, P. M. (1997). Expelled. No excuses. No exceptions. Michigan's zero tolerance policy in response to school violence: M.C.L.A. section 380.1311 . *University of Detroit Mercy Law Review*, 74, 357-387
5. Brantingham, Paul J., and Frederick L. Faust. 1976. "A Conceptual Model of Crime Prevention." *Crime and Delinquency* 22: 284-296.
6. Brown, L.P. (1989). *Community policing a practical guide for police officials*. *Perspectives on Policing*, 12, Washington, DC: US Department of Justice.
7. Buchanan, J. (1989). Police-prosecutor teams: Innovations in several jurisdictions. *The Prosecutor*, 23, 31–36.
8. Clarke, R. V., Newman, G. R. (2005). Introduction. In R. V. Clarke & G. R. Newman (Eds.), *Designing out crime from products and systems*. Monsey, NY: Criminal Justice Press.
9. Cohen, S., Young, J., eds. (1973): *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems, and the Mass Media*, Constable, London
10. Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations, Council of Europe, <http://www.conventions.coe.int/>, посећено дана 15.7.2017

11. Crawshaw, R., (1994), *Human Rights and the Theory and Practice of Policing (Papers in the Theory & Practice of Human Rights)*, University of Essex, Human Rights Centre, Colchester
12. Crime prevention. (2014). Salem Press Encyclopedia
13. Dalton, R., Recchia, S. and Rohrschneider, R., (2003). "The Environmental Movement and the Modes of Political Action." *Comparative Political Studies* 36(7): 743–71
14. Douglas, A. G., David, A. W., Paul, R. E., Michelle, F., Jennifer, C.,(2004). Media violence as a risk factor for children: A longitudinal study, *Media Violence and Peer Relations* 1, Paper presented at the American Psychological Society 16th Annual Convention, Chicago, Illinois.
15. Durlak, J. A. (1998). Common risk and protective factors in successful prevention programs. *American Journal of Orthopsychiatry*, 68 (4), 512-520.
16. Eck, J., Spelman, W. (1987). *Problem solving: Problem oriented policing in Newport News*. Washington, DC: Police Executive Research Forum.
17. Economic and Social Council, Resolution 1296, UN ESCOR, 44th Session, Supp. No. 1, p. 21.
18. Edwards, C. (1999) *Changing Police Theories for 21st Century Societies* Sydney: Federation Press.
19. Entorf, H., Spengler, H. (2015) Crime, prosecutors, and the certainty of conviction, *European Journal of Law and Economics*, 2015, Volume 39, Number 1,
20. European commission (2010). *Evaluation of the European Year 2010 for Combating Poverty and Social Exclusion*, Brussels, EC
21. Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Kalb, L.M., (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys delinquency. *Journal of Adolescence*, 24, 579-596

22. Fisher, P. S., Sue, S., Lab, D. P. (2010). Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
23. Forst, B., (2008) „Prosecution Policy and Errors of Justice“ New York
24. Francis, David R. "What Reduced Crime in New York City." National Bureau of Economic Research, www.nber.org посећено дана 11.3. 2017. године
25. Goldstein, H. (1990). Problem-oriented policing. Philadelphia: Temple University Press.
26. Goldstein, H. (2001). Problem-oriented policing in a nutshell. International Problem-Oriented Policing Conference, Office of Community Oriented Policing Services. San Diego, Decembar 2-5
27. Haralambos, M., Heald, R., Dragičević, S., (1989) Uvod u sociologiju, Globus, Zagreb
28. Hawkins, J.D., Catalano, R.F., Miller, J.Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and othet drug problems in adolescence and early adulthood: implications for substance-abude prevention. Psychological Bulletin, 112(1), 64-105.
29. Helfferich, B. Felix, K. (2001). “Multilevel Action Coordination in European Contentious Politics: The Case of the European Women’s Lobby.” In Contentious Europeans: Protest and Politics in an Emerging Polity, edited by Doug Imig and Sidney Tarrow, 143–62. Lanham, MD: Rowman & Littlefield
30. Hirshi, T. (1972). Causes of Delinquency. Berkly, University of California Press.
31. Holman, B. (1995). Children and crime. Oxford: Lion publishing. England
32. Horn, D. (2003). The criminal body: Lombroso and the anatomy of deviance. New York: Routledge.
33. http://www.americanbar.org/publications/criminal_justice_section_archive/crimjust_standards_trialjudge.html посећено дана 27.3.2017.године
34. <http://www.apeiron-uni.eu/centar/radovipdf/specijalisticki/BujanovicTamaraa.pdf>

посећено дана 12.4.2017. године

35. <http://www.osce.org/sr/serbia/> посећено дана 17.5.2017. године
36. http://www.sagepub.com/upm-data/4880_Martin_Chapter_3_Juvenile_Delinquency.pdf, посећено дана 01.02.2017. године
37. <https://sh.wikipedia.org/wiki/Sociologija> посећено дана 2.3.2017. године
38. Jenkins, B. (1996) *Međunarodna politika* br.1046, 1996.
39. Jewkes, Y. (2004). *Media and Crime*. London, New Delhi: Sage.
40. Јовашевић, Д. Костић, М. (2012). Политика сузбијања криминалитета. Ниш: Правни факултет-Центар за публикације.
41. Judith N. Phelan and Michael D. Schrank (2008) *The Future of Local Prosecution in America*, New York
42. Југовић, А. (1997). Дневна штампа и насиље, „Породица, насиље и савремено друштво” зборник радова. Београд: Градски центар за социјални рад, стр. 115-130.
43. Југовић, А. (2004): Ризична понашања омладине; у М. Николић и С. Михаиловић (ур.): *Млади загубљени у транзицији (177–204)*. Београд: Центар за проучавање алтернатива.
44. Југовић, А. (2010). „Масовни медији – произвођачи реалности и морални предузимачи” у зборник радова “ Систем вредности у психијатрији”, приредио проф др Бранко Ћорић, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
45. Југовић, Ј., Југовић, А. (2008). Употреба медија и породична комуникација, *Развој и стандардизација у психологији*. Копаоник, 4-7. јуна, стр. 64-65.
46. Kaloudis, G. (2017). NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS: MOSTLY A FORCE FOR GOOD. *International Journal on World Peace*, 34(1), 81-112.
47. Keck, M. Sikkink, K. (1999). “Transnational Advocacy Networks in International and

Regional Politics.” *International Social Science Journal* 51(1): 89–101

48. Lewin, T. (2000). Study finds racial bias in public schools. *The New York Times*
49. Loeber, R. and Stouthamer-Loeber, M. (1986) ‘Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency.’ In M. Tonry and N. Morris (Eds) *Crime and Justice*, vol. 7. Chicago: University of Chicago Press, pp.29–149.
50. Martin, G. (2005). *Juvenile delinquency: Theories of Causation*. In J. Westby (Ed.), *Juvenile justice: process and systems* (pp. 61-89). United States of America: Sage publication
51. Matthys, W., Lochman, J.E., (2010). *Oppositional defiant disorder and conduct disorder in childhood*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
52. McMurtry, R., Curling, A. (2008). *The Roots of Youth Violence: A Review of Major Theoretical Perspectives*. In Worflely (Ed.), *The review of the roots of youth violence*, Volume 5, Chapter 13. Ontario: Queen’s Printer. Посећено дана 30.1.2017. године, <http://www.scribd.com/doc/106756783/Roots-of-Youth-Violence-Literature-Papers-Part-5>
53. Moeller, T. G. (2001), *Youth aggression and violence: a psychological approach*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates
54. Moffitt, T. (2006). *Life- course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior*. U: D. Cicchetti i D.J. Cohen (Ur.), *Developmental psychopathology: Risk, disorder and adaptation* (str. 570–598). New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
55. Mohammad Rasool, A., & Meisam, D. (2014). *The Role of Family in Abnormality and Crime of Children with a Case Study*. *International Journal Of Pediatrics*, Vol 2, Iss 4.2, Pp 86-94 (2014), (4.2), 86.
56. Mohanty, S. Mohanty, R. (2014) *Community Policing As a Public Policy : Challenges and Recommendations*,. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing
57. Morgan, R. Newburn, T , „*Youth crime and justice: rediscovering devolution, discretion,*

and diversion?“, in: Maguire, Mike and Morgan, Rod and Reiner, Robert eds., The Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, Oxford, 1997, преузето из Ђорђе Игњатовић, Криминологија, Ј.Р. Службени гласник, Београд, 2005, стр. 344-345.

58. Мијалковић, С. (2012) „Карактеристике и доминантна обележја савременог организованог криминалитета“. у: Зељко Бјелајац и Мина Зиројевић, ур. Организовани криминалитет, изазов XXI века, Зборник радова са Међународне научне конференције, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, стр. 53-79, и:
59. Митрић, В. (2015), Специфичности алтернативних санкција у кривичном праву Србије ПРАВО – теорија и пракса Број 1–3
60. Млађеновић-Купчевић, Р. (1982), Криминологија, Свјетлост, Сарајево,
61. Nathanson, S. (2010). Terrorism and the ethics of war. Cambridge University Press. New York
62. National Association of Social Workers, 1992, Standards for social work case management. New York: NASW.
63. Nugent, E. M., Fanflik, P., & Bromirski, D. (2004). The changing nature of prosecution: Community prosecution versus traditional prosecution approaches. Alexandria, VA: American Prosecutors Research Institute.
64. Nugent-Borakove, M. Elaine, Worrall, John L. (2008) The Changing Role of the American Prosecutor, New York, State University of New York Press policy in response to school violence. University of Detroit Mercy Law Review
65. Parke, R. D. & Collmer, C. W. (1975), Child abuse: an interdisciplinary analysis. In: Review of Child Development Research, Vol. V, ed. E. M. Hetherington. Chicago: pp 509-91
66. Parry, C., Grant, J. Parry, A., Watts, A., (1986). Encyclopaedic Dictionary of International Law, Oceana Publications, New York

67. Patterson, G. R., & Chamberlain, P. (1988). Treatment process: A problem at three levels. In L. Wynne (Ed.), *State of the art in family therapy research: Controversies and recommendations* (pp. 189–223). New York: Family Process Press.
68. Patterson, G. R., Reid, J. B., Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia.
69. Patterson, G. R., Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55, 1299-1307.
70. Payne M., 1986, *Social care in the Community*. London: McMilan Hampshire.
71. Petrosino, A., Derzon, J., Lavenberg, J. (2009), *The Role of the Family in Crime and Delinquency: Evidence from Prior Quantitative Reviews*, *The Southwest Journal of Criminal Justice*, Vol. 6(2)
72. Pierson, J., & Thomas, M. (2010). *Dictionary of Social Work*. Maidenhead: McGraw-Hill Education.
73. Poloni-Staudinger, L., Ortals, K. (2013). “The Domestic Determinants of Transnational Activity: An Examination of Women’s Groups in the United Kingdom, France and Germany.” *International Studies Quarterly* 58(1): 68–78.
74. Prenzler, T. & Sarre, R. (2002) “The Policing Complex” in A. Graycar & P.Grabosky *The Cambridge Handbook of Australian Criminology* Melbourne: Cambridge University Press
75. Ratcliffe, J. (2003) “Intelligence-Led Policing” *Trends & Issues in Crime & Criminal Justice* April No.248 Canberra: Australian Institute of Criminology safe schools? *Phi Delta Kappan*, 80, 372-376
76. Robins, L. N., West, P. A., Herjanic, B. L. (1975). Arrests and delinquency in two generations: A study of black urban families and their children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 16, 125–140.
77. Sampson, R., Scott, M. (2000). *Tackling crime and other public-safety problems: Case studies in problem solving*. Available: <http://www.cops.usdoj.gov> 17.3.2017

78. Sarajlija, M., Jugovic, A., Zivaljevic, D., Merdovic, B., Sarajlija, A. (2014). Assessment of health status and quality of life of homeless persons in Belgrade, Serbia. *Vojnosanitetski Pregled*, 71(2), 167-174.
79. Schnyder, M. (2015). *Activism, NGOs and the State: Multilevel Responses to Immigration Politics in Europe*. London: Rowman & Littlefield International.
80. Schramm, Wilbur Lang, (1973): *Men, messages and media: I look ot human communication*, Harper and Row Publishers Inc., New York
81. Scott, M. (2005) „Problem oriented policing“ In: *Encyclopedia of Law Enforcement*..
82. Shaw, M., International Centre for the Prevention of Crime (Montréal, Q. (Montréal, Québec), & United Nations Office on Drugs and, C. (2010). *Handbook on the Crime Prevention Guidelines: Making Them Work*. New York: United Nations Publications.
83. Siegel, L., Welsh, B. (2010). *Juvenile Delinquency: The Core, The Core*, Cengage Learning, USA
84. Skiba, R., Peterson, R. (1999). The dark side of zero tolerance: Can punishment lead to safe schools? *Phi Delta Kappan*, 80, 372-376
85. Smith, N. (2001). Global social cleansing: Post-liberal revanchism and the export of zero tolerance. *Social Justice*
86. Steinberg, L. (2002). Families. In J. Karpacz (Ed.), *Adolescence* (6th ed.) (pp. 128-191). New York: McGraw - Hill. <http://www.mltei.org/cqn/Adolescent%20Development/Resources/Family/Steinberg,%20Adolescence.pdf>, посећено дана 02.02.2017. године
87. Szazi, E. (2012). *NGOs: Legitimate Subjects of International Law*: Amsterdam University Press.
88. Taylor, I. (1999) *Crime in context: A Critical Criminology of Market Societies*, Polity Press, Cambridge, 1999, pp. 8–51.

89. Trojanowicz, R., Bucqueroux, B., (1990). Community Policing: a Contemporary Perspective. Cincinnati, Ohio
90. United Nations Guidelines for the Prevention of Crime, Economic and Social Council resolution 2002/13, Univ. of Chicago Press, pp. 509-590
91. Vrselja, I. (2001). Etiologija delinkventnog ponašanja: Prikaz Pattersenove i Moffittine teorije razvojne psihopatologije. Psihologijske teme 19, 145-168.
92. Welsh, Brandon C., et al. "Reimagining Broken Windows: From Theory to Policy." Journal of Research in Crime and Delinquency, vol. 52, no. 4, 2015, pp. 447–463.
93. Willetts, P. (2014). "Transnational actors and international organizations in global politics," in The Globalization of World Politics, eds. John Baylis, Steve Smith, and Patricia Owens (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2014)
94. Williams E.J. (2003), Structuring In Community Policing: Institutionalizing Innovative Change, Police Practice and Research, Vol. 4, No. 2, pp.119–129.
95. Woodside, M. & McClam, T., 2003, Generalist Case Management: A Method of human Service Delivery. Pacific Grove: Thomson – Brooks/Colle.
96. Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M., Merdović, B. (2011). The implementation of the situational prevention measures in schools. International scientific conference „Archibald Reiss days“, Academy of Criminalistic and Police Studies, 3 – 4.3.2011., Belgrade, pp. 707-717.
97. Ајдуковић, М., Урбанц, К. (2011). Квалитативна анализа искуства стручних дјелатника као допринос евалуацији процеса увођења новог модела рада у центре за социјалну скрб. Летопис социјалног рада, 17(3), 319-352.
98. Алексић, Ж. Шкулић, З. (2002), Криминалистика, Београд
99. Бјелајац, Ж (2009), „Глобална економска криза и пораст незапослености“, Право, теорија и пракса, Година XXVI, март-април 2009, бр. 3-4, Правни факултет за

- привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија, Нови Сад, 2009, стр. 41-48.
100. Бјелајац, Ж. (2014): „Алијенација човека у ери научнотехнолошког развоја и глобализације као узрок пораста и разноликости организованог криминала“, Култура полиса, год. XI (2014), бр. 25, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, стр. 385-396.
101. Бошковић, М. (1995). Криминологија и социјална патологија. Нови Сад: Матица српска.
102. Бошковић, М., Скакавац. З. (2009). Организовани криминалитет. Факултет за правне и пословне студије. Нови Сад.
103. Бошковић, Г., Мијалковић, С, „Доминантни модели криминалног организовања”, Наука, безбедност, полиција, број 1, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2008, стр. 79-101.
104. Бјелајац, Ж (2015), Политика сузбијања криминалитета, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
105. Бјелајац, Ж (2017), Безбедносна култура-умеће живљења, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
106. Бјелајац, Ж, (2015а), „Медији, супкултура и криминалитет у савременом друштву“, Култура полиса, год. XII, бр. 27, стр. 121-134
107. Будимлић, М. (2004) „Актуелност криминолошких истраживања у превенцији нових форми криминалног понашања, Криминалистичке теме, часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије, број 3-4, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, стр. 213-226.
108. Будимлић, М. (2010), Примијењена криминологија-скрипта, Факултет за криминалистику, Сарајево
109. Булатовић, А. (2007) „Обликовање политике сузбијања организованог криминала у

Европској унији - Значај документа ОЦТА, Ревивија за безбедност, бр. 4/07, Центар за безбедносне студије, Београд,

110. Видановић, И., (2005) Појединац и породица: методе, технике и вештине социјалног рада, Београд.
111. Видановић, И. (2006). Речник социјалног рада. Београд, ауторско издање
112. Вилић, С. Ристановић, Б. Костић, М (2010) „Криминологија“ , Београд, Прометеј-Земун
113. Вујовић, Р. (2006). Привремени старатељ. у: Зборник радова са научно-стручног скупа Ново породично законодавство. Крагујевац: Правни факултет
114. Драгојловић, Ј., Матијашевић, Ј. (2013). Основна обележја васпитних мера у Србији, Право - теорија и пракса 30, (4-6), стр. 47-58
115. Ђорђевић, С., (2012) „Изградња безбедне заједнице, Збирка предлога практичне политике за реформу полиције у Србији, бр. 6, Београдски центар за безбедносну политику, Београд
116. Жегарац, Н. (2004). Деца која чекају, Београд, Save the Children UK-Београдска канцеларија и Центар за права детета
117. Жегарац, Н. и Вујовић, Р. (2011). Интервенција центра за социјални рад у заштити детета од злостављања и занемаривања У: В. Ишпановић-Радосковић (ур.) Заштита детета од злостављања и занемаривања – Примена Општег протокола. Београд: Центар за права детета
118. Живаљевић, Д., Југовић, А. "Тероризам као безбедносни проблем и друштвена девијација", Журнал за криминалистику и право - Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Vol. XIX, No.1, 2014, pp 85-96.
119. Жунић-Павловић, В. , Поповић-Ћитић, Б. , Павловић, М. (2010), Програми превенције поремећаја понашања у школи, Универзитет у Београду, Факултет за

специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар

120. Жунић-Павловић, В. Павловић, М. (2013), Третман поремећаја у понашању у детињству и адолесценцији, Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
121. Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, тероризма и корупције ("Сл. гласник РС", бр. 94/2016)
122. Закон о извршењу кривичних санкција РС, Службени гласник РС, бр. 55/2014.
123. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник бр. 85/2005
124. Закон о плицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016
125. Закон о судијама, Службени гласник РС", бр. 116/2008 и 104/2009
126. Закон о удружењима, "Сл. гласник РС", бр. 51/2009 и 99/2011
127. Законик о кривичном поступку, "Сл. лист СРЈ", бр. 70/2001 и 68/2002 и "Сл. гласник РС", бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 - др. закон, 49/2007, 20/2009 - др. закон, 72/2009 и 76/2010
128. Законик о кривичном поступку, ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014)
129. Законик о кривичном поступку, „Сл. гласник РС”, број 46/2006.
130. Законик о кривичном поступку, „Сл. гласник РС”, број 72/2009.
131. Законик о кривичном поступку, „Сл. лист СРЈ”, број 70/2001 и
132. Законик о кривичном поступку, „Сл. гласник РС”, број 58/2004.
133. Зиројевић, М. Бјелајац, Ж. “Блиско-источни тероризам и религија у модерном друштву“ Култура полиса, год. X (2013), бр. 22, стр. 193-207

134. Игњатовић, Ђ. (1998) Криминологија, Београд: Номос
135. Игњатовић, Ђ. (2011) Криминологија, Београд: Досије студио
136. Игњатовић, Ђ. (2005). Криминологија, Ј.Р. Службени гласник, Београд
137. Јанковић, И. Пешић, В. (1988). Друштвене девијације - критика социјалне патологије. Београд: Научна књига.
138. Јашовић, Ж. (1991), Криминологија малолетничке делинквенције. Београд: Научна књига.
139. Јовашевић, Д. (2014), Политика сузбијања криминалитета-основни појмови, Зборник радова Правног факултета у Нишу | Број 66 | Година LII
140. Јовашевић, Д., Костић, М. (2012). Политика сузбијања криминалитета. Ниш: Центар за публикације Правног факултета
141. Југовић, А., Бркић, М. (2010). Social welfare and prevention of juvenile delinquency: Experiences, controversy and good practices. Годишњак Факултета политичких наука 4(4), 435-452.
142. Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б., (2008), „Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала., Факултет политичких наука, Београд, 2008, стр. 447-461.
143. Ковачевић, М. (2012). Васпитни налози у Србији, Право - теорија и пракса 29 (4-6), стр. 108-119
144. Константиновић-Вилић, С., Николић-Ристановић, В., Костић, М. 2009. Криминологија, Ниш: Пеликант принт
145. Крговић, Т., Миловановић, М., (2003), Центри за социјални рад- настанак, пракса, перспектива, Факултет политичких наука, Београд
146. Кривокапић, В (2002) , Превенција криминалитета, Полицијска академија, Београд

147. Кривокапић, В. (2006) Превенција криминалитета, Факултет криминалистичких наука, Сарајево
148. Лазин, Ђ., „Правна дефиниција организованог криминала и њен практични значај”, Ревизија за криминологију и кривично право, број 1/2004, Београд, стр.57-78.
149. Лакићевић, М. (2000). Методе и технике социјалног рада. Београд: Факултет политичких наука.
150. Лебедина-Манзони, М. Лотар, М. Рицијаш, Н. (2008). Подложност вршњачком притиску код адолесцената – изазови, дефинирања и мјерења. Изворни знанствени чланак. Загреб: Едукацијско-рехабилитацијски факултет.
151. Љубојевић, Н. (2005). Заштите детета од злостављања и занемаривања. Нови Сад
152. Љубојевић, Н. (2008). Злостављање детета унутар породице. Норма, 13(1-2), 81-94.
153. Љубојевић, Н. (2009). Злостављање детета у породици. Социјална мисао, 16(1), 63-77
154. Марковић, Ј., Митровић, Д., Ивановић Ковачевић, С., Шобот, В., Срдановић, Ј. (2008). Карактеристике породичне структуре и комуникација у породицама са децом са поремећајем понашања. Актуелности из неурологије, психијатрије и граничних подручја, 16 (3–4), 24–31.
155. Мердовић, Б. (2010) “Социјално-патолошка обележја малолетних починилаца кривичних дела“ (Магистарска теза), Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
156. Милосављевић, М. (1990) Социјални рад на раскршћу, Научна књига
157. Милосављевић, М. (2003), Девијације и друштво, Београд: Драганић.
158. Милутиновић, М. (1984). Криминална политика. Београд: Савремена администрација
159. Милутиновић, М. (1967). Појава, развој и елементи савремене криминалне

политике. Анали Правног факултета у Београду. 2-3. 177

160. Милутиновић, М. (1986). Актуелна ситуација и тенденције криминалне полиитике у Југославији. Актуелна питања криминалне политике у Југославији (зборник радова). Херцег Нови. 5-22
161. Млађеновић, Р. (1982), Криминологија, Свјетлост, Сарајево
162. Мрвић Петровић, Н. (2005). Кривично право. Београд: Службени гласник
163. Николић, Г. (2012) „Појам и карактеристике организованог криминалитета“ , у Зборник радова правног факултета у Нишу „ Савремене тенденције у развоју правног система Р. Србије“, БР. LX, Ниш, стр. 91-103
164. Николић, З. Симеуновић-Патић, Б. (2007). Обележја криминалитета малолетника у Србији. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
165. Николић-Ристановић, В. (2009). Трговина мушкарцима у Србији. Београд: Виктимолошко друштво Србије.
166. Николић-Ристановић, В. Ћопић, С. Миливојевић, С. Симеуновић-Патић, Б. Мухић, Б. (2004). Трговина људима у Србији. Београд: Виктимолошко друштво Србије
167. Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања (2005). Закључак Владе Републике Србије 05 број: 011-5196/2005 од 25. августа 2005. године.
168. Петровић, Б., Јовашевић, Д. (2005). Кривично (казнено) право Босне и Херцеговине. Опћи дио. Сарајево: Правни факултет
169. Петровић, Б., Јовашевић, Д.(2006): Извршно кривично/ казнено право, Правни факултет Универзитета у Сарајеву
170. Павловић, З., Петковић, Н. (2013). Сексуално насиље у међународном кривичном праву. Дванаести тематски међународни научни скуп: Међународна кривична дела.Тара: Удружење за међународно кривично право, 571-585

171. Панов, С. (2008). Породично право. Београд: Правни факултет универзитета у Београду
172. Пејовић-Милованчевић, М., Ишпановић-Радојковић, В., Видојевић, О., Минчић, Т., Радосављевић, Ј. (2001). Психолошке последице злостављања занемаривања деце адолесцената. Психијатрија данас, 33(3-4), 175-187.
173. Половина, Н. (2005). Теорија осећајног везивања - старе и нове поставке. Зборник
174. Поповић-Ћитић, Б. (2007). Породични ризични фактори насилног понашања деце и омладине. Социјална мисао, вол. 14, бр. 2.
175. Поповић-Ћитић, Б. (2008). Превенција насилног понашања ученика у школској средини. Докторска дисертација. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду.
176. Поповић-Ћитић, Б. (2010), „Теоријске основе развојне превенције поремећаја понашања“ у зборнику радова „Превенција и третман поремећаја понашања“, Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
177. Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама (2007). Министарство просвете Републике Србије, Београд.
178. Посебни протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања у установама социјалне заштите (2006). Министарство рада, запошљавања и социјалне политике Републике Србије.
179. Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања (2007). Министарство унутрашњих послова Републике Србије
180. Посебни протокол система здравствене заштите за заштиту деце од злостављања и занемаривања (2009). Министарство здравља Републике Србије,

181. Почуча, М. (2010). Породично право. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе
182. Радуловић, Д. (2012), „Концепција истраге у кривичном поступку у светлу новог кривичног процесног законодавства“, Зборник Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства, Мисија ОЕБС у Србији, Београд
183. Радоман, М. (2003). Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Нови Сад, Правни факултет
184. Ристевски, Ј. „Утицај медија на малолетничку делинквенцију у Србији“, <http://www.stetoskop.info>, посећено дана 15.5.2017. године
185. Рот, Н. (2010), Основи социјалне психологије, Завод за уџбенике - Београд
186. Савет Европе, Декларација о полицији (1979),
187. Симоновић, Б, (2004). Криминалистика, Крагујевац
188. Симоновић, Б, (2006) Рад полиције у локалној заједници, Бања Лука
189. Смернице о улози тужилаца, 8. Конгрес Уједињених нација о превенцији злочина, Хавана, Куба, од 27. 08.-07. 09. 1990.
190. Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима Прихваћено на Првом конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступању са затвореницима, у Женеви 1955, уз одобрење Економског и друштвеног савета, према резолуцијама 663 (XXIV) од 31. 7. 1957. и 2076 (LXII) од 13.5. 1977.
191. Стевановић, И. (2006). Нова законска решења о малолетницима: значај алтернатива институционалном третману. Темида (1), стр. 61-66
192. Стојадиновић, А.С. (2004): Фактори ризика и протективни фактори за усвајање ризичних понашања: употребу дувана, алкохола и дрога у адолесценцији (докторска дисертација). Нови Сад: Медицински факултет.

193. Стојановић, З. (1991), Политика сузбијања криминалитета, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад
194. Стевковић, Љ. (2006). Карактеристике насиља над децом у породици и његове последице на здравље, Темида бр. 3.
195. Стевковић, Љ. (2013). Телесна казна - насилно средство васпитања деце као фактор ризика насилног понашања у одраслом добу. Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, 32(2), 165-184.
196. Уједињене нације, Кодекс понашања за полицијске службенике (1979)
197. Урбанц, К. (2006). Изазови социјалног рада с појединцем. Загреб, Алинеа.
198. Царић, А. (1971). Проблеми малољетничког судства. Сплит.
199. Цветковић, Д. (2010) „Организациони дизајн као један од фактора ефикасности полиције“, Школа бизниса, Број 1/2010, Висока пословна школа струковних студија у Новом Саду, Нови Сад.
200. Шикман, М., Амићић, Г. [2014]. Надлежност и улога полиције у ванредним ситуацијама у Републици Српској. Безбедност, Београд, 56(3), 129-147.
201. Шикман, М. (2011) „Организовани криминалитет“, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука.
202. Шкулић, М. (2005) Међународни кривични суд, Досије, Београд
203. Шкулић, М., (2008) „Основна феноменолошка обележја организованог криминалитета“, Ревизија за безбедност, број 10/2008, Београд

ПРЕГЛЕД ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА

Списак табела приказаних у докторској дисертацији

Број табеле	Назив табеле	Број стране
Табела 1.	Дистрибуција ставова и мишљења испитаника о превенцији криминалитета уопште и у контексту њиховог радног места, од редног броја 6 до 21	184
Табела 2.	Дистрибуција ставова и мишљења испитаника о превенцији криминалитета уопште и у контексту њиховог радног места, од редног броја 6 до 21	191
Табела 3.	Дистрибуција испитаника из целог узорка према израженом ставу: „Ванкривични субјекти (медији, школа, центри за социјални рад, институције локалне самоуправе, невладине организације) нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета.“	192
Табела 4.	Дистрибуција испитаника из целог узорка према израженом ставу: „Однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета претежно је пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера “	193
Табела 5.	Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози медија у сузбијању криминалитета	196
Табела 6.	Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози школа у сузбијању криминалитета	203

Табела 7	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 39 о улози центара за социјални рад у сузбијању криминалитета	207
Табела 8.	Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози локалних самоуправа у сузбијању криминалитета	209
Табела 9.	Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о улози невладиних организација у сузбијању криминалитета	213
Табела 10.	.Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о сарадњи ванкривичних и кривичних субјеката у сузбијању криминалитета	218
Табела 11.	Најчешћи одговори испитаника из целог узорка на питање „На који начин остварујете сарадњу са кривичним субјектима?“	221
Табела 12.	Средње оцене рада кривичних субјеката које су доделили испитаници целокупног испитиваног узорка	223
Табела 13.	Дистрибуција испитаника према исказаним ставовима о корупцији као фактору у борби против криминалитета	231
Табела 14.	Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 55: („Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета“)	233
Табела 15.	Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)	234
Табела 16.	Дистрибуција испитаника различитиог степена образовања према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)	235

Списак графикана приказаних у докторској дисертацији

Број графикана	Назив графикана	Број стране
1.	Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према професији	181
2.	Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према А. старосним групама и Б. дужини радног стажа	182
3.	Дистрибуција испитаника из целокупног узорка према степену образовања	183
4.	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 7: „Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим“	188
5.	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 7: „Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим“	188
6.	Просечне оцене које испитаници из различитих установа дају сарадњи са другим ванкривичним установама (зелено – највиша просечна оцена, црвено – најнижа просечна оцена)	189
7.	Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 38	194
8.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 38.	195
9.	Дистрибуција испитаника из ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“	197
10.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“	198

11.	Дистрибуција испитаника различите професије према исказаном ставу под редним бројем 28: „Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.“	199
12.	Дистрибуција испитаника различите професије према исказаном ставу под редним бројем 29: „Изложеност утицају медијских садржаја који се баве криминалитетом може утицати на појединца да изврши кривично дело.“	200
13.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 31: „Медији би у свом извештавању о криминалитету требали да указују и на примере добре праксе у његовом сизбијању.“	201
14.	Дистрибуција испитаника различите старости према исказаном ставу под редним бројем 32: „Медијски садржаји као што су ријалити програми негативно утичу на психо-социјални и морални развој младих.“	202
15.	Дистрибуција испитаника различитог степена образовања према исказаном ставу под редним бројем 33: „Школа је најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих“	204
16.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 34 („у школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду“)	205
17.	Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 35 („Континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама би смањили стопу преступништва младих“)	206
18.	Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 40 („Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“).	209
19.	Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа	

	према исказаном ставу под редним бројем 41: „Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета“	210
20.	Дистрибуција испитаника различитих професија према исказаном ставу под редним бројем 40: „Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“	211
21.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 40: „Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета“	211
22.	Дистрибуција испитаника различитог пола према исказаном ставу под редним бројем 41: „Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета“	212
23.	Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 42.	214
24.	Дистрибуција испитаника из различитих ванкривичних установа према исказаном ставу под редним бројем 43.	215
25.	Дистрибуција испитаника из различитих старосних група према исказаном ставу под редним бројем 42: „Неопходно је што више укључити невладине организације у креирање мера политике сузбијања криминалитета“	216
26.	Дистрибуција испитаника из различитих старосних група према исказаном ставу под редним бројем 43: „Невладине организације у сарадњи са међународним организацијама треба да раде на имплементацији програма превенције криминалитета који су у развијеним земљама запада дали добре резултате“	217
27.	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу „Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања довољног броја заједничких превентивних активности“ (број 36)	219

28.	Дистрибуција одговора на питање „Да ли у Вашој установи/организацији постоје протоколи о сарадњи са кривичним субјектима?“ у односу на ванкривичну установу испитаника	220
29.	Дистрибуција одговора на питање „Да ли у Вашем раду постоје мултидисциплинарни тимови са стручњацима који раде у кривичним субјектима?“ у односу на ванкривичну установу испитаника	222
30.	Просечне оцене којима запослени у ванкривичним установама оцењују рад различитих кривичних субјеката.	224
31.	Просечне оцене којима запослени различитих професија оцењују рад различитих кривичних субјеката.	225
32.	Дистрибуција испитаника из ванкривичних установа према исказаном ставу 53: поштравање казнене политике доприноси превенцији криминалитета, и ставу 54: поновно увођење смртне казне у кривично законодавство имало би генерално превентиван значај на сузбијање криминалитета.	227
33.	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 54., односно поновном увођењу смртне казне у кривично законодавство, у односу на ванкривичну установу у којој су запослени	228
34.	Дистрибуција испитаника према исказаном ставу 54., односно поновном увођењу смртне казне у кривично законодавство, у односу на старосну групу	229
35.	Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 55 („Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета“)	232
36.	Дистрибуција испитаника запослених у различитим ванкривичним субјектима према исказаном ставу под редним бројем 56: („Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета“)	232
37.	Дистрибуција одговора на питање: „Који је по вама основни проблем у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета?“	236

ПРИЛОЗИ

ИНСТРУМЕНТ ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

Поштовани,

пред Вама се налази упитник за испитивање ставова **ванкривичних субјеката** (школа, Центар за социјални рад, медији, невладине организације, органи локалне самоуправе) о криминалитету као друштвеној девијацији са свим својим појавним облицима као и о Вашем мишљењу о начину супротстављања криминалитету. Такође нас интересује Ваше мишљење и лични став о томе колико знате и колико сте спремни да учествујете у креирању мера политике сузбијања криминалитета. Питања су подељена у неколико категорија са различитим варијаблама. У једном делу се питања односе на ваш лични став о наведеним темама, затим Ваше виђење сарадње са другим организацијама и установама, како је Ваша организација или установа ангажована на пољу превенције криминалитета и Ваш став и мишљење о улози и значају **кривичних субјеката** (полиција, тужилаштво, суд, установе за извршење кривичних санкција) у политици сузбијања криминалитета.

Подаци прикупљени на овај начин су у потпуности анонимни и користиће се искључиво за израду докторске дисертације под називом „Улога и значај ванкривичних субјеката у политици сузбијања криминалитета“.

Унапред Вам хвала на одвојеном времену и спремности на сарадњу.

1. Пол:

- а) Женски б) Мушки

2. Године старости:

- а) 18-25
б) 26-35
ц) 36-45
д) 46-55
е) 56-65
ф) старији од 65 година

3. Степен образовања:
- a) средња школа
 - b) виша школа,
 - c) факултет
 - d) магистратура, докторат

4. Професија:
- a) Педагог
 - b) психолог
 - c) социјални радник
 - d) специјални педагог
 - e) наставник
 - f) новинар
 - g) правник
 - h) _____

5. Године стажа и радно искуство
- a) 0-5
 - b) 5-10
 - c) 10-15
 - d) 15-20
 - e) преко 20

У наставку се налазе тврдње са понуђеним одговорима на скали од потпун неистине до потпуне истине. Молимо Вас заокружите одговоре који се у највећој мери слажу са Вашим ставом о тврдњи на коју се односе, где је:

1=уопште није истина, 2=делимично истинито, 3=истинито, 4=потпуно истинито

6. Упознат сам са постојањем програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим	1	2	3	4
7. Учествујем у реализацији појединих програма за превенцију криминалитета у средини у којој живим	1	2	3	4
8. Реализација програма превенције криминалитета је важна у нашем друштву	1	2	3	4

9. Заинтересован сам да се више информишем о програмима превенције криминалитета	1	2	3	4
10. Нисам заинтересован за учешће у реализацији програма превенције криминалитета	1	2	3	4
11. Препознајем различите врсте програма за превенцију криминалитета у друштву	1	2	3	4
12. Не знам који фактори највише утичу на јављање криминалитета	1	2	3	4
13. Моја установа/организација учествује у реализацији програма усмерених на превенцију криминалитета	1	2	3	4
14. Моје колеге су упознате са програмима превенције криминалитета	1	2	3	4
15. У установи/организацији у којој радим постоје писани акти који се односе на реализацију програма превенције криминалитета	1	2	3	4
16. Установа/организација у којој радим је у законској обавези да сарађује са субјектима који се баве превенцијом и спречавањем криминалитета	1	2	3	4
17. Установа/организација у којој радим је заинтересована за учешће у реализацији програма усмерених на превенцију криминалитета и сарадњу са другим субјектима и организацијама	1	2	3	4
18. Установа/организација у којој радим даје препоруке и сугестије и прима препоруке и сугестије у вези превенције криминалитета	1	2	3	4
19. Установа/организација у којој радим је спремна да понуди све своје ресурсе и потенцијале у циљу превенције криминалитета	1	2	3	4

20. Установа/организација у којој радим активно сарађује са другим организацијама и субјектима у циљу превенције криминалитета	1	2	3	4
21. Установа/организација у којој радим ради на промоцији и информисању о програмима превенције криминалитета	1	2	3	4

22. Како бисте оценили сарадњу Ваше установе/организације са другим ванкривичним субјектима (заокружите оцену)

1 2 3 4 5

23. Да ли постоје протоколи о сарадњи Ваше установе/организације са другим ванкривичним субјектима (заокружите један од понуђених одговора):

Да Не Не знам

24. Наведите, према Вашем мишљењу, који су то највећи проблеми у раду ванкривичних субјеката у организацији и реализацији активности усмерених на превенцију криминалитета :

25. Које активности Ваше установе/организације, усмерене на превенцију криминалитета, би требало да буду приоритетне у наредном периоду (заокружите слово испред једне или више наведених активности) :

- a) Обезбедити механизме за већи утицај на креирање мера политике сузбијања криминалитета
- b) Стручно усавршавање запослених

- c) Већа информисаност запослених о програмима и пројектима усмереним на превенцију криминалитета
- d) Реализација превентивних програма
- e) Побољшање сарадње са ванкривичним и кривичним субјектима
- f) Повезивање са међународним организацијама
- g) Израда докумената и писаних аката који се односе на мере сузбијања криминалита

У наставку се налазе тврдње са понуђеним одговорима на скали од потпуног слагања до потпуног неслагања. Молимо Вас заокружите одговоре који се у највећој мери слажу са Вашим ставом о тврдњи на коју се односе, где је:

1=уопште се не слажем, 2=делимично се не слажем, 3=слажем се, 4=делимично се слажем, 5=у потпуности се слажем

26. Ванкривични субјекти (медији, школа, центри за социјални рад, институције локалне самоуправе, невладине организације) нису довољно заступљени у креирању мера за спречавање криминалитета	1 2 3 4 5
27. Сарадња ванкривичних и кривичних субјеката у превенцији криминалитета је незадовољавајућа са аспекта реалних потреба за заједничким деловањем.	1 2 3 4 5
28. Приступ медија проблему криминалитета је више сензационалистички него усмерен на превенцију.	1 2 3 4 5
29. Изложеност утицају медијских садржаја који се баве криминалитетом може утицати на појединца да изврши кривично дело	1 2 3 4 5

30. Медији би требали својим извештавањем о криминалитету да се ослањају на потврђене и поуздане чињенице.	1 2 3 4 5
31. Медији би у свом извештавању о криминалитету требало да указују и на примере добре праксе у његовом сузбијању.	1 2 3 4 5
32. Медијски садржаји као што су ријалити програми негативно утичу на психо-социјални и морални развој младих	1 2 3 4 5
33. Школа је најважнији фактор у превенцији делинквентног понашања младих.	1 2 3 4 5
34. У школама не постоји довољно специјализованих програма превенције делинквентног понашања младих који су одрживи у дужем временском периоду.	1 2 3 4 5
35. Континуирани и свеобухватни програми превенције малолетничке делинквенције у школама би се смањила стопа преступништва младих	1 2 3 4 5
36. Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања довољног броја заједничких превентивних активности.	1 2 3 4 5
37. Сарадња кривичних и ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета није на задовољавајућем нивоу због непостојања или недовољно прецизних стандарда и протокола сарадње.	1 2 3 4 5
38. Однос између ванкривичних субјеката у превенцији криминалитета је претежно пројектне и последичне природе а мање специјализовано превентивног карактера.	1 2 3 4 5

39. Центри за социјални рад су у свом раду више укључени у општу и посебну превенцију, а знатно мање у специјалну превенцију малолетничког криминала	1 2 3 4 5
40. Институције локалних самоуправа издвајају недовољна средства за програме намењене превенцији криминалитета.	1 2 3 4 5
41. Институције локалних самоуправа немају довољно развијене континуиране програмске активности у превенцији криминалитета.	1 2 3 4 5
42. Неопходно је што више укључити невладине организације у креирање мера политике сузбијања криминалитета	1 2 3 4 5
43. Невладине организације у сарадњи са међународним организацијама треба да раде на имплементацији програма превенције криминалитета који су у развијеним земљама запада дали добре резултате	1 2 3 4 5

Следећа група питања односи се на сарадњу ваше установе/организације са кривичним субјектима и ваш став и мишљење о раду кривичних субјеката (полиција, тужилаштво, суд, установе за извршење кривичних санкција).

44. Да ли Ваша установа/организација сарађује са кривичним субјектима у креирању мера за сузбијање криминалитета:

ДА НЕ

45. Да ли у Вашој установи/организацији постоје протоколи о сарадњи са кривичним субјектима.

ДА НЕ

46. На који начин остварујете сарадњу са кривичним субјектима (упишите начине сарадње) :

47. Како бисте оценили сарадњу са кривичним субјектима (заокружите оцену):

1 2 3 4 5

48. Да ли у Вашем раду постоје мултидисциплинарни тимови са стручњацима који раде у кривичним субјектима

ДА НЕ

49. Да ли организујете заједничке састанке са њима

ДА НЕ

50. Колико су ти састанци чести:

веома често често ретко веома ретко нема састанака

51. Како бисте оценили рад кривичних субјеката (заокружи оцену која подржава Ваш став, где је 5 најбоља, 1 најлошија оцена)

Полиција	1	2	3	4	5
Тужилаштво	1	2	3	4	5
Суд	1	2	3	4	5
Установе за извршење кривичних санкција	1	2	3	4	5

У наставку се налазе тврдње са понуђеним одговорима на скали од потпуног неслагања до потпуног слагања. Молимо Вас заокружите одговоре који се у највећој мери слажу са

Вашим ставом о тврдњи на коју се односе, где је:

1=уопште се не слажем, 2= делимично се не слажем, 3=слажем се, 4=делимично се слажем 5= потпуно се слажем

52. Брзина и извесност кривичних санкција је кључна за превенцију криминалитета	1 2 3 4 5
53. Пооштравање казнене политике доприноси превенцији криминалитета	1 2 3 4 5
54. Поновно увођење смртне казне у кривично законодавство имало би генерално превентиван значај на сузбијање криминалитета	1 2 3 4 5
55. Корупција је присутна у поступању кривичних субјеката у сузбијању криминалитета	1 2 3 4 5
56. Корупција представља кључан ометајући фактору у креирању и реализацији мера за сузбијање криминалитета	1 2 3 4 5
57. Предуго трајање судског поступка представља велики проблем у постизању добрих резултата у борби против криминалитета	1 2 3 4 5

58. Који је по вама основни проблем у раду кривичних субјеката на сузбијању криминалитета:

59. Уколико имате предлог за бољу сарадњу ванкривичних и кривичних субјеката у циљу превенције свих облика криминалитета молим Вас да напишете:
